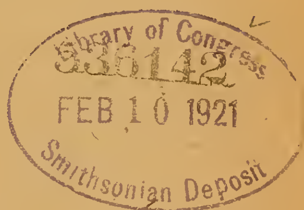
BIRGER STECKZÉN

KARL GUSTAF WRANGELS FÄLTTÅG 1646–1647

AKADEMISK AVHANDLING

UPPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

/

KARL GUSTAF WRANGELS FÄLTTÅG 1646—1647

TILL OCH MED FÖRDRAGET I ULM

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I LUND HUMANISTISKA SEKTION FÖR FILOSOFIE DOKTORSGRADS VINNANDE TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES TORSDAGEN DEN 29 APRIL 1920 KL. 10 F. M. Å AUDITORIUM N:R VI

AV

BIRGER STECKZÉN
FILOSOFIE LICENTIAT AV VÄRMLANDS NATION

UPPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)
1920

UPPSALA 1920
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
2030

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

FÖRORD.

En pregnant bild av sambandet mellan politik och krig erbjuder det trettioåriga krigets sista skede. Sedan 1645 hade fredsförhandlingarna i Tyskland förts med större intensitet. Mer och mer hade de knutit huvudintresset vid sig och skötos alltmer i förgrunden. Därmed fick kriget träda tillbaka. Det gällde för Sverige numera ej att genom ett avgörande i fält skaffa större fördelar utan fastmer blott att behålla de redan vunna. Man trodde sig med pennan kunna vinna framgångar, där svärdet borde ha löst de svävande frågorna och klippt av de långa, ofruktbara resonemangen. Freden, ej kriget var den stora fråga, som sysselsatte den svenska politiken. Men hyser man ett medelmåttigt intresse för en sak, blir handlingen kraftlös, resultatet klent. I stället blir den ledande principen ett försiktigt aktgivande på fienden, ett behagligt medvetande att besitta en viss grad av säkerhet och ett ständigt underhandlande. Den politiska driffjädern till kriget hade under dess gång slappnat av högst betydligt. Det blev alltmer uppenbart, att de politiska resultat, som kunde avvinnas kriget, i sina huvuddrag redan nåtts. Därför kom krigsverket att gå långsammare, mer slappt. De politiska krafter, som verkade 1630—1632, arbetade 1646—1648 i en annan riktning, kanske ock med minskad intensitet.

En ännu mer deciderad bild av de politiska spörsmålens dominerande över de krigiska företer Frankrike, som gång på gång av olika politiska skäl uppsköt en förening av de svenska och franska trupperna eller drog tillbaka sin armé, beslut grundade ej på militära orsaker utan dikterade av rent politiska hänsyn. Frankrike gjorde sitt krig i Tyskland och därmed i viss mån även Sveriges till ett halvting. Dess uppträdande bar mer karaktären av en underhandling under

trycket av vapnen eller attityden av en hotande makt än en verklig krigföring.

Eller ock se vi, hur marschrouten oupphörligen måste ändras på grund av de hänsyn, fältherren var tvungen att taga till de land, vars gränser man närmade sig och vars furstar utgjöto sig i beklaganden eller hotelser. Förhållandet mellan Sverige och de tyska furstarna hade ej blivit bättre med åren. Ropen att driva ut främlingarna ur Tyskland ljödo allt starkare. Många av de neutrala tyska furstarna voro beredda att vid lägligt tillfälle ställa sig på kejsarens sida, och de måste behandlas med största varsamhet. Detta skapade ett förlamande osäkerhetstillstånd.

Hand i hand med de politiska gingo de militära förhållandena. De tenderade till den rena utmattningsstrategien. Den uppdrivna teknik, som skapats från Gustav II Adolf fram till Torstensson, stelnade i en alltmer styv lineartaktik. Operationerna syftade ej så mycket att krossa fiendens levande försvar utan gällde fastmer geografiska linjer och punkter. Ett ängsligt aktgivande på fienden och största möjliga konservation av hären blevo huvuduppgifter. Behovet att bevara armén för förluster växte, ju mer kriget närmade sig sitt slut. Några verkligt stora motiv dikterade ofta nog ej krigföringen, angriparens plan bestod ofta blott i att bemäktiga sig en provins eller kommunikationsled, försvararens att förhindra det. Lyckades angreppet kom med uppnåendet av detta allt i tämligen ro och jämnvikt; var motståndet för starkt, avstannade snart angriparens fortskridande. Andra strategiska mål voro strävan efter bättre förplägnad åt trupperna, önskan att skona sitt eget land, ekvivalens vid en blivande fred o. s. v. Allt som allt medelmåttiga motiv. Men därvid skedde en utjämning mellan offensiv och defensiv. Ju mer den anfallandes rörelser stagnerade, desto mer utjämnades förhållandena. Bägge sökte avvinna varandra större eller mindre fördelar utan nackdel eller risk för sig själv, d. v. s. det hela blev ett rent strategiskt manövrerande. Slagrädslan utmynnade i att huvudhandlingar ej kommo till stånd. Ett stridande både här och där trädde i stället, friktionen blev allt större och enhetligheten i krigföringen försvårades. Allt detta neutraliserade fältherren, han drogs ner, bunden vid intressen på flera olika håll hade han ej kraft att våga ett avgörande på en punkt. En mängd motsättningar och hänsyn förminskade

de rent krigiska intressena till ett svagt element. Spänningen utlöstes i en seg men dämpad handling. Den positiva viljan till ett avgörande, till en drabbning fanns väl, men den var ofta synnerligen svag. »Beati sunt possidentes» blev en devis för mången fältherre.

Detta stod i nära samband med de problem, som uppstodo i och med att kriget drogs ut på längden. Bekymret om härens underhåll kom alltmer i förgrunden. Under Gustav II Adolfs tid var Tyskland tämligen oberört av krigets härjningar. Stora områden funnos, som stått alldeles utom krigshändelserna, befolkningen var mer hjälpsam än senare, och städerna voro rikare och välvilligare stämda. Men ju längre kriget varade, fick andra mål och annan karaktär, desto mer utsögs landet, desto svårare blev härarnas underhåll, och när Wrangel övertog fältmarskalksstaven, kunde han ej räkna på samma gynnsamma förhållanden som Gustav II Adolf. Kunde en något så när ordnad etapptjänst skapas, dröjde det ej länge, förrän den stördes på grund av etapplinjernas oerhörda längd och de dåliga kommunikationerna samt den tidens strategiska förutsättningar. Pommern, som var en operationsbas i första hand, skildes från moderlandet genom ett under vissa årstider otrafikerbart hav, och avståndet från sjökanten till krigsteatern 1646—1648 var så långt, att ordnad förbindelse ofta ej var möjlig att upprätthålla. Försvararen hade här en trumf på hand, i det han i regel hade lättare att kasta fram reserver, förråd och förnödenheter, då han hade kortare förbindelse till sin operationsbas. Den anfallande åter avlägsnade sig alltmer från sina depåer och magasin. Ju längre etapplinjerna blevo, desto mer växte svårigheterna, desto långsammare och svagare blev frammarschen. Detta kom att inverka på härens rörelser och slagkraft. Striden om förbindelserna tilltog, då huvudvikten ej lades på ett avgörande. Skyddandet av ryggen blev en kardinaluppgift. Lyckades ett angrepp på motståndarens förbindelselinjer, tvangs denne vanligen att dra sig tillbaka eller åt sidan, lämnande ett stycke land fritt, blottande en fästning eller ett magasin. — Alla dessa omständigheter bidrogo då till att göra kriget mer oregelmässigt och mindre sammanhängande. Härens underhåll blev ofta utslagsgivande för krigsföretagens form och riktning och vid val av krigsteater. Intendenten blev fältherre och fältherren

intendent. Att låta sin här leva på motståndarens bekostnad var ett billigt och tacksamt medel att såväl underhålla de egna trupperna som förstöra fiendens operationsbas.

En annan sak kan ock här påpekas. Sveriges krafter att underhålla sina arméer hade under kriget alltmer avtagit. Wrangel hade att redan från början av sin fältmarskalksbana kämpa med stora ekonomiska svårigheter, som tilltogo med åren. Krediten i utlandet var ansträngd till det yttersta. Franska subsidier voro nödvändiga för arméns vidmakthållande. De resurser, som Gustav II Adolf hade vid sin landstigning, och den hänförelse, som besjälade hans soldater, kunde Wrangel ej räkna med. Det svenska elementet inom hären hade så småningom fått maka åt sig på de värvade truppernas bekostnad, för vilka solden var driffjädern och myteri ej okända begrepp.

Att de strategiska manövrar, som voro frukten av dessa och andra samverkande förhållanden, ej uteslöto taktiska avgöranden eller åtminstone avsikt och försök därtill bör framhållas. Men det taktiska avgörandet spelade ej den roll, det hade under Banér och Karl X Gustav. Under sådana förhållanden kunde man alltså räkna på vinst för en strategi, som stödde sig på strategiska kombinationer och lyckligt förmådde lösa dem. Strategiska kombinationer tenderade alltså till att bliva något absolut och fullständigt i och för sig, fullföljdes och avslutades ej med ett taktiskt avgörande.

Med ovanstående ord har jag i någon ringa mån sökt belysa några av de allmänna politiska och militära förutsättningar, man måste räkna med för att förstå krigföringen på den tid, min avhandling berör.

Liksom det övervägande intresset för fredsförhandlingarna kom att skjuta de militära spörsmålen åt sidan, har det säkerligen bidragit till att de sista årens fälttåg blivit rätt styvmoderligt behandlade i den historiska litteraturen. En annan viktig orsak därtill har varit, att sista bandet av Chemnitz' verk förstörts. Med föreliggande avhandling har författaren sökt att i någon mån avhjälpa detta missförhållande. Jag hoppas att i en andra del kunna fullfölja denna avsikt.

Min avhandling tar sin början med senhösten 1645, då Wrangel från sjökanten begav sig till huvudarmén och övertog

interimsbefälet, och slutar med april 1647, sedan han ingått vapenstillestånd med Bajern och förlagt trupperna i kvarter. Då min avhandling avser att vara en krigshistorisk studie, har jag skänkt skildringen av den politiska miljön blott begränsat utrymme. Den ansluter sig till Odhner och stöder sig för övrigt på källpublikationer såsom Négociations secrètes, Lettres de Mazarin, Acta pacis Westphalicæ, Mémoires de Chanut m. fl.

Helt naturligt har jag ägnat största intresset åt beskrivningen av de svenska krigshändelserna. Därvidlag har jag så gott som uteslutande använt mig av otryckt material. Detta har varit synnerligen rikhaltigt, delvis nästan överväldigande. I första rummet har jag öst ur Skoklostersamlingens rika skatter, som med Wrangels koncepter och ingående skrivelser bildat grundvalen för min avhandling. Därnäst har jag använt mig av Oxenstiernska samlingen, där Wrangels skrivelser till Johan Oxenstierna i huvudsak ersätta Wrangels skrivelser till K. Maj:t, vilka genom branden 1697 gått förlorade; mängden av bilagor öka värdet av denna samling.

Av fransmännens, de kejserligas och bajrarnas militära förehavanden har jag ansett lämpligt att blott ge huvuddragen. Det har av lätt insedda skäl ej varit mig möjligt att i samma omfattning kunna bygga skildringen därav på primära källor. Delvis har det dock lyckats mig att neutralisera svårigheterna härvidlag. — Det franska fälttåget har ju skildrats av den franske befälhavaren Turenne i hans memoarer — de äro dock ensidigt hållna och ganska otillförlitliga — och den sistutkomna editionen av dessa har såsom bilagor en omfattande och synnerligen värdefull samling av hans och Mazarins brevväxling 1646. De kompletteras av skrivelserna till Wrangel från Turenne och d'Avaugour, förefintliga i Skoklostersamlingen, och de i Wahrenbergssamlingen i riksarkivet befintliga avskrifterna av d'Avaugours skrivelser till Mazarin. Andra källor ha varit Lettres de Mazarin och Négociations secrètes.

Vad till slut angår de kejserligas och bajrarnas operationer, har jag stött mig på den i samlingen Extranea i riksarkivet befintliga serien av den kejserliga överbefälhavaren ärkehertig Leopold Wilhelms skrivelser till kejsar Ferdinand III. Den är rikt givande och av stort intresse. Skoklostersamlingen liksom samlingen Tyskland och Tyska kriget innehåller en

mängd interciperade brev, vilka i någon mån komplettera den förstnämnda serien. Detta material syntes mig dock ej tillräckligt, varför jag vänt mig till Allgemeines Reichsarchiv i München och Kriegsarchiv i Wien och därifrån lyckats utvinna en mängd viktiga källor.

Om själva krigskonsten har jag bildat mig en uppfattning först och främst genom studiet av källmaterialet. Montecuccolis skrifter och Turennes memoarer ha också varit synnerligen belysande för detta ändamål, i synnerhet har Montecuccoli, 1600-talets berömde krigsfilosof, bidragit till att klarlägga den tidens uppfattning om krigskonsten. Att hans store efterföljare Clausewitz varit av grundläggande betydelse för min syn på tingen är kanske onödigt omnämna men torde dock böra framhållas.

Det samlade materialet har alltså varit synnerligen rikhaltigt. Det har då legat frestande nära till hands att skriva en bredare framställning. Att så ej skett, har berott på en bestämd strävan hos mig att utan att gå in på det taktiska förloppet och med uppoffrande av alla detaljer ge en översikt av det strategiska sammanhanget, min huvuduppgift har jag sett i att påvisa de ledande idéerna och framhäva de militärgeografiska spörsmålen. Så har jag t. ex. hoppat över själva förfarandet vid en fästnings belägring, hur man grävde approcher, anlade minor o. s. v., men däremot sökt förklara fästningens plats och betydelse i det allmänna strategiska och geografiska läget. — En del periferiska krigsföretag såsom Wittenbergs uppträdande i öster och hessarnas i väster har jag behandlat blott i den mån de haft närmare samband med den svenska huvudarméns rörelser.

Självfallet har det ej lyckats mig att överallt finna tillfyllestgörande bevis och belägg, flerstädes har händelseförloppet varit dunkelt, vilket tvungit mig att framkasta antaganden, som stödja sig enbart på allmänna militära och militärgeografiska förutsättningar. Kartan har ofta fått fälla utslaget, där det gällt att förklara en operation eller tankegång. Förekomsten av vissa regler inom krigshistorien gör, att man på detta område ofta nog med större säkerhet än på andra kan uppställa ett antagande, det kommer ett motivbildande till stånd, stött på vetskapen att de officerare, som ledde rörelserna, hade kännedom om dessa regler och vanligen brukade tillämpa dem. Detta förfarande får ett

kompletterande stöd av de konstanta förutsättningar, som ett terrängstudium alltid klarlägger.

I avseende på dateringen har jag i texten överallt följt gamla stilen. Där så ansetts nödvändigt, har jag tagit med även den nya stilen. I noterna är de citerade aktstyckenas datering bibehållen.

Till min lärare professor Arthur Stille står jag i största tacksamhetsskuld för uppslaget till min avhandling, för hans väckande undervisning och för de djupa intryck, som jag mottagit under hans ledning, ävensom för den personliga välvilja, som städse kommit mig till del. Stort tack är jag också skyldig min vän fil. doktor Bertil Boëthius, vilkens goda råd och värdefulla anvisningar varit mig till mycken hjälp. Till löjtnant M. I. Stiernström, I. 20, ber jag få uttrycka min varma erkänsla för de skisser, som han välvilligt ritat. Till slut uttalar jag min tacksamhet till alla de tjänstemän vid arkiv och bibliotek, som jag besökt, främst mina förmän och kamrater vid riksarkivet i Stockholm, samt till de goda vänner, som hjälpt mig med korrekturläsningen.

Birger Steckzén.

Källor och litteratur.

A. Otryckta källor.

Riksarkivet.

Riksregistratur (cit. R. R.).
Skrivelser till Kungl. Maj:t.
De la Gardieska samlingen (cit. de la Gardie S.).
Skrivelser till Magnus Gabriel de la Gardie från Karl Gustaf Wrangel.

Extranea.
Den kejserliga överbefälhavaren ärkehärtig Leopold Wilhelms skrivelser till kejsar Ferdinand III.

Germanica.
Legaternas i Osnabrück skrivelser till K. Maj:t.

Oxenstiernska samlingen (cit. Ox. S.).
Skrivelser till Johan Oxenstierna (cit. Johan Oxenst.) från
Lennart Torstensson (cit. Torst.).
Karl Gustaf Wrangel.
Johan Oxenstiernas koncept.
Samlingen Tyskland och Tyska kriget (cit. Ty. o. Ty.) 1645—1647.

Skoklostersamlingen (cit. Skokl. S.).
Karl Gustaf Wrangels skrivelser (i koncept) till
Kungl. Maj:t,
landgrevinnan Amalia Elisabeth av Hessen-Kassel,
greve Magnus Gabriel de la Gardie,
generalmajor Robert Douglas,
assistensrådet Alexander Erskein,
general Hans Christoffer Königsmark (cit. Königsm.),
generalmajor Gustaf Adolf Lewenhaupt,
generalmajor Axel Lillie,
legaten Johan Oxenstierna,
generalmajor Gustaf Otto Stenbock,
fältmarskalken Lennart Torstensson,

fältmarskalken Turenne,
rikstygmästaren Arvid Wittenberg (cit. Witt.),
generalmajor Helmuth Wrangel,
m. fl.

Skrivelser till Karl Gustaf Wrangel från
landgrevinnan Amalia Elisabeth av Hessen-Kassel,
generalmajor Robert Douglas,
assistensrådet Alexander Erskein,
generalmajor Fredrik Christoffer Hammerstein,
överste Gustaf Horn,
överste Hans von Jurgas,
general Hans Christoffer Königsmark,
legaten Johan Oxenstierna,
överste Johan Reichwald,
sekreteraren Baltzar Schwanenthal,
överste Georg Christoffer Steinecker,
fältmarskalken Lennart Torstensson,
fältmarskalken Turenne,
rikstygmästaren Arvid Wittenberg,
generalmajor Helmuth Wrangel,
m. fl.

Turenne till den franska residenten i den svenska armén Charles d'Avaugour.

Styrkebesked, interciperade brev, fångars berättelser m. fl. serier.

Stegeborgssamlingen (cit. Stegeb. S.).

Skrivelser till Karl Gustaf från Lennart Torstensson.
» » » » » Karl Gustaf Wrangel.

Wahrenbergssamlingen (cit. Wahrenb. S.).

D'Avaugour till Mazarin,
Mazarin till Chanut m. fl.

Lunds Universitetsbibliotek.

De la Gardieska samlingen (cit. de la Gardie S. L.).

Agenten Henrik Schütz' skrivelser till generalmajor Arvid Forbus.

Kriegsarchiv, Wien (cit. Wien Kr. A.).

Ärkehertig Leopold Wilhelms brevväxling,
den kejserlige generalen greve Buchheims dito,
» » fältmarskalken Peter Melander von Holzappels dito,
» » fältmarskalkslöjtnanten Raimund Montecuccolis dito,
» » fältmarskalken Octavius Piccolominis dito.
Feldakten, Extractschreiben o. dyl.

Allgemeines Reichsarchiv, München (cit. München R. A.).

Den bajerske generalen Johan de Werths skrivelser till kurfurst Maximilian.

B. Källpublikationer.

Af Geheimeraad Ditlev Ahlefeldts Memoirer, Dagbogsoptegnelser og Brevböger udg . . . efter Originalerna i Haseldorfs Arkiv ned Louis Bobé. Köpenhamn 1895.
Ausgewaehlte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli, General-Lieutenant und Feldmarschall, herausgegeben von der Direktion des K. und K. Kriegs-Archivs, bearbeitet von Hauptmann Alois Veltzé. I—IV. Wien und Leipzig 1899—1901 (cit. Mont.).
Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling. Senare avdelningen. VIII: Lennart Torstenssons och Karl Gustaf Wrangels brev. Stockholm 1897 (cit. A. O. B.).
Lettres du cardinal Mazarin pendant son ministère, recueilles et publiées par M. A. Chéruel. II. Paris 1879 (cit. Lettres.).
Lettres et Mémoires du Maréchal de Turenne pour servir etc. . . . par de Grimoard. I. Paris 1782.
Meiern, J. G. von, Acta pacis Westphalicæ publica. II—IV. Hannover 1734—35.
Mémoires de ce qui s'est passé en Suede et aux provinces voisines depuis l'année 1645 jusques en l'année 1655, ensemble le demêlé de la Suede avec la Pologne, tirez des depeches de Monsieur Chanut ambassadeur pour le Roy en Suede, par P. Linage de Vauciennes. I. Köln 1677 (cit. Chanut).
Mémoires pour servir a l'histoire de France sous la règne de Napoleon. VII. Paris 1830.
Mémoires du Maréchal de Turenne par Paul Marichal. I. Paris 1909 (cit. Mém. Tur. betr. själva memoarerna och Marichal betr. bilagorna).
Négociations secrètes touchant la paix de Munster et d'Osnabrug. III—IV. Haag 1726 (cit. Nég. secr.).
Svenska riksrådets protokoll. XI—XII. Stockholm 1906—1909 (cit. R. P.).
Sveriges traktater med främmande makter. VI: 1. Stockholm 1915.

C. Bearbetningar.

Chemnitz, B. Ph. von, Königlichen schwedischen in Teutschland geführten Kriegs. IV: 5—6. Stockholm 1855.
Chéruel, A., Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV. II. Paris 1879 (cit. Chéruel).
Clausewitz, C. von, Vom Kriege. Hinterlassenes Werk. I—X. Berlin 1858—69.
Dudik, B., Schweden in Böhmen und Mähren 1640—50. Wien 1879.
Egloffstein, H. von, Baierns Friedenspolitik von 1645 bis 1647. Leipzig 1898 (cit. Egloffstein).
Geijer, E. G., Svenska folkets historia. III. Stockholm 1876.
Gonzenbach, A. von, Der General Hans Ludwig von Erlach. II. Bern 1881.

Heilmann, J., Das Kriegswesen der Kaiserlichen und Schweden zur Zeit des dreissigjährigen Krieges. Leipzig und Meissen 1850.
Heimer, A., Greve Magnus Gabriel de la Gardies ambassad till Frankrike 1646 (Läroverksprogram). Jönköping 1901.
Hofmann, W., Peter Melander, Reichsgraf zu Holzappel. München 1882.
Koch, M., Geschichte des deutschen Reiches unter der Regierung Ferdinands III. II. Wien 1866.
Odhner, C. T., Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen och grundläggningen av det svenska väldet i Tyskland. Stockholm 1875.
Pufendorf, S. von, Sechs und zwantzig Bücher der schwedisch- und deutschen Kriegsgeschichte etc. Frankfurt am Main und Leipzig 1688.
Schmidt, R., Ein Kalvinist als kaiserlicher Feldmarschall im dreissigjährigen Kriege. Berlin 1895 (cit. Schmidt.).
Schreiber, F. A. W., Maximilian I. der Katholische, Kurfürst von Bayern und der dreissigjährige Krieg. München 1868.
Schybergsson, M. G., Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser 1621—1630. Helsingfors 1881.
Theatrum Europæum. V. Frankfurt am Main 1647.
Thorbjörnsson, T., Om fördraget i Ulm 1647 jämte en blick på Bayerns föregående politik under trettioåriga kriget. (Diss. Lund). Göteborg 1881.

KAP. I.

Wrangel övertager interimsbefälet. Den strategiska uppmarschen.

Den tid Lennart Torstensson såsom högste befälhavare över den svenska krigsmakten i Tyskland dirigerade krigsverket därstädes var för den en lyckosam tid. Hans sjuklighet förlamade emellertid avsevärt hans energi och vitalitet. Under 1645 förvärrades sjukdomen[1], och han yrkade allt kraftigare på sitt avsked. Nu blev frågan brännande, vem som skulle bli hans efterträdare. I själva verket led Sverige brist på dugliga fältherrar. Goda underbefälhavare funnos i mängd, men för att fylla den lucka, som genom Torstenssons avgång skulle uppstå, saknade dessa de förutsättningar, som krävdes för en så ansvarsfull och viktig post. Mycket stod på spel. Den westfaliska fredskongressen hade tack vare Torstenssons framgångar fått fart i sig, och det gällde nu för Sverige att skörda frukterna av hela kriget. Genom ett olyckligt fälttåg kunde det förlora, vad det under strävsamma år tillkämpat sig.

Men dessutom borde överbefälhavaren över den svenska krigsmakten i Tyskland ej enbart vara krigare. Han hade

---

[1] Torstenssons sjukdom bidrog också till att i någon mån förrycka krigsrörelserna. »Ew. fürstl. Gndh ist selbsten nicht am wenigstens bekandt, mein beschwehrliche Zustandt undt wie derselbe von tag zu tagk mehr zugenommen, dass endtlichen zu befahren gewesen, es möchte dardurch bey meiner anwesenheit mit der armée mehr versäumet als nützen geschaffet werden.» Torst. t. pfalzgrefven Karl Gustaf 1646 $^{2}/_{1}$. Stegeb. S. — Under föråret 1646 var T. så sjuk, att han ofta nog ej själv kunde underteckna sina skrivelser utan måste överlåta det åt sin sekreterare.

stort politiskt inflytande, måste ofta på egen hand ta ställning till och fatta beslut i den mängd av politiska frågor, som vid denna tid stodo på dagordningen. Under trycket av de intrasslade politiska förhållandena måste han ha huvudet klart och äga en ingående kännedom om saker och människor. Även i detta fall var Torstensson svår att ersätta.

Det var egentligen blott tre namn, som kunde komma på tal: Wrangel, Wittenberg och Königsmark. Valet föll på Wrangel, eftersom han vore att förlita sig på.[1] Regeringen var dock mycket tveksam, men då Torstensson ej kunde förmås att stanna kvar, återstod intet annat än att efter bästa förmåga söka upprätthålla verket. Emellertid funderade man på att låta Wrangel tjänstgöra på prov för att under Torstenssons ledning få tillfälle sätta sig in i förhållandena, taga del av hans erfarenhet och bliva auktoriserad vid armén.[2] Torstenssons allt svårare sjukdomsfall korsade emellertid dessa planer. Redan i december 1645 tvangs Torstensson av sin sjukdom att begiva sig från armén. Nu blev det Karl Gustav Wrangels tur att träda i hans ställe.

Vad som framförallt verkade till Wrangels nackdel var hans ungdom. Han var nämligen ej mer än nyss fyllda 32 år.[3] Han besatt alltså ej den mogenhet och erfarenhet, vare sig i militära eller politiska ting, som man måste kräva av innehavaren av en så framskjuten ställning. Ej heller ägde han den pondus, som behövdes för att styra den tidens indisciplinära och trotsiga krigare, i synnerhet officerarna.[4]

---

[1] Det förefaller, som om regeringen ej ansåg sig kunna fullt lita på eller anförtro ett så viktigt ämbete åt Wittenberg eller Königsmark. Jmfr R. P. 1645 $^{31}/_{3}$, $^{7}/_{5}$, $^{25}/_{7}$. Wittenberg sades vara »godh ryttare, män intet haffva cerebell till itt universal verk». R. P. 1645 $^{25}/_{7}$. Königsmark tillvitades »högmodh» och »otidighe petiter». R. P. 1645 $^{7}/_{5}$.

[2] R. P. 1645 $^{7}/_{5}$.

[3] Wrangel var född den 13 dec. 1613. Belysande är levnadsåldern för de föregående fältherrarna. Horn var 40 år, när han mottog fältmarskalkstaven, Banér 38, Torstensson nära 38. När Wrangel 1646 blev fältmarskalk, var Wittenberg 40 och Königsmark 46 år.

[4] Bland dessa rådde inom det högre armébefälet stor avundsjuka. Chanut, s. 18, 21. »On disoit seulement qu'il manquoit de trois choses, qui domoient autorité, & facilité au commandement du Maréchal Torstenshon; il n'estoit pas riche comme luy, il n'avait pas la resource des revenus de Pomeranie, dont le Gouveruement estoit demeuré audit sieur Torstenshon; il n'avoit pas en sa persoune le lustre, & la gloire des

Detta förhållande bör noggrant beaktas, när man ser krigsförloppet, hur det gestaltade sig under Wrangels överbefäl. Wrangel var ej i besittning av den auktoritet, som var nödvändig, om han skulle få sina befallningar åtlydda och sina planer fullföljda. Törhända brast det honom ock nödig säkerhet och fasthet i avgörande ögonblick, liksom hans personliga sätt gentemot underordnade kanske ej bidrog att skapa det ömsesidiga förtroende och den vilja att lyda, utan vilket ett fälttåg ej kan räkna på planmässighet och framgång.— Det var i synnerhet Königsmark, som ådagalade ett opålitligt och delvis fullkomligt indisciplinärt uppförande. Detta belyser klart en av de många vidrigheter, den tidens fältherrar hade att kämpa med, Wrangel på grund av ovan anförda förhållanden mer än sina föregångare. Königsmark var en duglig underbefälhavare, skicklig i det lilla kriget, djärv och tilltagsen. Dessutom ägde han en stor förmåga att värva och utbilda manskap. Men hans hårdnackade motvilja att underordna sig andra gjorde, att man ej kunde fullt lita på honom och ingav regeringen allvarliga farhågor.[1]

För att råda bot på de brister, som Wrangels överbefäl över trupperna i Tyskland eventuellt kunde innebära, beslöt regeringen att fullfölja sin gamla plan att låta Wrangel i förstone dirigera verket under Torstenssons överinseende. För den skull tillskrev regeringen Torstensson med anhållan, att han fortfarande skulle utöva högsta ledningen för den svenska krigsmakten i Tyskland och bistå Wrangel med råd och order och förhjälpa honom till större auktoritet hos såväl officerare som manskap, så att verket kunde föras lika bra i Torstenssons frånvaro som i hans närvaro, till dess Torstensson antingen bleve frisk eller fullständigt kunde överlämna befälet till Wrangel. Denne fick del av regeringens

---

grandes actions qui augmentoient l'autorité de son predecesseur,, & enfin les quartiers demeurans plus deserts & miserables, il estait ausssi plus difficile de faire subsister l'armée.» Chanut, s. 209 ff.

[1] Wittenberg tycks ha stått i ett mer vänskapligt förhållande till Wrangel, åtminstone förmärkas ej större slitningar i deras korrespondens. Därtill bidrog väl, att Wittenberg större delen av Wrangels fälttåg hade sig anvisad egen krigsteater, där han var vida mer självständig än Königsmark, och att hans operationer voro av mindre direkt inflytande på Wrangels egna.

mening jämte uppmaning att taga information av Torstensson och med all flit, verksamhet och ospard möda föra befälet över armén. Samtidigt skrev regeringen till Wittenberg och gen. major Mortaigne att bispringa Wrangel efter bästa förmåga.[1]

På så sätt hoppades regeringen kunna hålla verket flytande och avvakta tiden, till dess man finge se, hur försöket slog ut. I lyckligaste fall kunde Torstensson själv återtaga befälet, i annat fall finge han lämna det i Wrangels händer, om denne visade sig kunna bestå provet under lärdomstiden, vintern och våren 1646[2], under vilken tid han borde kunna vara i tillfälle att sätta sig in i sitt ansvarsfulla kall och skaffa sig därför nödvändiga insikter och färdigheter.

1645 års fälttåg hade riktats mot de kejserliga arvländerna. Då denna operation eller åtminstone planen därtill är typisk för den svenska härens rörelser under hela det dittillsvarande kriget och alltjämt kom att stå som önskemål vid uppgörandet av fälttågsplanerna, skall den något närmare belysas. Sveriges farligaste motståndare, ledaren av hela det katolska förbundet, var givetvis kejsaren. Hans förnämsta medhjälpare var bajerfursten. Den svenska strategiska tanken var att oskadliggöra dessa, framförallt då kejsaren, för att vinna en fördelaktig fred. Därvid kommo de politiska och militärgeografiska förhållandena att på ett avgörande sätt ingripa. De rent militära kraven fingo ofta maka åt sig för de politiska. — Redan hos Gustav II Adolf var det en gammal tanke[3] att genom en direkt stöt på arvländerna förstöra roten till det onda och framtvinga ett avgörande. Den gick i arv på hans lärjungar och blev alltjämt det accentuerade önskemålet i svensk krigföring. Det var för den svenska krigsledningen det strategiska idealet. En seger i Tyskland

---

[1] K. M:t t. Torst. 1646 $^{17}/_{1}$. t. Wrangel och t. Witt. samma dag. R. R. R. P. 1646 $^{13}/_{1}$, $^{5}/_{2}$. — Till Königsmark tycks ej någon skrivelse ha avgått.

[2] Torst. anhöll under denna tid upprepade gånger om fullständigt entledigande. Regeringen ville dock ej gå in härpå utan sökte i det längsta hålla kvar honom som härens ledare och Wrangels läromästare. K. M:t t. Torst. 1646 $^{20}/_{3}$ R. R.

[3] Den återfinnes redan i Gustaf II Adolfs instruktion för överste Gustaf Horn 1623 $^{30}/_{0}$ i dennes mission till generalstaterna. Schybergson s. 50.

betydde mindre, en stöt mot Böhmen och arvländerna träffade mer vitala delar.

Men frågan var ur militär synpunkt allt annat än lätt. Icke nog med att det innebar en oerhörd påfrestning att föra kriget så långt bort från operationsbasen Pommern, i det att etapplinjerna spändes ut till bristpunkten och därutöver, ett förhållande desto riskablare ju svårare den politiska ställningen gestaltade sig. Även de militärgeografiska problemen voro synnerligen svårlösta, detta sett ur den begränsning, den tidens tekniska möjligheter inneburo. Böhmen var genom sitt i väster framspringande läge i Tysklands centrum och på båda sidor om övre Elbe av synnerligen stort militärt värde, som för kejsaren på det förmånligaste utökades genom den naturliga styrka, dess berg besutto ur försvarssynpunkt. Det var liksom kejsarens mäktigaste utanverk, ett ofantligt bålverk, som behärskade Oder och Elbe och var en central utgångspunkt för alla operationer norrut och västerut. Försvaret var mycket lätt. Taktiskt underlättades det av de väldiga bergmassiv, som omslöto Böhmen och varigenom blott trånga, svårframkomliga pass ledde. Flodsystemet erbjöd goda upptags- och försvarsställningar, mängden av befästa städer och den kuperade terrängen underlättade för försvararen avsevärt det lilla kriget. I strategiskt hänseende funnos för den anfallande många stötestenar. Han kunde tränga in i Böhmen antingen västerifrån, i centern eller österifrån. I första fallet avskar han visserligen förbindelsen mellan kejsaren och Bajern och kunde hålla kontakt med fransmännen men hade ej ryggen fri och förbindelserna bakåt ej tryggade. Ett angrepp i centern var då bättre, men de geografiska hindren voro större, de strategiska resultaten mindre, som fallet vanligen är vid genombrottsförsök, och kejsaren kunde alltjämt hålla förbindelsen öppen med Bajern. Det sistnämnda gällde i ännu högre grad, om man sökte överflygla hela den kejserliga fronten, om man så kan kalla den naturliga front, de böhmiska randbergen bildade, genom att gå fram genom Schlesien; i stället hade man då den fördelen, att man kunde hålla ett vakande öga på Polen. I såväl första som sista fallet utsattes den anfallande för ett svårt flankhot. Utom dessa faktorer kommo givetvis en mängd andra att inverka, men det anförda kan till en del belysa det militära läget.

Torstenssons fälttåg 1645 avsåg att få ett slut på kriget genom en segerrik framstöt mot arvländerna. Han ämnade bringa kejsaren på knä genom en storstilad, koncentrisk pressning på honom, från norr och söder, från svenskarna och furst Rákóczi av Siebenbürgen. När Hatzfeld i spetsen för de kejserliga sökte spärra vägen för honom, besegrade han denne i slaget vid Jankowitz, bröt fiendens levande motstånd och banade sig väg söderut. Men kraften avtog i samma mån som avståndet till sjökanten, till operationsbasen växte. När Torstensson äntligen stod framför Wien, ägde han ej nog styrka att utnyttja sitt fördelaktiga läge. Han beslöt då att söka erövra Brünn, som behärskade Mähren, för att här skapa en hjälpbas för det fortsatta anfallet mot kejsaren och Wien. Men belägringen misslyckades. Föga hjälp hade han också av furst Rákóczi, som var en besvärlig och fordrande bundsförvant. Helt plötsligt slöt fursten i början på augusti fred med kejsaren, varigenom denne slapp hotet på sin södra front och odelat kunde vända sig mot svenskarna. Torstensson kände sig underlägsen och svag och ansattes dessutom svårt av sin sjukdom. Belägringen av Brünn upphävdes. Torstensson gjorde nu en ny framstöt söderut i avsikt att förmå motståndaren till drabbning. Denne inlät sig dock ej härpå. Torstensson kunde ej hindra, att en stor del av den kejserliga hären avgick till Bajern för att hjälpa Maximilian av Bajern mot fransmännen. Ej heller var han i stånd att forcera Donau. Då trupperna avsevärt decimerats och voro i stort behov av vila, drog han sig i mitten på september tillbaka norrut och tog till slut sitt uppehåll i Jaromeritz, som bildade en god centralställning såväl till anfall som försvar och där goda kvarter funnos. Här stannade Torstensson en månad.

Det militära läget vid Rhen — fransmännen hade blivit tvungna att draga sig tillbaka över denna flod — kom Torstensson att befara, att de kejserliga och bajrarna gemensamt skulle vända sig mot honom. I följd härav och då de svenska trupper, som hittills använts mot Danmark, ej behövdes på detta håll, skickade Torstensson order till Karl Gustav Wrangel, som då låg vid sjökanten, att med sina för handen varande trupper ofördröjligen stöta till huvudarmén; marschen borde tagas genom de braunschweig-lüneburgska områdena på Torgau, försiggå snabbt utan att fördärva trupperna, och god ordning hållas. Dessa order nådde dock ej

Wrangel förrän den 28 nov. Då hade han redan på eget initiativ brutit upp, därtill föranledd av de oroande ryktena om de allierades planer mot Torstensson.

Uppbrottet hade dock ej kunnat försiggå så snart som Wrangel hoppats. Förhållandena i Holstein voro ej fullständigt ordnade, och trupptransporterna drogo ut på tiden. En missräkning var, att de från Sverige motsedda förstärkningarna ej kunde komma; först på våren väntades de bli färdiga. Stort arbete nedlade Wrangel på att öka sin artilleripark. Den 31 okt. sändes artilleriet i förväg till Boitzenburg. I början på november var allt klart, och Wrangel väntade blott på regeringens order och instruktion. Då den emellertid dröjde, bröt han upp från Wismar den 12 nov., gick över Wittenburg, Boitzenburg, Beversen, Helmstadt till Aschersleben. På höger hand gick Helmuth Wrangel och bildade höger sidodetachement, skyddande denna flank. Söder och sydost ifrån hotades nämligen frammarschen av de kejserliga. Dessa hade begagnat sig av fördelen att få kämpa på den inre linjen. Efter att sommaren och hösten 1645 ha hjälpt bajrarna mot fransmännen hade de kejserliga från övre Pfalz dragit in i Böhmen och förlagts i vinterkvarter längs Erzgebirge från Eger till Leitmeritz. Deras tillstånd var ej det bästa. 1645 års fälttåg hade varit förlustbringande, förläggningen var trång, och pesten härjade svårt. Deras läge gav dem emellertid vissa fördelar. De kunde kasta sig emellan de koncentriskt opererande svenska kårerna för att hindra deras förening och slå dem var för sig. Högra flanken skyddades av Elbe, till vänster hade de hjälp av bajrarna och de i Westfalen opererande kejserliga trupperna. De sistnämnda dirigerades sedan december 1645 av den energiske kejserliga fältmarskalken Peter von Holzappel. Den kejserliga huvudhären leddes av ärkehertig Leopold Wilhelm. Denne var en försiktig fältherre. Vad som dikterade denna försiktighet var hans bestämda åsikt om vådan av att fortsätta kriget och den tvingande nödvändigheten av att snarast möjligt sluta fred. Sina tankar framlägger han mycket tydligt och klart i en skrivelse av den 10 jan. 1646 till greve Johan Adolf Schwarzenberg.[1] Den uppfattning, en del fredsunderhandlare hyste, att de allierade hade styrka nog att driva fienden ur riket,

---

[1] Denne var förmodligen medlem av det kejserliga hovkrigsrådet.

delade han ej utan ansåg sådant blott vara skadligt för fredsunderhandlingarna. De militära krafterna räckte ej till, det militära läget var ej fördelaktigt. Sverige och Frankrike innehade en mängd viktiga och dominerande punkter och områden och gjorde stora förberedelser att utöka sin redan mycket ansenliga krigsmakt, medan de kejserliga voro mycket försvagade och ej hade samma tillfälle och tillgångar att förstärka sig. Från Spanien var ingen hjälp att vänta emot Frankrike, och man hade nedlagt ofantliga summor på kriget. På högra flygeln hotade Wrangel, i centern hessarna och Königsmark, på vänstra flygeln fransmännen. Dessa sista skulle göra ett kraftigt anfall mot Franken, Schwaben och Bajern, i den händelse de allierade skulle skydda arvländerna, och tvärtom skulle svenskarna, ifall man satte sig till motvärn mot de förra, inbryta i arvländerna, bemäktiga sig dem samt i förening med hessarna, Königsmark och fransmännen gemensamt tvinga kejsaren på knä. Under sådana förhållanden vore det bästa medlet att förebygga rikets undergång att påskynda och avsluta fredsunderhandlingarna.[1]

Torstensson hade redan tidigt anmodat Wrangel att ha ett vakande öga åt höger, åt det håll, dit fienden drog sig tillsammans, så att han ej råkade ut för obehagliga överraskningar från Eger eller trakten däromkring. De från andra håll inlöpande underrättelserna bidrogo ej att klara upp det ovissa läget. Några lödo, att ärkehertigen ämnade gå mot Torstensson, andra att han i förening med en bajersk hjälpkår under den bajerske rytterigeneralen Johan de Werth skulle draga sig mot Voigtland och vidare mot Magdeburg, upphäva den av svenskarna igångsatta blockaden mot denna stad[2] och förhindra, att Wrangels trupper drogo sig österut till huvudarmén, med ett ord göra en diversion och tvinga Torstensson att lämna Böhmen. Osäkerheten i Wrangels läge ökades avsevärt av att han hade ytterst dåliga förbindelser med Torstensson och ej kände dennes uppehållsort och planer. För att skydda sig mot oväntade anfall i högra flanken stod han i livlig korrespon-

---

[1] Leopold Wilhelm t. Schwarzenberg 1646 $^{10}/_{1}$. Wien Kr. A.

[2] I Magdeburg låg en kejserlig och sachsisk garnison, och svenskarna blockerade staden för att utöva press på kurfurst Johan Georg av Sachsen. Med denne hade Torstensson den 14 sept. 1645 ingått ett stillestånd på sex månader, och med 1646 års ingång började underhandling om dess förlängande.

dens med den svenska generalguvernören i Leipzig, gen.-major Axel Lillie, och beordrade Helmuth Wrangel att flitigt skicka ut partier mot fienden för att få säkra underrättelser om dennes läge och rörelser.

I Aschersleben mötte honom den 4 dec. regeringens skrivelse av den 11 okt. 1645. Den innehöll ej, som Wrangel väntat, direkta order för krigföringen utan nöjde sig med allmänna anvisningar, som i huvudsak överensstämde med de åtgärder, Wrangel redan vidtagit. Han borde sätta sig i förbindelse med Torstensson och av denne få närmare instruktioner. — Från Aschersleben ställdes marschen åt sydost mot Torgau. Axel Lillies förslag att verkställa övergången av Elbe vid Schönebeck[1], där en skeppsbrygga var i ordningställd, avvisade Wrangel med påpekande av bristen på livsmedel åt det hållet. Med infanteriet och artilleriet passerade Wrangel Saale vid Halle, medan rytteriet under Helmuth Wrangel gick över längre söderut vid Merseburg, alltjämt skyddande högra flanken. Från Axel Lillie kom rapport, att de kejserligas avdelningar voro framskjutna till Pressnitz, Kaaden och Kommotau. De hade tydligen besatt passen över Erzgebirge. — Vid passerandet av Leipzig blev det grova artilleriet kvarlämnat där. Detta skedde enligt order från Torstensson, som i en intressant skrivelse till Wrangel av den 6 dec. delgav honom sin uppfattning om artillerivapnets nytta; han framhöll, att det vore mer överflödigt än nödvändigt att föra med sig kanoner, i synnerhet grova stycken, till huvudarmén, då fienden ej använde sig av sådana och de voro besvärliga att föra med sig.

Torstensson fick snart tillfälle att på närmare håll ge sin efterträdare nödiga instruktioner och anvisningar. Den 15 nov. hade han med armén brutit upp från Jaromeritz, där det blivit trångt med kvarteren, och över Riesengebirge dragit sig norrut för att möta Königsmark, som under hösten provianterat de svenska garnisonerna i Schlesien. I Landeshut förenades Torstensson och Königsmark den 22 nov. — Marschen ställdes nu på Greiffenberg för att den vägen få en bekväm passage in i Böhmen, dit krigsteatern på nytt skulle förläggas. Den 3 dec. föll Greiffenberg. Avsikten var nu att

---

[1] Fördelen att gå över där hade bl. a. varit, att man då sluppit passera Saale och Mulde.

över Friedland gå in i Böhmen och sätta sig fast vid Egerlinjen. Planer voro även uppe att anfalla Glatz, d. v. s. kringgå fienden, eller ock göra ett genomträngningsförsök i centern mot Prag. Torstenssons sjukdom hade emellertid avsevärt tilltagit, vilket menligt inverkade på rörelserna. Han beslöt nu att lämna armén för att i Leipzig söka bot för sin sjukdom, antagligen ock för att på närmare håll kunna leda och avsluta de viktiga neutralitetsförhandlingarna med Kursachsen. Interimsbefälet uppdrogs åt generalen av kavalleriet Arvid Wittenberg. Generalmajor Mortaigne utnämndes till generallöjtnant över infanteriet och överste Paikull till generalmajor att subordinera under Mortaigne. Till generalmajor vid kavalleriet utnämndes Helmuth Wrangel. — Den 4 dec. skedde Torstenssons avresa från armén, som då stod vid Friedland. Han eskorterades av 22 komp. till häst under generallöjtnant Königsmark. I Eilenburg möttes Torstensson och Wrangel.[1]

Här fick nu Wrangel en del anvisningar, bl. a. att vinnlägga sig om enighet med de andra generalerna, samt erhöll en tillfällig instruktion beträffande krigets förande. Wrangel skulle förlägga krigsteatern in i de kejserliga arvländerna och göra fienden största möjliga avbräck men ej utom i nödfall leverera drabbning; skulle han dock tvingas därtill, borde han väl överväga saken med de andra generalspersonerna och samtliga överstar men sedan handla med kraft och beslutsamhet. De högre officersbeställningarna förbehöll Torstensson åt sig att besätta, likaledes skulle eventuella traktater hänvisas till honom.[2] — Denna instruktion bär tillfällighetens

---

[1] Källorna för rörelserna dittills äro: Wrangel t. K. M:t 5/11, 16/11; t. Torst. 27/11, 7/12; t. Axel Lillie 19/10, 22/10, 30/10, 2/11, 9/11, 21/11, 24/11, 27/11; t. H. Wrangel 19/10, 10/11, 11/11, 15/11, 18/11, 20/11, 21/11, 21/11, 3/12, 7/12, 9/12; t. gen.-major G. O. Stenbock 13/11, 17/11, 23/11; t. Johan Oxenstierna 30/10, 17/11; Torst. t. C. G. Wrangel 27/10, 17/11, 6/12; t. H. Wrangel 27/10, 17/11; Axel Lillie t. Wrangel 25/10, 1/11, 8/11, 12/11, 15/11, 22/11, 30/11; H. Wrangel t. C. G. Wrangel 18/11, 22/11, 25/11, 2/12, 6/12 Skokl. S.

[2] Chemnitz V: 266. Königsmark beordrades till stiftet Bremen för att värva folk och bilda en kår samt motverka fiendens anslag och rekryteringar på detta håll. Om så behövdes, kunde han räcka en hjälpande hand åt Sveriges gamla bundsförvant landgrevinnan Amalia Elisabeth af Hessen-Kassel, som låg i fejd med landgreven Georg af Hessen-Darmstadt. Denne sökte stöd hos kejsaren och räknade på hjälp från de kejserliga trupperna i Westfalen.

prägel. Det ovissa läget på alla håll, såväl utåt på de politiska och militära fronterna som inåt inom hären själv, tvang till obestämdhet i uppträdandet, som måste vara så länge, tills riktlinjerna börjat bli klara och man kunde göra sig beredd att närmare fastställa huvuddesseinen. Den närmaste uppgiften var nu att sätta sig fast i de kejserliga arvländerna, alltså ett fullföljande av den gamla strategiska tanken, ovan berörd. Kunde man förverkliga den, hade man ett medel att föda de egna trupperna och samtidigt försvåra rekryteringen för kejsaren och utsuga hans operationsbas, allt medan man finge se, hur förhållandena gestaltade sig.

Det låg nu närmast till hands för Wrangel att med sina trupper följa efter och förena sig med huvudarmén. Man kunde visserligen tänka sig att rakt söderut t. ex. genom Egerpasset eller Saazpasset tränga in i Böhmen och sålunda göra ett koncentriskt anfall mot den kejserliga huvudhären. Men detta var onekligen riskabelt, då Wrangel var utan säker förbindelse med Wittenberg för framgångsrik samverkan med denne. Ginge man däremot över Friedland, hade man ej att befara något större motstånd, kunde lätt överflygla den fientliga ställningen och under hot att rulla upp den tvinga motståndaren att antingen draga sig tillbaka och uppge den viktiga Egerlinjen eller ock uppta strid på sin högra flygel. — Följaktligen gick Wrangels marsch på Torgau, som han passerade den 15 dec., österut. Torstensson beordrade honom att sätta sig i förbindelse med Wittenberg och om så bleve nödvändigt skynda i förväg med kavalleriet och dragonerna till hans hjälp samt låta infanteriet och trossen så småningom komma efter.[1]

Wittenberg stod då ej längre kvar vid Friedland. Denna plats hade han intagit redan den 6 dec., varigenom början var gjord till forcerandet av detta pass. Brist på livsmedel hade påskyndat hans marsch. Den gick över Gabel och Böhmisch-Leipa mot Leitmeritz. Det var ett noggrant fullföljande av Torstenssons planer vid hans avresa från armén. Leitmeritz skulle intagas, och man skulle gå över Elbe och sätta sig fast vid Egerlinjen. Spetsen av rörelsen var vänd västerut. I besittning av Leitmeritz skulle svenskarna behärska östra delen av Böhmen, säkerställa förbindelserna bakåt och under-

---

[1] Torst. t. Wrangel $^{19}/_{12}$ Skokl. S.

lätta Wrangels marsch, förfoga över ett vidsträckt vägnät och avskära de kejserliga trupperna den närmaste förbindelsen med Schlesien och Meissen. Det senare var av stor betydelse för neutralitetsförhandlingarna med Kursachsen, vars furste skulle utsättas för en alltmer kännbar påtryckning. Från Leitmeritz kunde man hota Prag men ännu mer den fientliga ställningen vid Eger, två viktiga faktorer för en kejserlig reträtt. Kunde man sätta sig i besittning av Egerlinjen, hade man bemäktigat sig vallgraven till den fästning, Böhmen så att säga bildade. Man behärskade då Erzgebirge med dess pass, hade raka förbindelser bakåt och goda korrespondenslinjer såväl österut till Schlesien som västerut till Frankrike. Förmodligen hade Torstensson tänkt sig Egerlinjen som en pausställning, där man vilade på gevären, tills förhållandena fått klarna.

Den 15 dec. föll Leitmeritz utan strid. Mot fienden utskickades talrika spaningsavdelningar.[1] Dessa inrapporterade, att de kejserliga lämnat sina kvarter vid Saaz, Elbogen och Eger och dragit sig tillbaka till Pilsen, dit kejserliga och bajerska förstärkningar väntades. Orsaken till denna reträtt var tydligen Wittenbergs framstöt mot Leitmeritz. Upprullningsförsöket hade gjort verkan. De kejserliga hade uppgivit Egerlinjen och fallit tillbaka på Beraunlinjen. Men underrättelserna tydde också på, att de kejserliga sammandrogo sina trupper vid Pilsen, där huvudkvarteret var förlagt. Såväl ärkehertig Leopold Wilhelm som Gallas befunno sig där. Det kunde innebära en offensiv. Läget föreföll Wittenberg ej utan skäl hotande, och framhållande behovet av en snar förening för att omintetgöra fiendens planer föreslog han Wrangel just vad denne själv i enlighet med Torstenssons anvisningar proponerat[2], nämligen att låta kavalleriet skynda i förväg. Detta lät sig dock nu ej göra. Wrangel hade pressat sina trupper så mycket som möjligt, den långa och stränga marschen hade uttröttat dem, och de voro nu i behov av vilodagar. Det gällde såväl infanteriet som kavalleriet. Många ryttare måste leda hästarna vid tygeln. Att forcera vägarna med kavalleriet skulle leda till, att blott en del komme fram och denna ej i fältdugligt skick. Wrangel insåg till fullo behovet

---

[1] Feldakten 1646 $^{6}/_{1}$ Wien Kr. A.

[2] Wrangel t. Witt. $^{21}/_{12}$; t. Torst. $^{20}/_{12}$ Skokl. S.

av en snabb förstärkning till huvudarmén, men trycket från alla håll i denna riktning förmådde ej rubba hans bestämda åsikt, att det vore bättre komma fram med fullt krigsdugliga trupper än med tröttkörda småavdelningar, som ej skulle göra vidare intryck på fienden.[1] Dessutom ansåg Wrangel, att fienden med hänsyn till hans eget snara inträffande ej skulle våga gå till anfall, utan att den fientliga koncentreringen måste ses ur defensiv synpunkt och avsåg att komma i bästa möjliga position.

Wrangel hade vid denna tid — den 25 dec. — nått Ullersdorf vid Schwarzer-Schöps efter att från Torgau i en båge ha gått över Hohenleipisch och Hoyerswerda. Orsaken till denna omväg torde vara att söka i ovissheten om huvudhärens rörelser och farhågan för den högra flanken. Rapporten om Wittenbergs framgångar föranledde Wrangel att ta en genare väg, än han först tänkt sig. Han uppgav sålunda tanken att gå över Friedland utan gick på Wittenbergs förslag mer västerut över Zittau genom Krombacherpasset till Zwickau, dit han anlände den 29 dec. Marschen, som påskyndats så mycket som möjligt, hade varit synnerligen besvärlig. Av de i Brehmen värvade trupperna hade en stor del avvikit, på ett regemente nästan hälften.[2] Från Zwickau gick marschen på Böhmisch-Leipa för att i Leitmeritz verkställa föreningen med huvudarmén. Denna stod dock ej längre kvar därstädes. Brist på livsmedel och foder ävensom nödigt bränsle under det svåra vintervädret hade hårt ansatt Wittenbergs trupper. Med otålighet hade han avvaktat Wrangels ankomst för att få bättre förläggningsförhållanden. Upplysningarna om fienden voro lugnande. Denne hade dragit sig tillbaka till Budweis, med mindre spaningsavdelningar kvarlämnade vid Pilsen.[3] Wrangels annalkande hade tydligen gjort verkan, och dennes beräkning, att de kejserliga ej skulle våga uppträda offensivt, visade sig hålla streck. Den utbasunerade bajerska hjälpkåren inträffade ej heller. För de kejserliga fanns ingen annan råd än att inför de svenska truppernas hotande frammarsch mot högra flygeln dra sig tillbaka och inta en defensiv ställning. Men ställningen vid Budweis var betydelsefull därigenom, att

---

[1] Wrangel t. Torst. 23/12; t. Witt. 21/12, 26/12 Skokl. S.
[2] Wrangel t. Torst. 29/12 Skokl. S.
[3] Witt. t. Wrangel 27/12 Skokl. S.

de kejserliga behärskade ett vidsträckt vägnät såväl norrut som österut och längs Donau hade förbindelsen öppen med Bajern, samtidigt som de, om så behövdes, kunde skynda till Wiens hjälp. Budweisställningen bildade en central position vid övre Moldau.

I alla händelser hade Wittenberg föga att befara under en fortsatt framryckning. Den 30 dec. bröt han också upp och passerade den frusna Elbe vid Sahorsch för att gå vidare mot Budin, som var närmaste pass över floden Eger. Uppsikt hölls västerut och söderut. Rapporten härom träffade Wrangel, då han på eftermiddagen den 30 dec. nådde Leipa. Den innehöll därjämte, att Wrangel lämpligen kunde taga samma väg som Wittenberg och att isen vid övergångsstället var ganska säker. Men nu inträffade töväder, och Wittenberg blev orolig för sitt utsatta läge och föreslog, att han antingen skulle gå tillbaka över Elbe eller ock att Wrangel skulle påskynda sin marsch. Redan samma dag gick Wittenberg utan att invänta svar tillbaka, tydligen rädd för att floden skulle gå upp och att han skulle bli avskuren från huvudarmén.[1] Wrangel var dock ej belåten därmed utan beordrade honom att genast gå tillbaka över floden igen och lämna sina hittillsvarande kvarter åt Wrangels trupper; Wittenberg borde ej heller underlåta fullfölja en förut erhållen order att sända Wrangel artillerihästar till mötes, så att ej på grund härav något dröjsmål måtte uppstå. Wittenberg lydde om än något knotande. Han ryckte den 31 dec. fram till Budin med fann intet foder och inga kvarter åt sina trupper, varför han övergick Eger och drog sig något uppför denna flod.[2] Samma dag på aftonen hade Wrangel nått Sahorsch. På grund av det dåliga väglaget och den snabba framryckningen hade artilleriet, ammunitionsvagnarna och en stor del av trossen ej kunnat följa med utan kommo efter.[3]

Wittenberg drog sig nu allt längre uppför Eger men fann förhållandena alltjämt lika odrägliga. De flesta regementen fingo kampera under bar himmel. I följd härav ansåg han sig ej kunna följa Wrangels anvisning att förena sig med honom i Libochowitz. Han skulle då nämligen ha varit tvungen att

---

[1] Witt. t. Wrangel 30/12, 30/12 Skokl. S. Två rapporter avgingo fr. Witt. t. Wrangel den 30/12.

[2] Witt. t. Wrangel 31/12, 31/12 Skokl. S.

[3] Wrangel t. Witt. 31/12 Skokl. S.

gå tillbaka genom alldeles utsugna trakter. Först ämnade han fortsätta på Postelberg, men då han fick rapport, att förhållandena däromkring voro ännu sämre, än där han stod, men däremot åt Kommotau till mera gynnsamma, beslöt han att draga sig åt detta håll. I stället föreslog han Wrangel, att denne över Trebnitz skulle gå på Liebeshausen, varigenom han kunde få tillgång till foder och på kortaste väg nå huvudarmén.[1] Wrangel var ej vidare nöjd med dessa åtgärder, som återigen fördröjde föreningen. Själv hade han trots de dåliga kvarteren varit tvungen stanna vid Sahorsch, tills artilleriet och trossen kommit fram. Han följde dock Wittenbergs anvisningar, bröt upp den 2 jan. 1646, passerade Elbe och nådde på aftonen Trebnitz.[2] Då meddelanden inkommo, att det västerut ej erbjöd sig bättre inkvarteringsförhållanden och blott fanns obetydligt med foder och livsmedel, beslöt Wrangel att dra sig mer åt höger, att belägra Brüx och förlägga trupperna närmare bergen.[3] Den 4 jan. bröt han upp från Trebnitz, och samma dag och dagen därpå tyckas hans trupper ha fått känning med huvudarmén. Den 5 jan. besökte Wittenberg och Mortaigne hans läger vid Brüx. Därmed var föreningen praktiskt taget verkställd. Den samlade styrkan uppgick till omkring 23 500 man (inberäknat den erfurtska skvadronen, som var på marsch till armén), därav 14 000 man kav., 1 500 dragoner och 8 000 man inf.; artilleriet utgjorde omkring 70 kanoner med ett ansenligt förråd ammunition.[4]

Efter en kort belägring föll det aldrig förut erövrade Brüx redan den 6 jan. på aftonen.[5] Därmed hade Wrangel fråntagit de kejserliga deras förnämsta stödjepunkt i norra Böhmen, underlättat sina förbindelser bakåt och undanröjt ett besvärligt hinder på sin frammarsch västerut. Han hade befästat sig i Egerlinjen, Brüx kom att stå som ett centralt stöd och central utgångspunkt för de fortsatta operationerna.

Den strategiska uppmarschen var nu avslutad. Den hade försiggått snabbt och utan motstånd. Äran härav tillföll

---

[1] Witt. t. Wrangel 1646 $^{1}/_{1}$, $^{1}/_{1}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. Witt. 1646 $^{2}/_{1}$; t. Torst. $^{2}/_{1}$ Skokl. S.

[3] Wrangel t. Witt. $^{3}/_{1}$ Skokl. S.

[4] Torst. t. Karl Gustaf 1646 $^{2}/_{1}$ Stegeb. S. Chemnitz VI: 67. Den styrka, varmed Wrangel tillstötte huvudarmén, uppgick till omkring 7 500 man.

[5] Om Brüx' belägring och erövring: Wrangel t. K. M:t $^{6}/_{1}$; t. Torst. $^{6}/_{1}$; t. Axel Lillie $^{6}/_{1}$ Skokl. S.; t. Karl Gustaf $^{7}/_{1}$ Stegeb. S.

Wittenberg, som hade handlat i enlighet med Torstenssons planer och genom sitt forcerande av bergmassiven och sin omfattande rörelse manövrerat de ej kampfärdiga kejserliga trupperna ut ur Egerlinjen. Påpekas bör den intima samverkan, som rådde mellan honom och Wrangel, och Wittenbergs kloka råd beträffande de lämpligaste vägarna för Wrangels trupper.

Kap. II.

Från Eger till Thüringerwald.

Det strategiska läget vid 1646 år ingång var i det stora hela kännetecknat av något ovisst och avvaktande. Den svenska huvudhären stod i norra Böhmen utan bestämd operationsplan och i avvaktan på vad tiden skulle föra med sig. Underhållssvårigheterna voro mycket stora. De tillgångar, Wrangel väntat, funnos ej. Om motståndarens förehavanden visste man ingenting bestämt. De utskickade spaningsavdelningarna hade hindrats av snön, och de tagna fångarna gåvo ej säkra och ingående upplysningar. Man kunde dock räkna på att de kejserliga snart skulle erhålla förstärkningar av bajrarna och alltså få en betydande numerär överlägsenhet. Läget i Böhmen skulle under sådana förhållanden bli riskabelt. Med Kursachsen förhandlade Torstensson om neutralitet, och det gällde att sätta lämpliga tumskruvar på dess opålitlige furste Johan Georg. Beträffande den påtänkta föreningen med franska trupper var ännu ingenting avgjort. Ett beslut i endera riktningen skulle i alla händelser leda till vittgående konekvenser, som man än så länge omöjligen kunde fastslå. I Tysklands nordvästra hörn var Königsmark sysselsatt med omfattande värvningar. Den tillförordnade överbefälhavaren visste icke, hur länge han skulle få sköta sitt ämbete, om det skulle bli några månader eller några år. Hans rörelser bestämdes av Torstensson i Leipzig. Även de ostadiga väderleksförhållandena, som verkade hämmande på alla operationer, bidrogo till att göra läget osäkert. — Allt som allt rådde en mängd oklara förhållanden, som först måste redas upp för att ett bestämt uppträdande skulle kunna äga rum. Detta blev ej heller utan

sin stora betydelse för händelsernas gång. Något verkligt stort mål fanns som sagt är ej. Brüx erövring var blott en bioperation.

Wrangels närmaste planer gingo ut på att i största möjliga mån utnyttja kvarterens förråd och låta hären återhämta sig samt under tiden avvakta, vad fienden tog sig till. Talrika spaningsavdelningar voro utskickade av Wittenberg, som låg närmast fienden. De vågade sig djärvt fram, strövade alldeles utanför Prag men hindrades av snön att utföra en effektiv spaningstjänst, varför de ej kunde lämna några säkra underrättelser. Den 11 jan. kunde emellertid Wittenberg rapportera genom en till Schlackenwerth utskickad avdelning, att det ansågs säkert, att bajrarna till en styrka av 8 000 man förenat sig med de kejserliga och att truppsammandragningen börjat ske vid Pilsen. Även om Wittenberg ej höll uppgiften så alldeles säker, ansåg han sig ej likväl kunna tvivla på att motståndarnes förening vore nära förestående. I hopp om att få visshet därom utskickade han två utvalda officerspatruller. I överensstämmelse med Mortaignes och Paikulls åsikter föreslog han också Wrangel att med armén dra sig åt Kaaden och ta stöd av floden Eger för att desto lättare kunna ge akt på fiendens rörelser; Laun borde också besättas för att hindra de fientliga partiernas framfart.[1] Tanken föreföll Wrangel god, men han pekade på den ömma punkten, de ökade svårigheterna för fourageringen och omöjligheten att på grund av den stadigvarande frosten hindra de fientliga partierna att övergå Eger och oroa kvarteren; ett anfall på Laun kunde i händelse av fiendens frammarsch tvinga honom till en ofördelaktig batalj. Wrangel ville först invänta närmare underrättelser; dock skulle trupperna hålla sig i beredskap för uppbrott.[2] Snart följde också Wrangel Wittenbergs förslag, därtill väl föranledd av behovet att byta om kvarter och tanken att genom ytterligare erövringar kunna behärska Egerlinjen. Vad som därvidlag föresvävade honom var att, i den händelse bajrarna ej stötte till de kejserliga, låtsas avancera mot dessa för att under tiden genom en hastig kupp och, innan töväder inträffade och gjorde vägarna ofarbara, erövra staden Eger, som enligt inkomna rapporter

---

[1] Witt. t. Wrangel $^5/_1$, $^{11}/_1$ Skokl. S.
[2] Wrangel t. Witt. $^{11}/_1$; t. Torst. $^{17}/_1$ Skokl. S.

var försedd med blott en liten garnison. I besittning av denna stad skulle han hava ett starkt stöd på sin högra flygel och i Franken och Voigtland möjligheter till proviantering. Han skulle ock kunna få förbindelse västerut med fransmännen, och med hänsyn till den påtänkta föreningen med dem var denna faktor av stor vikt. Att fransmännen redan under vintern skulle ingripa, räknade ej Wrangel på, och han hade i stället planer uppe att skilja de allierade åt genom att låta Königsmark i förening med de hessiska trupperna göra en framstöt mot Bajern.[1]

Innan Wrangel bröt upp från Brüx, hade han sänt ut ett detachement på några regementen under överste Reichwald till Schlesien för att skaffa luft åt de svenska garnisonerna därstädes och ge akt på fiendens rörelser. I synnerhet Fürstensteins läge var bekymmersamt, och som denna fästning var av vikt för förbindelsens uppehållande med östra Schlesien, var Wrangel angelägen att komma den till hjälp. På ditmarschen överraskade och upprev Reichwald den 14 jan. den kejserliga greve Pálffys regemente vid Böhmisch-Leipa. Talrika fångar togos, däribland översten själv; dessutom 200 hästar. Denna bragd var av så mycket större betydelse, som Pálffy hade order att skicka ut talrika partier mot vägarna mellan Pressnitz och Leipzig för att avskära förbindelsen mellan Torstensson och huvudarmén. Vid Reichwalds ankomst till Schlesien hade Fürstenstein redan fallit, men de kejserligas blockad av Frankenstein och en del andra platser upphävdes.[2]

Den 15 jan. bröt Wrangel upp från Brüx, sedan han försett staden med en besättning. Dagen därpå nådde han Kaaden. Sina planer mot Eger kunde han dock ej än så länge förverkliga. En utsänd spaningsavdelning medförde fångar från den bajerska armén, som enligt deras berättelser i sin helhet stött till de kejserliga; samtliga truppslag, kavalleri, infanteri och artilleri, voro representerade, och alla de förnämsta generalerna voro tillstädes. Den samlade styrkan var lägrad kring Taus, som var huvudkvarter.

Uppgifterna voro i huvudsak riktiga. Hos de kejser-

---

[1] Wrangel t. Torst. $^{17}/_{1}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. Witt. 1645 $^{30}/_{12}$. Reichwald t. Wrangel 1646 $^{14}/_{1}$, $^{18}/_{1}$, $^{3}/_{2}$, $^{12}/_{2}$, $^{23}/_{2}$. Wrangel t. K. M:t $^{7}/_{2}$ Skokl. S. Wrangel t. Axel Oxenst. $^{7}/_{2}$ A. O. B. Jmfr Torst. t. Wrangel $^{9}/_{1}$; Wrangel t. Torst. $^{17}/_{1}$ Skokl. S.

liga voro vid årsskiftet alla förberedelser vidtagna, och man väntade blott på bajrarna. Dessa dröjde emellertid, och först genom ärkehertig Leopold Wilhelms kraftiga påtryckningar satte de sig i rörelse. Den 4 jan. bröt Johan de Werth upp från Amberg och nådde omkring den 9 jan. Taus. Här förlades trupperna i närheten av de kejserliga, vilkas huvudkvarter var Klattau.[1] Genom denna förstärkning blevo de kejserliga avgjort överlägsna svenskarna. Wrangels offensivplaner hejdades. Att företa ett angrepp på Eger, dit fienden hade kortare väg än han, var riskabelt, allra helst som allt tydde på att fienden var besluten att gå anfallsvis till väga. Han kunde lätt bli inklämd i hörnet vid Eger. Att stanna kvar vid Kaaden någon längre tid var ej heller möjligt med hänsyn såväl till fienden som arméns underhåll.

Wrangel befann sig i ett föga gynnsamt läge. Motståndaren hade god tillförsel på grund av sina etapplinjers ringa längd, medan svenskarna voro instängda på ett mindre område, där det blott fanns få och obetydliga byar. Wrangels egna förbindelser voro ogynnsamma, då böhmiska bergen lade svåra hinder i vägen. Armén kunde ej uteslutande leva på landets tillgångar, även om detta fick lämna huvudparten. Utrustning och dylikt måste anskaffas från annat håll. Fourageringspartierna skickades ut 5 à 6 mil i djup snö och hård kyla. Fiendens närhet inverkade å andra sidan, att man måste hålla väl tillsamman. För övrigt hade man inga säkra underrättelser om fienden, då de utsända patrullerna ej bragte med sig några fångar.[2] Läget var alltjämt oklart, inga be-

[1] de Werth t. Maximiliam $^{10}/_{1}$ München. R. A.; de Werth t. Piccolomini $^{10}/_{1}$, Bericht aus Prag $^{13}/_{1}$, Mitteilung aus Taus $^{19}/_{1}$ Wien Kr. A. Dudik s. 217. Chemnitz anger VI: 69 de kejserligas styrka till 13 000 man till häst, därav 3 000 oberidna, och 11 000 man till fot. Om man uppskattar den bajerska hjälpkåren till 9 000 man, skulle de allierades styrka ha uppgått till 33 000 man. Theatr. Europ. V: 1017 har siffrorna 19 000 man för de kejserliga, 8 000 man för bajrarna. Dessutom tillstötte längre fram i januari förstärkningar. De inkomna rapporterna uppskattade den bajerska hjälpkåren till 8- à 10 000 man. Jmfr Wrangel t. Karl Gustaf $^{17}/_{1}$ Stegeb. S. Turenne t. Mazarin $^{27}/_{4}$. Marichal I, bil.

[2] Det är ganska betecknande, att de bästa upplysningarna kommo från inbragta fångar. En närmare undersökning av deras uppgifter — rikhaltiga källor finnas härför i Skokl. S. — har visat, att dessa voro förvånansvärt riktiga, i sht beträffande trupprörelserna. Uppgifterna om truppernas storlek torde däremot ha varit tämligen osäkra. — Spaningspatrullerna voro vanligen rätt starka, ofta flera hundra man och hade som en av sina

stämda riktlinjer funnos att handla efter. Omöjligheten att fastställa en operationsplan verkade förlamande. För att i händelse av en tillbakagående rörelse ha vägen fri över bergpassen i sin rygg hade Wrangel försäkrat sig om dessa. I Kaaden med dess trånga förläggning kunde man svårligen stanna längre. Starka rykten, att de allierade hade för avsikt att anfalla den svenska hären, ökade behovet av motåtgärder.[1]

Med dessa ryktens överensstämmelse med det verkliga förhållandet förhöll det sig så. Ärkehertig Leopold Wilhelm hade hos Schwarzenberg anhållit om dennes omdöme och råd beträffande vissa punkter rörande de stundande krigsoperationerna. Tydligen hyste ärkehertigen ej någon större förhoppning om dessas lyckliga utgång. Schwarzenberg uppmuntrade honom emellertid att ej misströsta om segern utan lita på lyckan. Dock kunde man ej hoppas på en fullständig seger, som, huru önskvärd den än vore för arvländernas väl, dock kunde medföra svåra förluster och, emedan inga reserver funnos, ej kunde sökas utan risk av total ruin. Ärkehertigens numerära överlägsenhet skulle komma till korta gentemot fiendens välutrustade och väldisciplinerade trupper. I följd härav borde man ej söka framtvinga en huvuddrabbning. De förenade kejserliga och bajerska trupperna borde i alla fall vara i stånd att hindra fiendens frammarsch och t. o. m. tvinga honom att draga sig tillbaka från arvländerna. Företoge sig fienden någon huvudoperation, t. ex. mot Prag, Glatz eller Königgrätz, eller sökte övergå Donau eller fatta posto där, varigenom de egna trupperna betoges medel till underhåll, borde man likväl hellre anförtro sig åt lyckan och våga ett slag än att tillåta något dylikt. Beträffande de av hertigen framställda detaljfrågorna ansåg Schwarzenberg, att armén genast borde avancera åtminstone i höjd med Pilsen, varigenom man skulle skydda dittills från kriget förskonade områden och hålla fienden »in der Enge» och därjämte lättare få reda på dennes avsikter; skulle fienden rycka fram

---

huvuduppgifter att bemäktiga sig fångar. »Weilln aber gleichwohl die Arméen nunmehro näher an ein ander kommen und ausser Zweiffel durch die Parthien gefangene eingebracht werden, ist davon die beste nachricht zuerlangen.» Torst. t. Wrangel $^{22}/_{1}$. Skokl. S.

[1] Wrangel t. Torst. $^{17}/_{1}$. Rapport fr. Dresden $^{13}/_{1}$, fr. Osnabrück $^{20}/_{1}$ Skokl. S. Wrangel t. Karl Gustaf $^{17}/_{1}$ Stegeb. S. de Werth t. Piccolomini $^{27}/_{1}$ Wien Kr. A.

mot Eger och övre Pfalz, så skyddades dessa land. Man kunde så ställa marschen längs Böhmerwald mot fiendens vänstra flank, att denne ej utan olägenhet kunde avancera eller roffa åt sig livsmedel. Ginge fienden åt Mähren och Österrike och sökte övergå Donau, borde man våga ett öppet slag. Men droge sig fienden tillbaka över Elbe åt Schlesien, kunde man nöja sig med att följa tätt efter honom, likaså om han alldeles lämnade arvländerna eller droge sig åt Meissen och Thüringen, i vilket fall man enligt avtal skulle inskränka sig till att skydda de bajerska kvarteren och förstärka regementena. Delade sig fienden i två kårer, kunde man, om det lämpade sig, kasta sig över den ena, medan huvudstaden skyddades av lantvärnet. Skulle fienden avancera mot de allierade, kunde man invänta honom vid Pilsen, men om han ställde sin marsch annorlunda följa honom, som förut nämnt, och dirigera sina rörelser så, att förbindelse upprätthölls med både Österrike och Franken, och ingen fara förefunnes för truppförflyttningar därifrån till huvudarmén. Ännu en gång framhölls, att batalj borde undvikas, åtminstone till dess förstärkningar inträffat.[1]

Dessa anvisningar syftade ej mot något självständigt offensivt uppträdande med avgörande tendens utan syntes mer rätta sig efter fiendens rörelser. Trots den erkända numerära överlägsenheten föredrog man att låta motståndaren matta ut sig själv i stället för att våga en riskabel drabbning. Men planerade denne en stöt mot några ömtåliga delar, finge man ej underlåta sätta allt på ett kort. Ställningen vid Pilsen var mycket förmånlig, var en dominerande centralpunkt i Böhmen, behärskade ett vidsträckt vägnät, varigenom man hade förbindelser öster-, söder- och västerut. En fientlig framryckning måste förr eller senare se sig utsatt för ett farligt flankhot från Pilsenställningen. I trots av den försiktighet, varav denna krigsplan präglas, måste man erkänna, att den innebar betydande möjligheter såväl till anfall som försvar och sålunda väl fyllde sitt ändamål, icke minst med hänsyn till de rådande proviant- och väderleksförhållandena. Dessa kommo i viss mån att bli utslagsgivande. Då hos ingendera parten någon bestämd lust och förmåga till avgörande fanns, gällde det vilken som hade de bästa underhålls-

[1] Leopold Wilhem t. Schwarzenberg $^{18}/_{1}$. Schwarzenberg t. Leopold Wilhelm $^{21}/_{1}$. Jmfr Piccolomini t. Holzappel $^{22}/_{1}$ Wien Kr. A.

möjligheterna, så att soldaternas fysiska spänstighet samt mod och tillförsikt kunde vidmakthållas, varigenom man också undginge att vara den första, som gav vika. För de kejserliga ställde sig denna uppgift mycket lättare än för Wrangel. De hade sin operationsbas alldeles i närheten, deras trupper ledo ej någon brist i mat och utrustning. De kunde alltså vänta, tills anfallet syntes dem lämpligast. Wrangels svåra läge åter är förut omnämnt, han levde mer för dagen såväl beträffande det dagliga brödet som sina planer.

Med Torstensson stod Wrangel i livlig förbindelse, men denne, som ej var inne i det taktiska läget, gav blott allmänna anvisningar. För Torstensson syntes det fördelaktigast, om Wrangel kunde sätta sig säkert fast vid Eger, och han föreslog Wrangel att i den riktningen bemäktiga sig Elbogen. Kunde staden Eger tagas »in der furi», var det ju att rekommendera, men annars borde man akta sig för att till härens fördärv inlåta sig för mycket därmed.[1] Orsaken varför Torstensson så gärna önskade, att Wrangel skulle hålla sig kvar i norra Böhmen, låg däri, att han ville avsluta de viktiga neutralitetsförhandlingarna med Kursachsen utan att bli störd vare sig av Wrangels eller de allierades trupper. För Torstensson kommo de politiska intressena att spela huvudrollen. Förhandlingarna med Kursachsen skulle också snart bli utslagsgivande för den svenska krigshärens rörelser. Det var en naturlig följd av den utomordentliga betydelse, de ägde. På denna fråga hängde den blivande svenska fälttågsplanen. Torstenssons uppfattning framlyser tydligt i hans skrivelse till Wrangel av den 22 jan., där han framhöll önskvärdheten av att Wrangel stannade kvar vid Eger, till dess stilleståndet med kurfursten gick ut, så att man då genast kunde gå in i hans land och antingen tvinga honom »zue nähern gedancken undt bessern tractaten» eller också oskadliggöra honom. För att underlätta underhållet kunde Wrangel dra sig mer åt Elbogen till men i så fall iaktta försiktigheten att sätta sig i besittning av bergpassen på höger hand, så att ej fienden kunde avskära honom förbindelsen norrut. Det var nämligen att förmoda, att fienden gärna ville förlägga krigsteatern till Kursachsen och, om så behövdes, med våld tvinga dess furste på kejsarens sida. Skulle emellertid fienden tränga på för hårt och befinnas

---

[1] Torst. t. Wrangel $^{14}/_{1}$ Skokl. S.

vara överlägsen, skulle Wrangel i tid dra sig tillbaka och i så fall ta vägen genom schönbergska området mot det altenburgska, hålla så mycket som möjligt på vänster hand »und die Saale in acht zu nehmen». Därigenom skulle man tvinga fienden att utnyttja Kursachsen, vars furste då skulle närma sig svenskarna. Wrangel å sin sida måste iakttaga god ordning.[1] — Torstensson tänkte sig alltså två alternativ att utöva press på Johan Georg: dels den svenska armén söder om kurfursten, avskärande hans förbindelser med kejsaren, dels en kejserlig invasion med utsikt till hjälp av den i beredskapsställning stående svenska hären. Slugt uttänkt var hans plan att låta Wrangel på dennes marsch tangera den kursachsiska gränsen. Det var i ena fallet ett hot och en varning för kurfursten, i det andra en hjälp mot en skövlande makt, som kurfursten i båda fallen skulle förhindras att ingå förbund med. Genom att falla tillbaka på Saale erhöll Wrangel en god upptagsställning.

Alltmer blev det klart för Wrangel, att han måste släppa Egerlinjen. Att kvarstanna, där han stod, var tydligen omöjligt, såvida ej hären skulle gå under på grund av umbäranden. Ej heller befanns det lämpligt att dra sig åt Elbogen. De västerut utskickade partierna, som opererade omkring Schlackenwerth, rapporterade, att förhållandena ej voro gynnsamma åt det hållet. Den bergiga och oländiga terrängen, på vilken snön låg djup, lade svåra hinder i vägen för artilleriet och trängen. Trakten var föga bebyggd och alltså litet givande. Ännu mer ofördelaktigt skulle det vara att gå på staden Eger, då svårigheterna skulle bli ännu större. Man skulle då komma i omedelbar närhet av fienden, som enligt samstämmiga uppgifter planerade en huvuddrabbning, något som Wrangel under dåvarande förhållanden ej kunde leverera. Bristen på foder och livsmedel skulle ökas alltmer, då man kunde anta, att fienden gjort rent hus i Egertrakten. Staden var också starkare befäst, än man från början trott. Dessa uppgifter bekräftades av gen. major Robert Douglas, som av Wrangel utsänts att undersöka deras riktighet. De förhoppningar, Wrangel hyst att få till stånd en diversion av Königsmark och hessarna söderut mot Bajern, gäckades också, då stridigheterna emellan landgrevinnan Amalia Elisabeth

---

[1] Torst. t. Wrangel $^{22}/_{1}$ Skokl. S.

och landgreven Georg ånyo uppblossat.[1] Det betydelsefulla företaget mot Elbogen och Eger, vilkas erövrande högst väsentligt skulle hava förändrat fälttåget, måste definitivt uppges.

Under sådana förhållanden kom tanken på en reträtt norrut alltmer i förgrunden. Torstensson själv blev vid denna tid mer och mer övertygad om nödvändigheten härav. Kunde Wrangel ej utan risk genomföra de förutnämnda företagen och syntes fienden alltför överlägsen, vore det bättre att i tid draga sig tillbaka än att tvingas därtill av motståndaren. I händelse av reträtt erinrade Torstensson om sina föregående anvisningar. Kurfurstens land skulle i mesta möjliga mån skonas. Bajrarna, ansåg Torstensson, skulle knappast följa de kejserliga över Erzgebirge, varför han rekommenderade Wrangel att i förstone göra halt i Voigtland, där det förmodligen fanns livsmedel att tillgå, och där avvakta, om fienden följde efter. Skulle så bli fallet, borde Wrangel fatta posto vid Saale t. ex. vid Jena, med de thüringska proviantkvarteren i ryggen, och i denna fördelaktiga ställning uppehålla fienden, tills andra tillfällen erbjöde sig.[2]

I samråd med sina generaler beslöt Wrangel också att verkställa en reträtt. Men i stället för att i enlighet med Torstenssons anvisningar gå norrut föreslog Wrangel denne, att armén, för att än mera hålla kurfursten vid gott humör och för att få ett bättre militärt läge, skulle genom Thüringen gå på Franken och sätta sig vid Neustadt a. d. Saale, där man skulle ha god tillgång på livsförnödenheter med stiftet Fulda på höger hand, Franken i fronten och Thüringen i ryggen och alltså kunna leva på fiendens bekostnad. Följde de allierade efter, skulle man nog veta råd att hejda deras framträngande. Dock vore en dylik fientlig offensiv föga trolig bl. a. på grund av att det väntade tövädret skulle lägga hinder i vägen för framryckningen; Wrangel skulle nog också veta att rensa landet från livsmedel och fourage till fromma för de svenska magasinen. I de nya kvarteren skulle man ock vara i tillfälle att dra till sig förstärkningar och under tiden förmå fransmännen att träda i aktion. Skulle det då med tiden

---

[1] Wrangel t. Torst. $^{19}/_{1}$, $^{27}/_{1}$, $^{30}/_{1}$. Se även C. U. Schwerin t. Wrangel $^{19}/_{1}$ Skokl. S.

[2] Torst. t. Wrangel $^{21}/_{1}$, $^{23}/_{1}$, $^{29}/_{1}$. Skokl. S.; t. Karl Gustaf $^{1}/_{2}$ Stegeb. S.

befinnas lämpligt, kunde man på nytt genom Franken vända sig mot Böhmen.[1]

Wrangels beslut att lämna Böhmen var väl motiverat, då ett kvarstannande skulle blivit ödesdigert för härens tillstånd och de allierade väl förr eller senare gjort allvar av sina planer att leverera drabbning och sålunda tvungit honom att under ogynnsamma förhållanden verkställa reträtten. Att draga sig åt sydväst mot Elbogen och Eger var ur provianteringssynpunkt olämpligt, ur taktisk synpunkt svårt och hade medfört stor risk, då han dels närmat sig den överlägsne fienden, dels därvid varit utsatt för ett överväldigande hot i vänstra flanken och löpt fara att bli kastad mot Erzgebirge. Hans förslag att förlägga hären vid Neustadt vittnade, utom att det från provianteringssynpunkt var fördelaktigt, om en god strategisk blick med hänsyn till det blivande sommarfälttåget, vartill han vid Neustadt förmodligen ville skapa en hjälpbas. Hans förmodan, att de allierade ej alltför ihärdigt skulle förfölja honom, var ganska sannolik. Med sitt läge i Franken befann han sig i en centralställning i Tyskland; åt Sachsen, Hessen-Kassel och Frankrike hade han förbindelsen öppen. Det är företrädesvis med hänsyn till den beramade föreningen med fransmännen, som man får bedöma hans förslag och fördenskull ge det sitt fulla erkännande. Den stora stötestenen låg dock i Sachsen och de allierades eventuella angrepp på detta land. Det var ej utslutet, att de uppgåvo ett besvärligt förföljande av den svenska huvudarmén och i stället kastade sig på Sachsen för att tvinga dess furste på sin sida.

Sitt beslut om reträtten framförde Wrangel genom Mortaigne. Denne blev emellertid på vägen till Leipzig den 27 jan. tillfångatagen av de kejserliga, varför Wrangel först i brev av den 30 jan. meddelade Torstensson läget. Wrangel tövade ej länge med att bryta upp, därtill föranledd av fruktan för töväder, som skulle försvåra och fördröja marschen.[2] Garnisonen i Leitmeritz drogs in, då platsen var svår att försvara. Den 31 jan. skickades bagaget i förväg för att trupperna desto lättare skulle kunna passera bergen. Den

---

[1] Wrangel t. Torst. $^{30}/_{1}$ Skokl. S.

[2] Troligen har även Mortaignes tillfångatagande bidragit till att påskynda avmarschen. Wrangel var mycket bekymrad över missödet med M., då de allierade härigenom fingo fullständiga upplysningar om hans läge, tillstånd och planer.

3 febr. följde Wrangel efter med hären. Marschen gick över Pressnitz mot Schlettau. Trots det inträffade tövädret gick allt lyckligt. Hästarna voro dock medtagna till följd av det dåliga väglaget. I Schlettau fick Wrangel den 6 febr. Torstenssons svar på förslaget av den 30 jan. att låta armén gå till Franken. Torstensson fann det »genugsam raisonnabel und vor die armee vielleicht verträglich». Men han befarade, att de kejserliga och bajrarna, ifall man följde det, alltjämt skulle hålla ihop, vilket han i motsatt fall ej hölle för troligt, då bajrarna ej skulle följa efter Wrangel, i tanke att han skulle gå för långt tillbaka, varigenom de i stället skulle få tillfälle göra en diversion mot fransmännen. Viktigast vore dock hänsynen till Kursachsen. Bleve det fientligt stämt, svävade blockaden av Magdeburg, liksom många andra platser både i Schlesien och Pommern i ej ringa fara, allrahelst som fienden hade ostört tillfälle göra ett strövtåg dit. Neutralitetsvillkoren med Kursachsen bleve i alla händelser dåliga. Torstensson anvisade Wrangel att, ifall fienden tilläte det, förlägga trupperna mellan Altenburg och Gera, tills de kursachsiska och magdeburgska traktaterna voro avslutade. Därefter kunde han fatta en annan resolution efter förhållandena och fiendens åtgärder.[1]

Även om Wrangel ej i allo delade Torstenssons uppfattning, lydde han dock utan vidare dennes order och fortsatte marschen över Glaucha till Ronneburg, dit han anlände den 13 febr. Här stannade han några dagar, regementena förlades i riktning mot Altenburg och Gera. Ej heller här fanns tillräckliga förnödenheter, men det var nödvändigt att låta hären vila ut. Draghästarna voro alldeles utmattade, och artilleriet måste iståndsättas.[2]

Reträtten hade försiggått utan att bliva oroad av fienden. Till skydd för återtåget hade Wrangel avdelat talrika spaningspatruller mot Kaaden, Eger och Plauen för att bevaka dessa viktiga vägar. De inlöpande rapporterna innehöllo i början föga nytt. Fienden låg kvar i sina kvarter vid Pilsen,

---

[1] Torst. t. Wrangel $^{2}/_{2}$, $^{3}/_{2}$, $^{6}/_{2}$, $^{12}/_{2}$, Skokl. S.

[2] Om väglaget dessa dagar skriver Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{18}/_{2}$. Extranea. »Der Weg ist da herein so schlim, das ich in viel iaren, kein solchen Weg nit denke, man kan schier noch geen, noch reiten, noch faren, es ist halb gebrochen, halb nit» . . . »es sein auff den weg so viel wagen umgefallen, als wan man es geseet hett» . . .

Klattau och Taus. Så småningom varskodde de allt oftare uppträdande fientliga partierna, att de allierade voro på framryckning. Deras framskjutna avdelningar började komma i oroande närhet. Ända mot Erfurt och Weimar sträckte sig deras strövtåg. Dessutom hade de allierade bemäktigat sig den viktiga vägknuten Hof, varifrån de hade en fördelaktig utgångspunkt i sina spaningar. Wrangel kunde ej få rätt inblick i motståndarens rörelser och planer.

Med dessa förhöll det sig sålunda. De allierades krigsråd hade flitigt överlagt, om vad som borde företagas mot fienden. Tillsvidare lade dock snön hinder i vägen för operationerna. Den bajerska hjälpkårens befälhavare Johan de Werth var mycket benägen för ett aktivt uppträdande, och i den händelse svenskarna rörde på sig, ville han gå till anfall på dem. Hans åsikt delades av general Geleen, som röstade för offensiv, ifall svenskarna avancerade, och gärna ville låta det komma till drabbning. Ej fullt så tillitsfull var deras vapenbroder general Reuschenberg. Fransmännens och hessarnas uppträdande syntes honom tyda på en diversion, vilken de utan svårighet skulle kunna företa.[1] Samma pessimistiska uppfattning som förut hyste alltjämt ärkehertig Leopold Wilhelm. För honom syntes det fördelaktigast att sluta fred.[2] De pådrivande krafterna hade dock tydligen övertaget. Den numerära överlägsenheten låg på de allierades sida, och man väntade ytterligare förstärkningar. Fälttågsplanen gick ut på att återerövra de fästningar, svenskarna innehade i de kejserliga arvländerna; samtidigt ville man ej besvära dessa områden med krigets börda eller underhåll av de allierades trupper, liksom man ej ville förlora tillfället att krossa den fientliga huvudstyrkan. Utförandet ordnades på följande sätt: huvudstyrkan under ärkehertigens eget befäl skulle gå mot Wrangel; Montecuccoli skickades mot Schlesien, medan greve Buchheim bakom och i skydd av huvudarmén hade fritt fält att utföra sitt uppdrag att bemäktiga sig de fientliga

---

[1] »solchergestaldt wolte (ich) lieber von dem Krieg ab als dabey sein.» Reuschenberg t. Piccolomini $^2/_2$. Wien Kr. A.

[2] »Ich denk mer auff dem fried als auff dem krieg; allein so lang der Krieg geweret, muss man ia darauff gedenken; Ich mein aber es seie das beste, das wir Beide zuegleich denken auff dem fried, als wan kein krieg soll sein, und auff dem krieg, als wan kein fried soll sein.» Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^4/_2$ Extranea.

fästningarna.[1] Planen, som var baserad på den mäktiga tillgången på trupper, var god och verkade redan genom tyngden i anloppet. — Vid Pilsen hölls rendevous. Man stod alltså här i den utgångsställning, Schwarzenberg föreslagit. Allt var klart till den stundande offensiven. Det var av vikt, att man skyndade sig. Det gällde att kasta sig över svenskarna, innan dessa satt sig allt för fast eller i tid dragit sig ur spelet. Dessutom började de allierade själva lida brist på förnödenheter, och det vore fördelaktigare att bryta upp mot fienden, medan de ännu höllo samman och voro i jämförelsevis gott tillstånd. Men man dröjde ännu något i avvaktan på de väntade förstärkningarna. Det var, som om svenskarnas närhet förlamade de allierades viljekraft, som om de ännu ej kände sig starka nog.

Under tiden bedrevs ett träget spaningsarbete, och man tycks inom de allierades högkvarter haft tämligen god reda på svenskarnas rörelser. Rapporterna att dessa låtit iordningställa passet vid Pressnitz tydde på att de ämnade draga sig norrut. Med Mortaignes tillfångatagande föllo viktiga papper i de allierades händer. Detta torde ha förorsakat en ändring i deras planer. Wrangels förslag till Torstensson att dirigera armén till Franken innebar ett svårt hot mot Bajern, som enligt avtal skulle skyddas, och skulle dessutom, från de allierades synpunkt sett, vara till stor skada för det allmänna militära läget. Det gällde att förekomma svenskarnas planer i nyssnämnda riktning. Ungefär samtidigt med Wrangel eller den 4 febr. bröto de upp och drogo sig norrut mot Kladrau. Härifrån lät ärkehertigen utgå anvisningar till kårcheferna i de österrikiska arvländerna och Schlesien om det lämpligaste sättet att bemäktiga sig de svenska posterna därstädes. Från Kladrau gingo de allierade i rätt västlig riktning mot Böhmerwald, som de överskredo vid Waidhausen. Här skilde de på sig. De kejserliga drogo norrut mot Tirschenreuth, medan bajrarna gingo på Weiden. Samförståndet var ej det bästa, i synnerhet ondgjorde sig ärkehertigen över bajerfurstens hållning.

Om svenskarnas rörelser kommo motstridiga rapporter. Några lödo, att de ämnade ta ställning bakom Saale och Un-

[1] Om ärkehertigens fälttågsplan se Montecuccoli IV: 149. Se därjämte ärkehertigens intressanta ordinantz till alla kejserliga generalspersoner $^{30}/_{1}$ Skokl. S.

strut, andra att de skulle dra sig tillbaka ända till Harz och där förlägga trupperna, tills fransmännen inträffade, medan åter andra underrättelser inflöto, att de fortfarande ämnade sig mot Franken. Ärkehertigen följde med oavvänd uppmärksamhet svenskarnas rörelser för att rätta sig därefter. Hans uppfattning av läget var, att de allierade, ifall fienden vände sig mot Harz, kunde antingen stå kvar i övre Pfalz och Franken eller ock gå löst på fienden. Det senare ansåg han dock ej rådligt utan fann det »molto desperato», då de därigenom skulle komma mitt in ibland de fientliga fästningarna och vara i total avsaknad av magasin, vilket skulle leda till truppernas fördärv. Bäst vore därför att stå kvar i Franken och övre Pfalz, där man genom Thüringerwald alltjämt kunde oroa fienden, och därifrån man kunde vända sig åt alla håll. Ville Bajern ej tillåta trupperna att uppehålla sig på dessa områden, måste de allierade åter draga sig tillbaka in i Böhmen, d. v. s. blott de kejserliga, ty detta utblottade land förmådde ej föda båda arméerna. Men i så fall finge fienden tillfälle att gå löst på bajrarna och kasta dem överända.[1] Omöjligheten att få reda på Wrangels läge och avsikter tvang än så länge till en avvaktande hållning. Rapporterna lödo, att han oupphörligt ändrade läge.[2]

Vad som tvang Wrangel därtill var hans egen osäkerhet gentemot ärkehertigen. Han bedrev en synnerligen energisk spaning åt söder och sydväst, som emellertid försvårades av att Hof var i motståndarens händer. Åt detta håll hade han skickat ut gen. major Helmuth Wrangel i spetsen för 1 500 ryttare. Denne stred lyckligt mot de fientliga partierna men klagade över att de kejserliga hade så väl reda på svenskarnas rörelser, ja t. o. m. bättre än han själv.[3] Att de kejserliga och bajrarna fortfarande höllo ihop, föreföll Wrangel innebära, att de planerade något mot honom. Följaktligen vågade han ej förlägga trupperna i kvarter söder om Saale. Han bröt

---

[1] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{26}/_{2}$ Extranea.

[2] Om de allierades förehavanden sedan slutet på januari: de Werth t. Piccolomini $^{27}/_{1}$. Reuschenberg t. Piccolomini $^{2}/_{2}$, $^{23}/_{2}$, Geleen t. Piccolomini $^{4}/_{2}$, $^{28}/_{2}$, Leopold Wilhelm t. Gonzaga $^{15}/_{2}$, t. Buchheim $^{15}/_{2}$, Montecuccoli t. överste Capeletti $^{29}/_{2}$, Extractschreiben $^{17}/_{2}$, $^{24}/_{2}$, $^{28}/_{2}$ Wien Kr. A. Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{18}/_{2}$, $^{19}/_{2}$, $^{22}/_{2}$, $^{26}/_{2}$, $^{27}/_{2}$ Extranea. de Werth t. Maximiliam $^{5}/_{2}$, $^{14}/_{2}$ München R. A.

[3] Helmuth Wrangel t. C. G. Wrangel $^{17}/_{2}$, Wrangel t. Torst. $^{19}/_{2}$, $^{20}/_{2}$ Skokl. S.

upp från Ronneburg den 17 febr. och kallade under marschen till sig de regementen, som redan fått sig kvarter anvisade.[1] Marschen gick över Grosssaara och Lobeda i riktning mot Saalfeld. Där ämnade han slå sig ned så länge, tills det blev klart, vad fienden toge sig till, och försvåra för denne, som enligt ryktena droge sig mot Kronach, att därifrån företa en offensiv åt nordost över Thüringerwald.[2] För att få trycket lättat framhöll han hos Torstensson liksom hos den svenska legaten Johan Oxenstierna i Osnabrück önskvärdheten av att fransmännen, även om de än så länge ej kunde aktivt uppträda, åtminstone gjorde en antydan, att de ämnade röra på sig, så att fienden skulle oroas i sina planer och tvingas att dela på sig. Därmed skulle de giva Wrangel ett tillfälle att vila ut. Trupperna voro i stort behov av att få återhämta sina krafter, och så fort lugnande underrättelser inkommit om fienden, ämnade Wrangel förlägga dem i kvarter. Över Jena gick marschen förbi Magdala till Stadtilm, där han inträffade den 24 febr. Allt bestämdare lödo rapporterna, att de allierade drogo sig västerut till de bambergska och würzburgska områdena. Ett mot Kronach utsänt parti kom tillbaka med mycket säkra uppgifter härom.[3]

Ärkehertig Leopold Wilhelm hade nämligen beslutat sig för att dra sig mer västerut. Livsmedelsförhållandena tvungo till ombyte av uppehållsort. Att anfalla Wrangel i dennes gynnsamma läge bakom Thüringerwald var ej att tänka på. Ej heller kunde han gå tillbaka till det utarmade Böhmen och ge svenskarna fritt spelrum. Tillståndet inom de allierades led var ej det bästa. Bajern yrkade på fred och framhöll, att det med hänsyn till Frankrike ej kunde bispringa kejsaren med trupper till det stundande sommarfälttåget. Ärkehertigen instämde i Bajerns fredsyrkanden. Livsmedel och fourage

---

[1] G. Horn t. Wrangel $^{19}/_{2}$, $^{21}/_{2}$, Skokl. S. Det förefaller, som om Horn fört befäl över arriärgardet, vilket hade sig även artilleri tilldelat.

[2] »sintemahlen man vermeinet, der feind sich gen Cronach ziehen, und vielleicht selbter kegende herüber zu wenden suchen möchte, welches ihme dannenhero so viel schwerer zu tuhn an kommen solle, wenn wir vor ihme stunden und er also aus der enge herfür kommen müsste.» Wrangel t. Torst. $^{18}/_{2}$. Se även Wrangel t. Torst. $^{17}/_{2}$, $^{19}/_{2}$ Skokl. S. Wrangel t. Karl Gustaf $^{18}/_{2}$ Stegeb. S.

[3] Wrangel t. Torst. $^{18}/_{2}$, $^{20}/_{2}$, $^{23}/_{2}$, $^{25}/_{2}$, $^{27}/_{2}$; t. K. M:t $^{21}/_{2}$; t. Johan Oxenst. $^{21}/_{2}$, $^{26}/_{2}$, Steinecker t. Wrangel $^{23}/_{2}$. Extractschreiben fr. Coburg $^{28}/_{2}$ Skokl. S. Wrangel t. Karl Gustaf $^{24}/_{2}$ Stegeb. S. Jmfr Torst. t. Johan Oxenst. $^{8}/_{2}$. Ox. S.

saknades, trupperna decimerades märkbart, hästarna dukade under. Infanteriet bestod till stor del av ungt, oövat folk. — I mitten på mars flyttades högkvarteret till Staffelstein. Trupperna förlades längs Main kring trakten av Königshofen, Lichtenfels, Staffelstein, Bamberg och Schweinfurt. Bajrarna lågo västerut, de kejserliga österut, bevakande Thüringerwald.[1] Tydligen skulle de förra hålla uppsikt mot fransmännen, de senare mot svenskarna. — De allierades läge var förträffligt med tämligen goda kvarter och korta etapplinjer och erbjöd en god utfallsställning för sommarens fälttåg. En eventuell förening mellan de svenska och franska trupperna borde de utan större svårighet kunna förhindra. En ganska stor olägenhet var emellertid, att svenskarna hade besatt passen över Thüringerwald, varigenom de kunde oroa de allierade och försvåra deras proviantering, något som de också begagnade sig av.

De allierades förflyttning västerut och uppgivande av sin hotande ställning i Wrangels vänstra flank gjorde det möjligt för denne att äntligen förverkliga sin länge påtänkta plan att bereda trupperna den vila, de så väl behövde. Hären inkvarterades i de altenburgska, weimarska och gotha'ska områdena jämte angränsande distrikt, huvudkvarteret bibehölls i Stadtilm. Här ämnade Wrangel stanna och se tiden an och med sin närvaro utöva ett lämpligt tryck på Johan Georg och driva på honom »zu guten Gedanken».[2] I förhållande till dessa närmast till hands liggande uppgifter var Wrangels ställning fördelaktig, i det han befann sig mellan Johan Georg och de allierade och kunde hindra dessa att inverka på kurfursten och störa Torstenssons förhandlingar. Fronten skyddades av Thüringerwald, flankerna av Saale och Unstrut. Att Wrangel uppgav tanken att sätta sig fast i Saaleavsnittet vid Saalfeld och i stället tog Stadtilm till huvudkvarter torde få ses i samband med fiendens förflyttning västerut. Det förra fallet var betingat av de allierades läge i början på februari, då Wrangel hade fienden rätt i söder. Nu pekade fronten åt sydväst, Saale övergavs för Thüringerwald, Stadtilm blev en för det nya perspektivet

---

[1] Om de allierades rörelser Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{7}/_{3}$, $^{9}/_{3}$, $^{10}/_{3}$, $^{12}/_{3}$, $^{26}/_{3}$, $^{27}/_{3}$ Extranea.

[2] Wrangel t. Torst. $^{2}/_{3}$, $^{3}/_{3}$, $^{8}/_{3}$, $^{10}/_{3}$; Torst. t. Wrangel $^{22}/_{2}$, $^{27}/_{2}$ Skokl. S.

central utgångspunkt med hänsyn till Wrangels defensiva uppträdande.

Huvuddragen av det nu avslutade vinterfälttåget voro alltså följande. Sedan den strategiska uppmarschen i början på januari 1646 å båda sidor var avslutad, stodo svenskarna i nordöstra Böhmen, de allierade i sydvästra. För Wrangel gällde det i första hand att hålla sig kvar i Böhmen, och hans operativa tanke var att bemäktiga sig Egerlinjen. Stödd på denna och i besittning av staden Eger, med förbindelsen öppen västerut kunde han tämligen lugnt se tiden an. Denna hans plan var dock blott av tillfällig art. Någon verklig huvuddessein hade han ej. Torstenssons förhandlingar med Kursachsen och osäkerheten i det allmänna politiska och militära läget tvang Wrangel till ett obestämt uppträdande. Därtill kom, att arméns storlek gentemot fienden ej var tillräcklig, och de verkligt stora svårigheter, han hade att kämpa med ifråga om härens underhåll. Han saknade en operationsbas, varifrån han skulle kunna göra en framryckning. Hans läge var utsatt och ägde ej en så att säga inre fasthet. De framgångar, han vann vid Eger, neutraliserades delvis av att floden frös till och ej utgjorde något hinder för en fientlig framryckning. En offensiv från de allierades sida ansåg han sig ej vara mäktig att möta. Anledningen till att en dylik dock ej kom till stånd torde man få söka i den respekt, de allierade hade för de svenska trupperna. Ärkehertig Leopold Wilhelm var en försiktig general, och fast hans överlägsenhet i trupper var uppenbar, ville han invänta ytterligare förstärkningar. Det svåra väglaget med mycken snö skulle också bereda en större operation avsevärda hinder. Därtill kom, att den offensiva viljan ej heller hos hovet förefanns i högre grad. Man tänkte där för ögonblicket att vinna framgång mer genom förhandlingar än genom svärdet. Följden blev också, att de allierade liksom Wrangel inskränkte sig till att inta en observationsställning. De läto gå sig ur händerna det tillfälle, de hade att genom ett raskt anfall på Wrangel kasta denne mot Erzgebirge och tvinga honom till en förlustbringande reträtt. Detta hotande öde undgick Wrangel genom att i tid dra sig tillbaka. Att stanna kvar i norra Böhmen var alldeles omöjligt, om ej hären skulle gå under av umbäranden eller genom en fientlig offensiv. Ej heller kunde han själv ta till offensiven eller ens

möta en fientlig framryckning. Reträtt blev alltså nödvändig. Den skedde i enlighet med Torstenssons anvisningar. Wrangels eget förslag att med armén gå till Franken var givetvis lämpligare för sommarfälttåget, siktade alltså på längre håll, och märkligt är ju, att de allierade fruktade och sökte förekomma en sådan manöver.[1] Men neutralitetsförhandlingarna med Kursachsen ansågos av Torstensson, kanske med rätta, för viktigare, och de svenska trupperna dirigerades norrut. Terrängvinsten i Böhmen uppgavs. Faktiskt hade de allierade vunnit en avsevärd framgång. De få kvarvarande svenska garnisonerna borde ej bjuda på ett starkare motstånd. Icke minst betydande var den moraliska vinsten. De allierades glädjefester buro vittne därom. Dock var det på sätt och vis en abstrakt seger. Den hade ej varit frukten av någon av de allierade utövad direkt krigisk verksamhet.

De allierade drogo nu av ovan nämnd anledning västerut. Genom sitt läge vid Main utnyttjade de allierade förmånen att få kämpa på den inre linjen. De kunde vända sig såväl mot svenskarna som mot fransmännen. I händelse dessa sökte förena sig, måste de göra en lång, riskabel omväg. Samtidigt skyddade de allierade Bajern, medan i Böhmen, Schlesien och de österrikiska arvländerna de kejserliga trupperna hade ostört tillfälle att återerövra de svenska posterna därstädes. Bakåt hade de allierade korta och säkra förbindelser. Det militära läget var synnerligen fördelaktigt för de allierade.

Svenskarnas svaga resultat åter var i viss mån följden av Torstenssons anvisningar i december 1645, vilka enbart gingo ut på ett oblodigt uppträdande utan att vedervåga något. Målet fixerades alltså blott i att vinna land utan att göra detta i samband med förstörandet av fiendens levande försvar. Den spänning av alla krafter, såväl i armén som i hemlandet, vilket större mål krävde, existerade ej. Hos armén fanns ej någon brinnande hänförelse, och från hemlandet kommo inga tändande idéer, inga förstärkningar, som kunde möjliggöra för underbefälhavaren att på egen hand företa en offensiv. Nu var han icke ens mäktig att hålla stånd emot fienden. De terrängvinster, man eftersträvade, voro blott erövringar

---

[1] Otroligt är det ej, att det i strid mot Wrangels önskningar hade kommit till drabbning, ifall han gått till Franken.

av palliativ natur, siktade ej på större politiska vinster, ej att besegra fiendens vilja och få till stånd en fördelaktig fred. Blir ej en stor seger betraktad som huvudsak, utan vill man blott göra terrängvinster, väljes vanligen de oblodiga vägarna. Så tvangs också Wrangel av förhållandena att göra, han varken fick eller kunde göra något annat. Därmed försummades också tillfället till verklig vinst. Den anfallande syntes ej försvararen så fruktansvärd, som denne tänkt sig. De allierade befarade tydligen en framstöt mot Wien. Men då ingen sådan kom till stånd, blevo de djärvare och voro snart själva färdiga att ta till offensiven och driva ut sin föga farlige motståndare.

Kap. III.

Hären vilar ut. Fälttågsplanen uppgöres.

Den tid, som nu följde, var en övergångsperiod till nästa fas i kriget. Trupperna få vila ut, fälttågsplanen uppgöres. Nu lösas många viktiga frågor. Den närmast till hands liggande uppgiften var att låta trupperna återhämta sina av vinterfälttåget hårt medtagna krafter. Det hade varit långa, ansträngande marscher under vidriga väderleksförhållanden — friktionen är ju alltid större på vintern än på sommaren — och det hade brustit i både kost och logi. Den moraliska nedsättning, som reträtten förde med sig, hade skapat ett missnöje, som måste stillas. Brist på pengar försvårade för Wrangel hans försök att lugna de oroliga sinnena; sedan i Leitmeritz hade ingen avlöning utbetalts. Det utblottade tillstånd, vari trupperna, i synnerhet infanteriet, befunno sig, berättigade, som Wrangel själv måste erkänna, officerarnas och soldaternas klagomål.[1] Dessutom var det av största vikt att nyutrusta hären. Kavalleriet hade förlorat en stor del av sina hästar och måste göras beridet. De kvarter, Wrangel fått sig tilldelade, kunde ej avhjälpa dessa missförhållanden. Landet var utblottat, då bönderna fört sina förnödenheter till de områden, som icke fingo disponeras av svenskarna.[2]

Under sådana omständigheter tog Wrangel upp sin gamla plan att gå mot Franken och där förlägga trupperna. Lika litet som förut kunde han vinna Torstenssons bifall därtill. Förhandlingarna med Kursachsen krävde alltjämt Wrangels

[1] »undt die officiers sich beij mir so sehr beclagen, ds Ewer Exc. ichs nicht genug beschreiben kan». Wrangel t. Torst. $^{27}/_{2}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. Torst. $^{2}/_{3}$. Skokl. S.

närvaro, så mycket mer som Torstensson vid denna tid befarade, att de skulle avbrytas och frågan ej bli definitivt löst. Skulle så bli fallet, måste armén nödvändigtvis hålla sig i närheten av Elbe och tillfoga kurfursten så mycket skada som möjligt, ehuru fienden skulle få tid att förstärka sig och få tillfälle att i lugn och ro utnyttja sina kvarter liksom att anfalla de svenska garnisonerna i arvländerna. Dessutom kommo från Osnabrück och andra håll oroande rykten, att de allierade alltjämt planerade en huvudaktion. Under de rådande förhållandena fann Torstensson det därför bäst att inta en defensiv hållning, i största möjliga mån bevara armén och ej våga något, förrän fransmännen gjorde en diversion och Königsmarks trupper kunde stöta till huvudarmén. I förening med dessa och med vad man under tiden kunde dra till sig skulle man bli i stånd att gå mot fienden.[1] Wrangels dispositioner i enlighet med dessa order bestodo i att förlägga kavalleriet längs Saale från Jena till Saalfeld och därifrån längs Thüringerwald till Eisenach, bevakande alltså vägarna söder- och västerut. Eisenach var en flygelpost till Thüringerwald och skyddade för överraskningar norrifrån. I Thüringerwald verkställdes förhuggningar, och vakter placerades vid passen, varjämte en noggrann spaningstjänst anordnades.[2]

En paus hade inträtt i kriget. Det gällde att begagna tiden rätt, att göra armén kampduglig och bestämma de riktlinjer, efter vilka det kommande fälttåget skulle föras. För att verkställa detta beordrade Torstensson Wrangel att infinna sig hos honom i Leipzig. Wrangel överlämnade befälet åt Wittenberg och inträffade hos Torstensson den 13 mars. Här utarbetades nu och bestämdes fälttågsplanen. Den fick sin form av den samverkan, som var avsedd med Sveriges två förnämsta medhjälpare Frankrike och Hessen-Kassel. Förhållandet till Frankrike träder nu i förgrunden.

Dess politik leddes vid denna tid av Mazarin. I och med det att ett slut på kriget syntes ligga inom räckhåll, ökades Frankrikes intresse av dess äntliga resultat. Mazarins politik gick ut på att minska kejsarens stora makt i Europa, och för den skull blev det en älsklingstanke hos honom att i Tyskland skapa ett nationellt parti som en motsättning mot kejsaren.

---

[1] Wrangel t. Torst $^{27}/_{2}$, $^{3}/_{3}$; Torst. t. Wrangel $^{27}/_{2}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. Torst. $^{2}/_{3}$, Roth t. Schwanenthal (S. von Wrangels sekreterare) $^{14}/_{3}$, $^{17}/_{3}$, Skokl. S.

I spetsen därför skulle stå Maximilian av Bajern under Frankrikes beskydd. Det gällde alltså att tvinga denne att överge kejsarens sak, och detta kunde ske antingen i godo eller ondo. Båda medlen försöktes. Men Maximilian, en av sin tids slugaste diplomater, hade dittills förmått undgå Mazarins försök. Med stor skicklighet förstod Maximilian att begagna sig av konjunkturerna, tvekade ej om medlen, ej heller att förbinda sig med den ena eller andra parten, allt efter som utsikterna för tillfället voro. Därigenom blev hans politik å andra sidan skiftande och verkade föga förtroendeingivande. Till Sverige kom han att inta en ställning i viss mån än mera motsatt än kejsaren. De svenska diplomaterna funno mycket ofta hans hand bakom motståndet och bajerfursten såsom den oförsonligaste fienden till deras planer.[1]

Det blev alltså ungefär följande förhållande: Frankrike stod mot Habsburg, vilken makt det ville krossa med tillhjälp av Sverige och eventuellt en inhemsk liga.[2] Bajern som stödjepunkt i Tyskland för såväl katolicismen som motståndet mot kejsaren borde tvingas att överge denne. Sveriges politik, riktad mot såväl kejsaren som Bajern, ämnade med Frankrikes bistånd söka ruinera Bajern för att sedan så mycket lättare kunna realisera sina politiska önskemål. — Som vi se, fanns mellan de konfedererade makterna Sverige-Frankrike ej samma avsikter och ej samma mål och riktning för deras politik. Detta förhållande kom att ibland alldeles förrycka de militära operationerna och var en av huvudorsakerna till att Wrangels fälttåg dessa år ej kunde uppvisa bättre resultat.

Sedan gammalt hade de svenska och franska trupperna samarbetat, under de sista åren dock vanligen på var sitt håll, svenskarna i östra Tyskland, Böhmen och arvländerna, fransmännen vid Rhen. Detta deras opererande långt från varandra hade visat sig leda till föga framgång. Kejsaren och Bajern begagnade sig nämligen av sin stora fördel av att få kämpa på den inre linjen. De kunde vända sig såväl mot svenskarna som mot fransmännen och i förening med över-

---

[1] Lettres II, Introduction XIV—XVI, s. 209—216, Chéruel II, s. 52—57.

[2] Intressant är Mazarins utlåtande till Chanut 1646 $^{16}/_{26}$ maj Wahrenb. S.: »La guerre, que nous poursuivons ensemble, n'est pas une guerre de réligion, mais seulement guerre pour reprimer la trop grand ambition de la Maison d'Autriche».

lägsna krafter kasta sig på den, som mest ansatte dem. Därmed kunde de upphäva alla de framgångar, svenskarna och fransmännen på var sitt håll vunnit. Torstensson hade i synnerhet funnit, att fienden alltid på vintern förde i fält överlägsna skaror mot svenskarna, som sålunda förlorade, vad de under sommaren med mycken möda och ofta tack vare segerrika drabbningar tillkämpat sig.[1]

För att neutralisera de allierades fördelaktiga strategiska utgångsläge planerade Torstensson att få till stånd en mer intim samverkan med fransmännen. I detta syfte sände han i oktober 1645 det franska ombudet i svenska armén d'Avaugour till franska hovet. Denne skulle i förstone verka för att de franska trupperna vid Rhen förstärktes och stode kvar i Tyskland och om möjligt också avancerade mot Donau för att lätta trycket på den svenska armén.[2] Vid årsskiftet skrev d'Avaugour från Paris, att det ej fanns möjlighet att under den instundande vintern företaga en fransk framryckning, men att åtgärder vidtagits att bringa upp den franska armén vid Rhen till avsevärd styrka.[3] Wrangel hade, som förut nämnts, hos Torstensson och Johan Oxenstierna framhållit nödvändigheten och nyttan av en dylik diversion, och Torstensson hade hos Oxenstierna understött Wrangels uppfattning, även om han ej hyste så höga tankar om fransmännens duglighet under ett vinterfälttåg.[4]

Den franska krigshjälpen kunde nu emellertid ej komma förrän till sommaren. Till krigsrådet i Leipzig anlände genom d'Avaugour närmare meddelanden i denna sak. Den 14 instundande maj (g. st.) skulle en stark fransk här stå vid Rhen och rycka fram mot Mainz.[5] På fransmännen kunde man

---

[1] Se sid. 40 not 2. Man torde knappt taga fel, om man påstår, att det är Torstensson, som givit impulsen till denna tankegång och närmare utvecklat den. Den återfinnes fullständigt i Turennes memoarer. Troligen har Turennes synpunkter kristalliserats ur och sammansmält med Torstensson uppfattning.

[2] Chemnitz V: 264.

[3] D'Avaugour t. Torst. 1646 $^{3}/_{1}$ Skokl. S.

[4] Torst. t. Johan Oxenst. $^{8}/_{3}$ Ox. S. »zwart muss ich bekennen, dass die französ: Völcker beij Winters Zeit nicht trauen und sonst schwere travailles wie bishero die unserigen, wiewohl mit der grössten Ungelegenheit und beschwerung præstirt, nicht ausstehen können».

[5] Torst. t. Johan Oxenst. $^{22}/_{3}$ Ox. S. »wie dann seine schrifftliche resolution, die er (d'Avaugour) beij sich hat, diese wortte nach sich führet, es

alltså räkna. Osäkrare var det däremot med hessarna. Deras ombud i svenska lägret, överstelöjtnant Mey, sade nej till alla förslag, att landgrevinnan skulle bispringa svenska armén med trupper, och motiverade detta därmed, att hon måste hålla ett vakande öga på Holzappel och ha trupper till hands för sitt lands försvar. Torstensson trodde sig emellertid kunna övertala henne.[1]

På denna basis utarbetades fälttågsplanen. Med förkastande av alternativet att marschera på vänster hand in i de kejserliga arvländerna skulle man dra sig åt höger och först förstärka sig med hessarna och de königsmarkska trupperna och därigenom bli i stånd att närma sig fransmännen på några mil när, så att fienden ej skulle kunna kasta sig mellan dem. En fullständig förening borde Wrangel ej inlåta sig på, det vore då, att de allierade med samlad makt trängde på en av dem och man kunde förmoda en huvudaktion; sedan skulle man flytta huvudhärarnas krigsteater över Donau in i Bajern för att på så sätt träffa fienden på det kännbaraste. Samtidigt skulle Wittenberg göra en diversion mot Schlesien för att där ge akt på fiendens avsikter; denne samlade nämligen trupper såväl där som i Österrike i mening att attackera de svenska garnisonerna därstädes. I den händelse polackerna företogo sig något mot Pommern, kunde de schlesiska trupperna injaga vederbörlig respekt. För att ej låta den tid, som återstod, innan föreningen med fransmännen skulle ske, gå sysslolöst förbi, skulle man med tillhjälp av landgrevinnan söka erövra Höxter vid Weser, som icke blott oroade Hessen-Kassel utan även gjorde de svenska kvarteren i dessa trakter osäkra. Lyckades detta, och då nu blockaden av Magdeburg blivit upphävd, sedan båda parterna enats, skulle man ha rensat det nedersachsiska landet mellan Elbe och Weser, så att man ej bleve störd å detta håll.[2]

---

solle auch nicht ein tag drüber verfliessen, alles was versprochen ist ins werckh zurichten».

[1] Torst. t. Johan Oxenst. 8/3 Ox. S.

[2] Torst. t. Johan Oxenst. 8/3, 5/4; Wrangel t. Johan Oxenst. 12/5 Ox. S. Wrangel t. K. M:t 6/4 Skokl. S. Mém. Tur. I: 78 ff. Geijers refererande — Svenska folkets historia III: 297 och not 10 — till Torst:s skrivelse av 27/2 hänför sig till en tid, då ännu intet var bestämt angående huvuddesseinen, ehuru det av detta brev framgår, att Torst. redan då burit på planer att söka kasta fienden över Donau. — Torst. hade önskat, att föreningen med fransmännen skulle ske tidigare än i mitten på maj, detta för att avhjälpa svårig-

Denna fälttågsplan var stort anlagd och visar, hur klart man insett nackdelarna av ett koncentriskt angrepp på den å den inre linjen opererande fienden. Stötestenen låg i att kunna verkställa föreningen. De allierade kunde bereda allvarliga svårigheter eller rent av förhindra den. Det tillkom härvidlag svenskarna att utföra grovarbetet och närma sig fransmännen. För att emellertid begagna tiden rätt skulle man bemäktiga sig Höxter, som var infallsporten till Hessen-Kassel och behärskade övre Weser. Därigenom skulle man dels lura fienden om avsikten med sina planer och säkert närma sig Rhen, dels genom att rensa landet mellan Elbe och Weser skaffa sig en operationsbas, som vidare skulle utökas med Hessen-Kassel.

Förutsättningen för denna plans lyckliga lösande var neutralitet med Kursachsen. Det gällde för Wrangel att ha ryggen fri och förbindelse såväl med sjökanten som med Wittenberg. Frågan var lika ömtålig som den var viktig. Kejsaren gjorde stora ansträngningar att dra kurfursten på sin sida. Denne var vacklande, och avgörandet uppsköts flera gånger. Till slut lyckades emellertid Torstensson vinna honom för sig. Den 31 mars ingicks stilleståndsfördrag mellan Sverige och Kursachsen. Johan Georg lovade att iaktta neutralitet och lämna de svenska trupperna fritt genomtåg genom sitt land.[1] Det var en viktig diplomatisk seger för Sverige. Man behövde ej längre binda sina trupper på detta håll. Wrangel kunde nu tänka på att realisera fälttågsplanen.

---

heterna med härens underhåll, men d'Avaugour hade avböjt det. D'Avaugour t. Mazarin $^{14}/_{4}$ Wahrenb. S. Jmfr Torst. t. Wrangel $^{1}/_{5}$, $^{13}/_{5}$, Torst. t. Amalia Elisabeth $^{18}/_{4}$ Skokl. S.

[1] Om förhandlingarna med Sachsen se. bl. a. Torst. t. Wrangel $^{21}/_{1}$, $^{6}/_{2}$, $^{5}/_{3}$ Skokl. S. Torst. t. Johan Oxenst. $^{12}/_{2}$, $^{26}/_{2}$, $^{8}/_{3}$, $^{15}/_{3}$, $^{18}/_{3}$, $^{22}/_{3}$, $^{25}/_{3}$, $^{5}/_{4}$. Ox. S. Wrangel t. K. M:t $^{6}/_{4}$ Skokl. S. D'Avaugour t. Mazarin $^{14}/_{4}$ Wahrenb. S. Själva fördraget är tryckt i Sveriges Traktater VI: 1, s. 30 ff.

Kap. IV.

Krigshändelserna under april och maj. Början till fälttågsplanens verkställande.

Den 2 april återvände Wrangel till armén. Från och med nu dirigerar Wrangel fullkomligt självständigt härens rörelser. Torstensson, som förut, om också blott i huvuddrag, bestämt de militära operationerna och haft det avgörande ordet, inskränker sig nu till att godkänna Wrangels åtgärder och i största allmänhet ge några goda råd. Han har helt och hållet överlämnat avgörandet åt Wrangel. Kanske man får se i detta, att Torstensson godtagit Wrangels mästerprov.[1]

Under Wrangels frånvaro hade ingenting av vikt inträffat vid armén. Om fienden hade intet särskilt nytt inrapporterats.[2] Strax före härens uppbrott inträffade hos Wrangel ett sändebud från Turenne Johan Grotius.[3] Han hade i uppdrag att förvissa svenskarna om franska arméns framryckning och ville i gengäld ha upplysningar om svenska härens marsch och svenska härledningens planer, för att Turenne desto bättre skulle kunna rätta sig därefter. Fransmännen skulle den 14 maj (g. st.) stå vid Rhen. Torstensson beordrade Wrangel att i huvudsak delge Grotius fälttågsplanen och söka påskynda Turenne, vilket Wrangel också gjorde.[4]

---

[1] De diplomatiska ärendena behöll han än så länge i sin hand. Han ingrep också kraftigt i fråga om landgrevinnans hjälp till Wrangel.

[2] Journal 10—23 mars, förd i kvarteret i Stadtilm. Helmuth Wrangel t. Wrangel $^{11}/_{3}$. Witt. t. Wrangel $^{14}/_{3}$, Schwanenthal t. Wrangel $^{16}/_{3}$, $^{17}/_{3}$, $^{18}/_{3}$, $^{20}/_{3}$. Rapport från Jena $^{16}/_{3}$ Skokl. S. Torst. t. Johan Oxenst. $^{22}/_{3}$ Ox. S. Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{23}/_{3}$, $^{27}/_{3}$, $^{8}/_{4}$, Extranea.

[3] G. var son till Sveriges förutvarande sändebud i Paris Hugo Grotius och var anställd som adjutant hos Turenne.

[4] Wrangel t. Torst. $^{9}/_{4}$. Torst. t. Wrangel $^{12}/_{4}$ Skokl. S.

Den 8 april bröt Wrangel upp mot Höxter. Marschen ställdes på Gotha norrut. Då han befarade, att det skulle möta stora svårigheter att passera Weser i närheten av Höxter, ämnade han övergå Werra vid Witzenhausen eller Münden och längs Weser närma sig Höxter. Den hjälp, han väntade sig av landsgrevinnan till denna fästnings snabba betvingande, tycktes dock utebli. Den 7 april skickade hon överstelöjtnant Mey till Torstensson med ett utförligt memorial, vari hon på det bestämdaste avrådde från fullföljandet av de svenska planerna och undanbad sig, att marschen skulle tagas genom hennes område. Hon befarade, att hennes land skulle ödeläggas, då fienden skulle närma sig svenskarna för att dels ge akt på deras förehavanden, dels hindra dem att förena sig med fransmännen. Företaget mot Höxter skulle vålla stora svårigheter. I följd härav avböjde hon att i större utsträckning hjälpa Wrangel och motiverade det ytterligare med att hon i anseende till det ovissa läget måste behålla sina trupper till sitt lands skydd. Vore dock föreningen med fransmännen avtalad och bestämd, föreslog hon, att Wrangel skulle vända sig mot övre Hessen och Wetterau, på den vägen hålla förbindelsen öppen med fransmännen och — i detta syfte — under tiden angripa Friedberg eller Höchst. Men för sin del hölle landgrevinnan det lämpligast, att svenskarna vände sig mot Schlesien och, om de ej vore tillräckligt starka, droge till sig Königsmarks trupper. Bajrarna skulle av hänsyn till fransmännen ej våga gå med de kejserliga.[1]

Mey inträffade den 9 april hos Wrangel i lägret vid Goldbach vid Gotha. Wrangel lät landgrevinnans memorial gå vidare till Torstensson. Själv sände han dagen därpå överste Bülow till landgrevinnan för att påvisa felaktigheten i hennes uppfattning och förmå henne att lämna den avsedda hjälpen.[2] Ändå utförligare var Torstenssons svar till landgrevinnan. Med stor bestämdhet och överlägsen logik vederlade han hennes farhågor och framhöll ohållbarheten i hennes resonemang. Ett tåg till Schlesien hade nog sitt berättigande och kunde väl verkställas utan större besvär, men därmed skulle man försvåra, ja nästan omintetgöra möjligheten att,

---

[1] Amalia Elisabeth t. Torst. 7/4 Skokl. S.

[2] Wrangel t. Torst. 9/4; instruktion för Bülow 10/4; Wrangel t. Amalia Elisabeth 10/4 Skokl. S.

ifall nöden så krävde, förena sig med fransmännen. Fienden däremot skulle ha fria händer att betjäna sig av sin gamla fördel att i förening kunna kasta sig än på den ena, än på den andra, vilket man dessvärre fått erfara. Att gå genom övre Hessen på Wetterau föreföll Torstenson betänkligt, då fienden höll ihop sina krafter och var Wrangel överlägsen. Det kunde lätt hända, att de anföllo honom och tvungo honom att gå tillbaka. Därigenom skulle de dragas mot Hessen och icke blott fördärva hennes land utan även försämra det allmänna militära läget för svenskarna, i synnerhet som fransmännen ännu ej stodo vid Rhen och ej före maj månads utgång skulle vara färdiga.[1] Skulle fienden förhindra föreningen mellan de konfedererade eller, som förut hänt, förlägga krigsteatern till Hessen och landgrevinnans områden, måste man dra till sig Königsmark och samla alla krafter, vartill landgrevinnan tvivelsutan skulle bidraga. Man måste nämligen vara stark nog att trots fiendens närvaro genomdriva sina planer och närma sig fransmännen, så att den ena parten, även om det ej komme till fullständig förening, likväl alltid, om nöden så krävde, kunde komma den andra till hjälp. På så sätt skulle man neutralisera fiendens fördelaktiga strategiska läge. För övrigt hoppades Torstensson, att Wittenberg, som i dessa dagar med omkring 5 000 man avgick till Schlesien, skulle oroa fienden och splittra hans krafter. Wittenbergs uppträdande hade redan burit frukt, i det de kejserliga detacherat några regementen från huvudarmén mot honom.[2] Samtidigt beordrade Torstensson Wrangel att ej vika från den fastställda fälttågsplanen utan av alla krafter arbeta på dess verkställande.[3]

För Torstenssons talande skäl och bestämda ton gav Amalia Elisabeth något efter. Hon lovade skicka kanoner, ammunition och proviant och erbjöd sig slå en bro vid Cassel. Trupper kunde hon ej än så länge avstå. Hon måste behålla dem till landets skydd. I nödfall skulle hon dock kunna skicka Wrangel en mindre hjälpkår. — Wrangel å sin sida kunde visa sig tillmötesgående. Rapporter hade ingått, att såväl ovan-

---

[1] Detta var ej riktigt, efter överenskommelsen, men det visade sig sedermera, att Torstensson bedömt läget rätt.

[2] Torst. t. Amalia Elisabeth $^{12}/_{4}$ Skokl. S.

[3] Torst. t. Wrangel $^{12}/_{4}$ Skokl. S.

för som nedanför Höxter fanns vad, där det var möjligt för trupperna att komma över Weser. Wrangel beslöt då att skona landgrevinnans områden och gå rätt på Höxter, vilket förkortade vägen och innebar tidsvinst.

Oberoende av landgrevinnans i förstone snäva beteende och föregripande Torstenssons order att ej bry sig därom utan planenligt gå på, hade Wrangel redan den 10 april brutit upp från Goldbach och marscherat över Dingelstädt till Heiligenstadt. Om fienden rapporterades intet nytt. Wrangel var orolig för sin vänstra flank och höll skarp utkik åt sydväst, men hans åt detta håll utskickade partier meddelade, att de allierade alltjämt lågo stilla. Lika lugnande rapporter kommo om Holzappel, som låg i kvarter i stiftet Paderborn. Från Heiligenstadt bröt han upp den 14 april och skyndade själv i förväg med kavalleriet i hopp att kunna överraska och tillfångataga hertig Philip Ludwig av Holstein-Wiesenburg, som låg med en avdelning i Höxter. Mortaigne och Paikull kommo efter med den övriga hären. För att den snabbt skulle komma över Weser skickade Wrangel en avdelning på 300 man till Witzenhausen och Münden med order att föra allt tillgängligt bromaterial utför floden till Höxter. Landgrevinnan fick anmodan att göra likadant.[1] Det brast ej i förtänksamhet och raskhet hos ledningen.

Den 16 april nådde Wrangel Fürstenberg. Under marschen dit hade han fått rapport, att hertig Philip Ludwig redan gått tillbaka. Wrangel stannade då vid Fürstenberg och skickade fram Helmuth Wrangel mot Höxter. Under tiden gjorde han förberedelser till en flodövergång. Olyckligtvis hade Weser stigit i följd av det starka regnandet och visade sig vara svår att passera. Men samtidigt med Wrangel inträffade där den mot Witzenhausen och Münden utskickade avdelningen, medförande pråmar och båtar. Med tillhjälp av dessa överfördes 1 000 ryttare, varav den ena hälften sändes mot Paderborn, den andra mot Lemgo.[2] Båda dessa platser

---

[1] Wrangel t. Torst. $^{9}/_{4}$, $^{11}/_{4}$, $^{14}/_{4}$; t. Amalia Elisabeth $^{13}/_{4}$; t. Bülow $^{13}/_{4}$; t. K. M:t $^{20}/_{4}$. Torst. t. Wrangel $^{22}/_{4}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{26}/_{4}$ Ox. S. Amalia Elisabeth t. Wrangel $^{12}/_{4}$, $^{13}/_{4}$, $^{14}/_{4}$; t. Torst. $^{18}/_{4}$. Bülow t. Wrangel $^{12}/_{4}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. Torst. $^{16}/_{4}$, $^{19}/_{4}$; t. K. M:t $^{20}/_{4}$; t. Königsmark $^{21}/_{4}$. Wrangel beklagade sig över att landgrevinnan ej följt hans uppmaning att skicka

behärskade vardera sitt område, Paderborn och Lippe och voro viktiga vägknutar. Över Paderborn gick vägen västerut mot Holzappel, som utan strid dragit sig tillbaka. Över Lemgo kunde man få förbindelse med Königmark och Bremen. Wrangel gick fram på bred front, drivande Holzappel före sig.

Denne kämpade under de största svårigheter. Först i december 1645 hade han tillträtt sin nya befattning som överbefälhavare över rikstrupperna i den nederrhensk-westfaliska kretsen. Han grep sig energiskt an med de många uppgifter, som väntade honom, men han understöddes dåligt från det kejserliga hovet och ärkehertig Leopold Wilhelm. Och de westfaliska ständerna voro svåra att komma överens med. Städernas befästningsverk voro förfallna, trupperna voro fåtaliga. Hans kraftfulla uppträdande bar dock snart frukt. Fästningarna sattes åter i stånd, och kretshären lyckades han bringa upp till 14 000 man. Största delen av denna styrka måste han dock använda till att besätta de talrika fästningarna, som voro fördelade över ett vidsträckt område. Hans fältarmé blev följaktligen liten. En stor motgång drabbade honom, då det lyckades Königsmark att i början på året bemäktiga sig Bremervörde, som behärskade ärkestiftet Bremen. Detta gjorde det möjligt för Königsmark att rycka fram söderut och bemäktiga sig de övriga fientliga fasta posterna vid nedre Weser och hota Holzappels vänstra flank. Den högra hotades av landgrevinnan. De rådande förhållandena tvungo Holzappel till en fullständig defensiv.[1]

Den 18 april gick Wrangel med kavalleriet över Weser på en iordningställd brygga och tog ställning vid Höxter. Den 19 inträffade infanteriet och artilleriet, som fördröjts av de dåliga vägarna. Samma dag anlände också de utlovade kanonerna och ammunitionen från landgrevinnan. Nu tog belägringen på allvar sin början. Då kavalleriet ej var behövligt härtill och livsmedelstillgången var knapp, skickade Wrangel gen. major Douglas med hela kavalleriet och två dragonregementen mot Paderborn för att blockera denna fästning och hålla de fientliga partierna i närheten i schack.

---

trupper till Höxter, varigenom man avskurit reträttlinjen för hertigen av Holstein och kunnat tillfångataga honom och hans trupp.

[1] Holzappel t. Piccolomini 1646 $^{16}/_{1}$. Piccolomini t. Holzappel $^{22}/_{1}$. Leopold Wilhelm t. Holzappel $^{23}/_{1}$ Wien Kr. A. Schmidt s. 55 ff.

De mot Paderborn och Lemgo utskickade avdelningarna hade nämligen inga fientliga trupper påträffat. Holzappel hade i tid dragit sig tillbaka västerut mot Hamm och Dortmund. Han stod således ej hindrande i vägen.[1]

Belägringen av Höxter bedrevs med kraft. Den 21 april voro batterierna färdiga. Den 25 gav sig staden. Officerarna fingo fritt avtåg. Manskapet däremot, 350 man fotfolk och 60 ryttare, stuckos in i den svenska hären. Försvarsverken demolerades, då staden till sitt försvar fordrade stor besättning och ej ansågs vara av synnerlig vikt. Genom Höxters fall förlorade Holzappel sitt huvudstöd vid Weser.

Under tiden hade Douglas ryckt fram mot Paderborn och tagit itu med att bemäktiga sig en del mindre, befästa poster kring staden för att avskära dess förbindelse utåt. Hans kvarter var förlagt till Wewer, varifrån han i skydd av Alme kunde hindra Holzappel att undsätta staden. Spaningsavdelningar voro framskickade mot Hamm. — Därtill måste dock Douglas inskränka sig. Någon belägring av Paderborn kunde han i avsaknad av infanteri och artilleri ej igångsätta. Detta skedde först vid Wrangels ankomst.[2]

Wrangel hade dröjt kvar några dagar i Höxter för att vila ut och ta en överblick av läget. De allierade lågo ännu stilla vid Main. De kejserliga uppgavs ha skickat nio regementen till Böhmen. Fransmännen tycktes ej göra sig någon brådska att närma sig Rehn, ehuru de ju bestämt lovat att stå där stridsfärdiga den 14 maj. Rykten gingo, att deras förstärkningar till Tyskland voro av föga värde och att de blott ämnade uppträda defensivt. Wrangel beslöt att förstärka huvudarmén, så att svenskarna kunde reda sig själva. Det skulle ske genom att dra till sig Königsmarks och landgrevinnans trupper. Frågan om samverkan med dessa två hade redan varit före och kom nu alltmer i förgrunden.[3]

Königsmark hade 19—24 april vistats hos Torstensson i Leipzig och av honom erhållit instruktion. Enligt den skulle Königsmark behålla ansvaret och omsorgen för kvarteren vid

---

[1] Wrangel t. Torst $^{16}/_{4}$, $^{19}/_{4}$, $^{21}/_{4}$, $^{25}/_{4}$, $^{2}/_{5}$. Torst. t. Wrangel $^{22}/_{4}$, $^{4}/_{5}$. Skokl. S. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{27}/_{4}$ Ox. S. Wrangel t. Karl Gustaf $^{5}/_{5}$ Stegeb. S. Wrangel t. Axel Oxenst. $^{5}/_{5}$ A. O. B.

[2] Douglas t. Wrangel $^{22}/_{4}$, $^{21}/_{4}$, $^{25}/_{4}$, $^{29}/_{4}$. Wrangel t. Douglas $^{25}/_{4}$, $^{27}/_{4}$ Skokl. S.

[3] Wrangel t. Torst. $^{29}/_{4}$ Skokl. S.

Ems, Werra och Fulda och däri befintliga garnisoner; likaså vid Elbe och i Franken vid Main. Generalmajor Gustaf Otto Stenbock och generalkrigskommissarien Brandt underordnades honom. Sina underlydande trupper skulle han dra ihop och förena med huvudarmén för att, sedan dess förening med fransmännen lyckligen verkställts, återigen skilja sig från huvudarmén och göra en diversion antingen i Westfalen eller i Franken. Dessutom ordnade Torstensson en del detaljer angående befälets förande, varvid Königsmark erhöll stor självständighet gentemot Wrangel.[1] När Königsmark opererade ensam, hade han alltså sig en dubbel uppgift förelagd. Han skulle dels skydda Westfalen och hålla Holzappel nere, dels hålla huvudarméns rygg fri vid dess framstöt mot Bajern och säkerställa dess förbindelser bakåt. — Königsmark återvände därpå till sina trupper utan att göra sig någon brådska med att stöta till huvudarmén.

Landgrevinnan visade sig alltjämt obenägen att sända

---

[1] Königsm. t. Wrangel $^{25}/_{4}$. Torst. t. Wrangel $^{1}/_{5}$. Chemnitz VI: 179. I en skrivelse t. Wrangel av $^{13}/_{5}$ säger Torst., att han beordrat Königsm. att dra ihop sina trupper och vara parat att på Wrangels order stöta till huvudarmén. I samma skrivelse betonar Torst., att Wrangel vid behov borde ofördröjligen kalla till sig Königsm. och lämna dennes företag åt sidan. Det förefaller dock, som om Torst. velat, att Königsm. ej mer än nödigt skulle uppehålla sig vid huvudarmén. Antagligen fruktade Torst. konflikter mellan Wrangel och Königsm. Därpå tyda föreskrifterna betr. fördelningen av befälet: »Dabey der FeldMarschall sich gefallen lassen, das, wan vom Reichszeugmeister einige Ordren ergiengen, solche, so viel des Gen. Lieutenants anwesende Corpo belangete, an denselben solten gerichtet und abgegeben werden; damit Er sein Corpo selbst beordren könte: Es were dan, da es zu einiger HaubtAction keme; alsdan die Arméen in ein Corpo gestellet werden müsten, und ein jeglicher seiner Charge gemäs sich bezeigen würde. Da man auch, einen oder andern ort zu attacquiren, gut befünde, solte dem Gen. Lieutenant eine post vom Reichszeugmeister zugeordnet werden, welche Er fassen und die seinigen zur schuldigen arbeit und dienst halten möchte: Nach vollzogener Haubt-Action und belägerung aber, und wan die Haubt-Armée ausserhalb feindlicher Gefahr, verbliebe es bey voriger Verfassung und auf begebenheit à part anstellenden Diversionen. Nebenst deme noch dieses weiter absonderlich versehen war: Das, wan ausser denen, dem Gen. Lieutenant anvertraweten quartieren von der Haubt-Armée einige plätze eingenommen, oder die Besatzungen darin durch den Reichszeugmeister geendert würden, von des Gen. Lieutenants Corpo keine Völcker darzu gebrauchet werden, sondern derselbe die bestärck- und Besetzungen der Guarnisonen allein in seinen obspecificirten quartieren beobachten solte.» Chemnitz VI: 179 ff.

en hjälpkår till Wrangel trots dennes energiska påtryckningar. I samband med företaget mot Paderborn lovade hon dock att bispringa Wrangel med trupper.[1]

Wrangel bröt den 30 april upp mot Paderborn, erövrade under vägen Dringenberg, som dittills motstått Douglas' försök, och anlände den 2 maj till Paderborn. Samma dag inträffade hos honom en hessisk hjälpkår på två brigader. Efter en kort belägring föll Paderborn den 5 maj. Officerarna kvarhöllos i fängsligt förvar, och manskapet, 400 man till fot, 150 till häst, stuckos in i den svenska armén. Staden överlämnades till landgrevinnan, och den ena av de hessiska brigaderna kvarlämnades som garnison.[2]

Landgrevinnan yrkade nu ivrigt på att Wrangel skulle erövra även Stadtberge, som oroade hennes kvarter. Wrangel var tveksam, då han i första hand tänkte på fullföljandet av fälttågsplanen och höll sin huvuduppmärksamhet på fransmännen. Dessa läto dock fortfarande ej höra av sig. Han ansåg sig därför utan att försena huvuddesseinen kunna vända sig mot Stadtberge, som ej skulle bjuda på starkare motstånd. Därigenom skulle han också binda landgrevinnan fastare vid sig. Hans uppfattning av läget förmådde honom även att i förstone tillmötesgå Königsmarks anhållan att få angripa Vechta. Denna fästning var starkt befäst och behärskade området mellan nedre Ems och Weser och var som vägknut av stor vikt för förbindelsen med Bremen och sjökanten. Königsmark hade länge önskat få ta itu med denna fästning, men Torstenssons instruktion, enligt vilken han skulle förena sig med huvudarmén, hade lagt hinder i vägen. Han anhöll nu i början på maj hos Wrangel om dennes tillstånd därtill. Enträget och omständligt framhölls platsens vikt och tvånget att till bevakandet av densamma avdela rytteri och infanteri för att hindra besättningens brandskattning av stiftet Bremen. Den styrka, han skulle tillföra huvudarmén, skulle därigenom bli avsevärt förminskad.[3]

---

[1] Amalia Elisabeth t. Torst. $^{18}/_{4}$; t. Wrangel $^{26}/_{4}$, $^{30}/_{4}$. Torst. t. Wrangel $^{22}/_{4}$. Wrangel t. Torst. $^{25}/_{4}$, $^{29}/_{4}$; t. Amalia Elisabeth $^{27}/_{4}$, $^{30}/_{4}$, $^{2}/_{5}$. Skokl. S.

[2] Wrangel t. Königsm. $^{1}/_{5}$, $^{5}/_{5}$; t. Torst. $^{2}/_{5}$, $^{5}/_{5}$; t. Amalia Elisabeth $^{5}/_{5}$; t. K. M:t $^{5}/_{5}$; t. Witt. $^{16}/_{5}$. Torst. t. Wrangel $^{4}/_{5}$ Skokl. S. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{2}/_{5}$, $^{12}/_{5}$ Ox. S. Wrangel t. Axel Oxenst. $^{5}/_{5}$ A. O. B.

[3] Königsm. t. Wrangel $^{25}/_{4}$, $^{28}/_{4}$, $^{29}/_{4}$ Skokl. S.

Det var onekligen tungt vägande skäl, även om förpliktelserna mot fransmännen ej finge åsidosättas. Wrangel villfor hans begäran, om företaget kunde verkställas raskt, så att fälttågsplanen ej fördröjdes Wrangel önskade hans snara ankomst, ty så snart man erhållit visshet om fransmännens annalkande, måste man sträva efter att så fort som möjligt verkställa föreningen med dem. Det vore att befara, att fienden, om man ej skyndade sig, skulle göra en framryckning och förhindra föreningen mellan de svenska och franska trupperna. Bäst vore det, om Königsmark kunde stöta till huvudarmén med så stor styrka, att man tillsammans med hessarna skulle vara i stånd att genomdriva föreningen, även om fienden sköte sig emellan de konfedererade.[1] Några dagar senare hade dock Wrangel ändrat åsikt. I en skrivelse av den 8 maj avrådde han Königsmark från att angipa Vechta, vilket företag blott skulle ta tid och förrycka fälttågsplanen och, i den händelse belägringen misslyckades, medföra stor skada. Königsmark borde i stället så mycket som möjligt påskynda marschen till fullföljande av huvuddesseinen. Själv var Wrangel mycket betänksam, huruvida han skulle gå på Stadtberge eller ej. De hänsyn, som dikterade hans order till Königsmark, gällde även för honom själv. Men han beslöt till slut att verkställa angreppet på Stadtberge, det skulle gå hastigt och ej inverka menligt på huvuddesseinen.[2]

Den 11 maj bröt han upp mot Stadtberge och anlände dit dagen därpå. Den 15 maj föll staden efter ett tappert försvar. Officerarna fingo fritt avtåg, medan manskapet, utgörande 300 man inf. och ett kompani kav., gick i svensk tjänst. Fästningsverken förstördes, då Wrangel ej ville öda folk på en garnison.[3]

---

[1] Wrangel t. Königsm. $^{5}/_{5}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. Königsm. $^{8}/_{5}$ Skokl. S. Det föreligger en viss inkonsekvens i Wrangels order t. Königsm. och hans eget uppträdande. Men han misstänkte — för övrigt med rätta — att belägringen av Vechta skulle ta lång tid, vilket däremot företaget mot Stadtberge ej skulle göra. Dessutom hade han ju tämligen god tid på sig, innan Königsm. — även om denne ginge direkt — skulle inträffa. Se även Wrangel t. Torst. $^{5}/_{5}$; t. Amalia Elisabeth $^{13}/_{5}$ Skokl. S. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{13}/_{5}$ Ox. S.

[3] Wrangel t. Torst. $^{16}/_{5}$; t. K. M:t $^{16}/_{5}$ Skokl. S. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{16}/_{5}$ Ox. S.

I Stadtberge stannade Wrangel för att invänta Königsmark. Denne dröjde emellertid. Vechtas erövring låg honom alltjämt varmt om hjärtat. Han anhöll ånyo hos Wrangel om dennes tillstånd till detta företag och framhöll, huru det skulle underlätta hans planer för sommaren. Utan att invänta svar övergick han den 10 maj Weser och skyndade i spetsen för kavalleriet direkt på Vechta, medan infanteriet följde efter. Vid framkomsten vidtogos genast belägringsarbeten. Sitt tilltag sökte han ursäkta med att framhålla Vechtas stora betydelse och sin förhoppning, att fälttågsplanen ej skulle förryckas därigenom. Men Wrangels order av den 8 maj, som den 12 i samma månad nådde honom, kunde han ej undgå att lyda, och den 13 maj upphävde han med svidande hjärta belägringen.[1] — Königsmark var ej insatt i det militära läget, som just i dessa dagar undergått och undergick betydelsefulla förändringar, och fördömde i ovist nit sin förmans order. Wrangel insåg till fullo betydelsen och fördelen av Vechtas erövring, men den mycket viktigare frågan om föreningen upptog honom allt mer och mer. Klarare än Königsmark kunde han skilja på huvudsak och bisak. De nyheter, som i dessa dagar inlöpte, voro ytterst betydelsefulla, och de åtgärder, de måste föranleda till, krävde en bestämd vilja och en samling och spänning av alla krafter.

Turenne hade i april återvänt till armén från hovet. Sitt erbjudande att den 14 maj stå marschfärdig, vilket Torstensson i anseende till den svenska härens dåliga kvarter livligt understött och helst velat skjuta fram, visade sig Turenne nu föga benägen att uppfylla. Först ville han avvakta hemkomsten av sin till svenska lägret utskickade adjutant Grotius. Dessutom brast det vid denna tid — mitten på april — mycket i hans utrustning; han saknade artilleri, ammunition och livsmedel. Huvudkvarteret var i Zabern. För att underlätta föreningen hade han vid Lorch låtit förfärdiga en skeppsbrygga. Efter att ha hållit rendevous mellan Speyer och Worms något efter mitten på maj drog han norrut mot Bacharach, där han tog sitt huvudkvarter. Under tiden värvade Bönnichhusen i norra Tysk-

---

[1] Königsm. t. Wrangel $^{9}/_{5}$, $^{10}/_{5}$, $^{12}/_{5}$, $^{16}/_{5}$ Skokl. S.

land trupper för Frankrikes räkning. Allt talade för att föreningen skulle ske planenligt, fastän senare, än man usrprungligen tänkt sig.[1] — Om denna försening hade Wrangel redan fått antydningar genom monsieur de Croissy, som under Stadtberges belägring kom till det svenska lägret från Münster. De Croissy varnade Wrangel för att i sina krigsaktioner lita på Turenne; denne skulle nog bli åtskilligt försenad.[2] Wrangel vägrade dock att tro därpå i anseende till fransmännens föregående löften.

Den 16 maj fick Wrangel genom d'Avaugour reda på, att Turenne den sista maj eller den 1 juni ämnade passera Rhen vid Bacharach, men att, i den händelse fienden samlade sig vid Aschaffenburg, det vore nödvändigt, att Wrangel skickade en kår mot Limburg eller Nassau att möta Turenne, då det vore att frukta, att han kunde bli anfallen på vägen från Rhen till Lahn eller vid övergången av Lahn; om fienden med hela sin styrka stode vid Wetzlar, skulle Turenne ej passera Rhen, med mindre än att Wrangel med hela svenska hären kom till Nassau.[3]

Wrangels farhågor om att föreningen skulle bli fördröjd besannade sig. Det var visserligen blott omkring två veckor, men det var dyrbara dagar. Fienden började vid denna tid samla sig för att förhindra föreningen. Man hade lyckats hemlighålla den i det längsta. Nu kunde det ej vara i tvivelsmål, varåt de konfedererade syftade. Det gällde att skynda sig.[4] Å svenska sidan var detta klart insett, och man hade punktligt uppfyllt sitt ord beträffande den gemensamma fälttågsplanen. Men fransmännen infriade ej, vad de upprepade gånger och med stor bestämdhet lovat. De

---

[1] Turenne t. Mazarin $^{27}/_{4}$, $^{4}/_{5}$ Marichal I: bil.

[2] Chemnitz VI: 174. Chemnitz låter Croissy säga, att Turenne svårligen skulle kunna komma i fält »vor Ablauff des Brachmonats» (juni). Troligen menar Croissy maj månad. Otroligt är dock ej, att Croissy redan nu visste om eller anade den förestående svängningen i Frankrikes politik. Se även Wrangel t. Torst. $^{16}/_{5}$ Skokl. S.

[3] Turenne t. d'Avaugour $^{25}/_{5}$. Skokl. S. Chemnitz anger brevets ankomst felaktigt till den 6 maj, tydligen ett skrivfel.

[4] Chemnitz VI: 178 refererar ett samtal, som Turenne i maj hade med en överste Moser i Benfeld. Enligt detta gingo de konfedererades planer bl. a. ut på att förekomma fiendens dessein. Det förefaller troligt, att det var med sanningen överensstämmande. Men desto mer klander ådrar sig den franska förseningen av konjunktionen.

voro ej färdiga. — Turennes anhållan om en svensk kårs eller eventuellt hela svenska härens dirigerande åt sydväst mot Lahn var ganska berättigad. Hans här var givetvis för liten för att kunna riskera ett överfall. I högra flanken hade han dock en del goda flankskydd såsom Taunusbergen och de vattendrag, som därifrån rinna norrut; några större sådana hade han ej heller att överskrida före Lahn. Avståndet mellan Bacharach och Limburg[1] är föga mer än fyra mil fågelvägen, men terrängen är kuperad och svårframkomlig. Nödvändigheten av den svenska hjälpen framträdde så mycket mer, ifall de allierade skulle ha ryckt fram ända till Wetzlar. De skulle då ha stått på de konfedererades förbindelselinje och utan svårighet kunnat kasta sig på Turenne och driva denne tillbaka över Rhen. Vid Wetzlar hade de haft till förfogande ett fördelaktigt vägnät, i det vägen går söder om och längs Lahn åt sydväst rätt i anfallsriktningen. Lahn skyddade högra flanken för anfall från svenskarna. Men det bör också ihågkommas, att vid en svensk frammarsch löpte den svenska hären en icke ringa fara att bli anfallen. Det tillkom den att utföra grovarbetet och ta på sina axlar risken och besväret.

Men viljan därtill fattades ej. Wrangel beslöt att villfara Turennes anhållan. Men han ville först invänta Königsmark. Under de rådande förhållandena var det klart, att han ej kunde ge denne tillåtelse att öda tid och krafter på Vechta. När som helst kunde man få vänta de allierades framryckning mot de konfedererades förbindelselinje. Men det gällde också att samla alla tillgängliga krafter, ty risken var stor och svenska armén måste kunna stå emot i en drabbning och om möjligt på egen hand genomdriva fälttågsplanen.— Men Königsmark kom ej. Trots att Wrangel sände honom upprepade order att påskynda marschen, drog han sig i långsam takt söderut och tog itu med att belägra Lemgo. Dess erövring var ju av viss vikt[2], men ett lyckat angrepp skulle föra med sig mycket mer skada än vinst, då en dyrbar tid gick förlorad.[3]

---

[1] Limburg var för Turenne den lämpligaste platsen att passera Lahn, då det låg på den genaste vägen till Wrangel.

[2] Jmfr sid. 46.

[3] Wrangel t. Königsm. $^{17}/_{5}$, $^{18}/_{5}$, $^{20}/_{5}$, $^{21}/_{5}$. Königsm. t. Wrangel $^{18}/_{5}$, $^{19}/_{5}$ Skokl. S. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{16}/_{5}$ Ox. S.

Till slut ansåg sig ej Wrangel kunna vänta på honom längre. Viktiga värden stodo på spel söderut. Den 22 maj bröt han upp från Stadtberge för att gå på Marburg. Wrangel ämnade marschera helt långsamt, för att Königsmark skulle kunna hinna upp honom i närheten av Marburg. Han räknade också på att landgrevinnan skulle bispringa honom med mera trupper. Så förstärkt och möjligen också understödd av Bönnichhusens[1] kår hoppades han kunna hindra fiendens försök att kasta sig emellan honom och fransmännen. För att ytterligare motverka detta ville Wrangel sätta sig själv i spetsen för hjälpexpeditionen till Turenne. Vore väl föreningen skedd, ämnade Wrangel med kraft fullfölja fälttågsplanen.[2]

Härens tillstånd var gott. De erövrade färstningarnas besättningar hade förstärkt den, och deras rika förråd hade varit till stor nytta. På marschen till Marburg gästade Wrangel i sällskap med Mortaigne, som sluppit lös ur fångenskapen, landgrevinnan Amalia Elisabeth. — Genom Wrangels operationer under april och maj hade landgrevinnan blivit befriad från de hotande fientliga fästningarna på sin norra gräns. Samtidigt hade svenskarna undvikit att marschera genom hennes land. Wrangel ansåg sig fördenskull ha rätt att räkna på en kraftigare hjälp än hittills av henne, allrahelst som hans och hennes intressen kommo att sammanfalla. — Den 27 maj höll han rendevous en halv mil söder om Marburg. Han hade nu tänkt att rycka fram mot Nassau. Men rapporterna, att fienden avancerade mot Fulda och Hanau och att Holzappel fått order att med sina trupper stöta till huvudarmén, gjorde honom betänksam. Han fann sig för svag att ensam gå vidare. Landgrevinnan fick påstötningar att skicka ytterligare förstärkningar[3], och till Königsmark avgick den ena skrivelsen efter den andra med

---

[1] Bönnichhusen hade den 15 maj besökt Wrangel i Stadtberge och visat sig ej obenägen att med sina trupper stöta till Wrangel.

[2] Wrangel t. K. M:t $^{16}/_{5}$; t. Torst. $^{16}/_{5}$, $^{23}/_{5}$ Skokl. S. Jmfr de högintressanta aktstyckena Torst. t. Wrangel $^{13}/_{5}$ och Brienne t. d'Avaugour $^{16}/_{5}$ Skokl. S., som ge en ypperlig bild av olikheterna i svensk och fransk uppfattning.

[3] Wrangel t. Amalia Elisabeth $^{26}/_{5}$ Skokl. S.

upplysningar om läget och order att utan dröjsmål skynda till huvudarmén.[1]

Men Königsmark gick sin egen väg. Sedan han den 22 maj erövrat Lemgo, tog han i strid mot Wrangels order itu med fästningen Pyrmond.[2] Underrättelsen härom nådde Wrangel den 28 maj. Det var tydligt, att Königsmarks ankomst, hur högnödig den än var, ej skulle ske så snart. Samma dag kom rapport från en av de söderut framskickade spaningsavdelningarna, att de allierade voro på full marsch mot Brückenau. Wrangel befarade genast, att de ämnade sätta sig i besittning av det viktiga Wetzlar och beslöt att förekomma dem. Till Königsmark avgick kategorisk order att skynda på. Det var så mycket mer av vikt, som Wrangel samtidigt fått meddelande från Turenne, att denne nu äntligen var färdig och blott väntade på Wrangels annalkande för att gå över Rhen.[3] Utan att invänta Königsmark bröt Wrangel den 29 maj upp mot Wetzlar. Fruktan för att de allierade skulle hinna fram till Lahn och förhindra föreningen förmådde Wrangel att taga på sig den stora risken att utan Königsmarks trupper få ta upp kampen med den överlägsna motståndaren.

Den 31 maj nådde han Wetzlar, som han tog till huvudkvarter. Söderut framsändes avdelningar ända till Friedberg.[4] Det var en viktig vägpunkt och genom sitt läge som flygelpost till Taunusbergen mycket betydelsefull ur spaningssynpunkt. De kejserliga och bajrarna, som enligt ingångna underrättelser gingo på respektive Hammelburg och Gemünden, måste nästan nödvändigtvis vända sig mot Friedberg. — Liksom förut väntade han nu blott på Königsmark för att sedan rycka fram till Limburg. Hans läge var visserligen utsatt, ensam och underlägsen som han var. Men han

---

[1] Wrangel t. Königsm. $^{23}/_{5}$, $^{26}/_{5}$, $^{27}/_{5}$ Skokl. S.

[2] Königsm. t. Wrangel $^{26}/_{5}$, $^{29}/_{5}$ Skokl. S.

[3] Wrangel t. Königsm. $^{28}/_{5}$, $^{30}/_{5}$; t. Torst. $^{28}/_{5}$ Skokl. S. Även hos landgrevinnan lät Wrangel upprepa sina gamla yrkanden. Wrangel t. Douglas $^{28}/_{5}$ Skokl. S. — Wrangel hade stått i livlig förbindelse med Turenne. Dels genom skrivelser, dels genom muntliga bud hade de hållit varandra underrättade om sitt läge och om sina planer och om fiendens rörelser. Wrangel t. Turenne $^{27}/_{5}$, $^{28}/_{5}$ Skokl. S. Se även Torst. t. Turenne $^{27}/_{4}$ Skokl. S.

[4] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{1}/_{6}$ Ox. S. Wrangel t. Torst. $^{2}/_{6}$ Skokl. S.

hade å andra sidan omintetgjort de befarade fientliga planerna mot Wetzlar, och han stod i en fördelaktig centralställning, behärskade vägarna åt söder och väster och kunde bättre än förut ge akt på fiendens rörelser. Ett stöd och ett skydd hade han i Lahn.

Knappt hade Wrangel hunnit sätta sig i besittning av Wetzlar, förrän förhållandena på det mest betydelsefulla sätt kommo att växla. Den 1 juni anlände en skrivelse från Turenne, utfärdad 30/5 (9/6), att Turenne ej kunde sätta sig i marsch, förrän han visste, att svenska armén ryckt fram till Limburg. Enligt samstämmiga rapporter stode nämligen fienden vid Aschaffenburg och kunde överfalla honom under flankmarschen mellan Rhen och Lahn, allra helst som hans marsch försvårades av det medhavda grova artilleriet och trängen.[1] Wrangel hade, som förut är nämnt, i Wetzlar ämnat invänta Königsmark, men han uppgav nu denna tanke. Han drog ut konsekvenserna av sitt föregående uppträdande, fastän faran alltmer växte. Liksom förut syntes honom nödvändigheten att hjälpa Turenne böra avgjort gå framför hänsynen till den risk, han löpte att med underlägsna krafter närma sig fienden.

Wrangel underrättade den hessiska generalmajoren Geise, som med en hessisk hjälpkår på 28 kompanier kav. stod vid Kirchhain, att Wrangel den 3 juni ämnade bryta upp mot Limburg. Geise anmodades att sätta sig i förbindelse med Königsmark, förena sig med honom och skyndsamt gå på Limburg.[2] — Inom några få dagar skulle alltså föreningen ske. Wrangel hade varit mycket orolig, att någonting skulle gå på tok, och hade utan hänsyn till egen fara gjort allt för föreningens snara och lyckliga förverkligande. Stora förhoppningar knöt Wrangel till det stundande fälttåget.

Den 2 juni på aftonen, medan Wrangel var på ett strövtåg mot Johan de Werth, inträffade i det svenska lägret i Wetzlar en kurir från Turenne, som meddelade, att föreningen måste uppskjutas.[3] Tre dagar efteråt anlände Königsmark tillsammans med hessarna, vilka stött till honom vid förbi-

---

[1] Turenne t. d'Avaugour $^9/_6$ Skokl. S.

[2] Königsm. t. Wrangel $^4/_6$ Skokl. S.

[3] Mortaigne t. Geise $^2/_6$ Königsm. t. Wrangel $^4/_6$. Wrangel t. Amalia Elisabeth $^4/_6$; t. Königsm. $^5/_6$; t. Torst. $^8/_6$ Skokl. S.

marschen av Marburg. Königsmarks styrka uppgick till omkring 8 000 man.[1]

---

[1] Königsm. t. Wrangel $^{30}/_{5}$, $^{1}/_{6}$, $^{3}/_{6}$, $^{4}/_{6}$, $^{5}/_{6}$. Wrangel t. Königsm. $^{3}/_{6}$, $^{5}/_{6}$. Jmfr Torst. t. Wrangel $^{21}/_{5}$ Skokl. S. Johan de Werth t. landgreven Georg (?) $^{14}/_{24}$ juni. Ty. o. Ty. — Pyrmond hade Königsm. erövrat den 28 maj. Hans styrka bestod av 3 500 man kav., 800 dragoner och 3 500 man inf. — Betecknande är Königsm:s uppbragta sinnesstämning, när han erfar Turennes dröjsmål. Men hans vrede riktar sig ej mot upphovet därtill eller över de farliga konsekvenser, som kunde uppstå, utan egentligen mest mot Wrangel, som tvungit honom skynda på marschen, ehuru det i alla fall ej tjänat till någonting. Wrangel tycks vid denna tid ej känt sig nog fast i sadeln eller har ock velat stå väl till freds med sin underbefälhavare, ty han ber honom i en skrivelse av $^{3}/_{6}$ att ej vara ond på Wrangel, för att han uppmanat Königsm. att påskynda marschen.

Kap. V.

Mazarius politik och fälttågsplanen.

Det är flera gånger framhållet, vilka bekymrade blickar den svenska som den franska härledningen kastade söderut, där de allierade stodo som ett hotande spöke. Med sitt läge vid Main och Rhen med front åt nordväst och vänstra flanken skyddad av Main, kunde dessa efter behag kasta sig antingen på den svenska eller franska hären, liksom de över Nidda kunde göra en hastig framstöt och förhindra en eventuell förening. Dessutom hade de säkra förbindelser bakåt. Gentemot Wrangels och Königsmarks aktivitet förhöll sig Leopold Wilhelm overksam. Det kalla och dåliga vädret lade hinder i vägen för ett mer offensivt uppträdande, och svenskarnas fördelaktiga läge bakom Thüringerwald hade gjort det föga troligt, att ett anfall på dem skulle ha lyckats. Svenskarnas marsch på Höxter, vilken ärkehertigen uppfattade som ett försök att förbättra kvarteren, skilde ju de båda motståndarna ännu mer från varandra.[1] Ärkehertigen vände sin huvudsakliga uppmärksamhet på förloppet av fredsunderhandlingarna i Münster och Osnabrück och hoppades, att dessa, som leddes av den skicklige österrikiske diplomaten Trauttmansdorff, skulle föra till önskligt resultat.[2] De allierades usla kvarter hade avsevärt försämrat truppernas yttre och inre styrka. Ärkehertigens skrivelser till kejsaren andades

---

[1] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{27}/_{3}$, $^{2}/_{4}$, $^{8}/_{4}$, $^{17}/_{4}$, $^{22}/_{4}$. Extranea. Johan de Werth åter önskade som vanligt ett mer energiskt uppträdande. de Werth t. Maximilian $^{21}/_{3}$, $^{27}/_{4}$ München R. A.

[2] Om ärkehertigens uppfattning se hans skr. t. Ferdinand $^{25}/_{4}$ Extranea; »solle aber keine media und kein anderer modus zu ergreiffen sein; so ist ia besser, man mache ein fried, wie es die feind haben wollen; und behalte noch etwas als alles verlieren.»

misströstan över härens tillstånd. På möjligheten till framgång under det stundande sommarfälttåget trodde han ej. För att underlätta fredsförhandlingarna ingicks i april ett allmänt vapenstillestånd, vari dock ej Sverige deltog. De franska sändebuden i Münster hade sökt förmå de svenska legaterna att gå in härpå. Dessa voro ej benägna härför och hänsköto frågan till Torstensson som den avgörande faktorn. Torstensson var ej direkt olivad för saken, om man därigenom kunde beröva kejsaren en del av hans maktmedel, men trodde för sin del, att Bajern näppeligen skulle överge kejsaren. Genom assistensrådet Lillieström meddelade han regeringen sina synpunkter. Dessa vunno dock ej regeringens bifall. Den avslog bestämt ett vapenstillestånd.[1]

Hos Mazarin åter växte alltmer förhoppningen att kunna skilja Bajern från kejsaren. Maximilian arbetade våren 1646 ivrigt på att få freden till stånd och drev kraftigt på kejsaren att ge efter för de franska fordringarna med hot att eljest ingå separatfördrag med Frankrike. Detta var ju just, vad Mazarin traktade efter. Han lät sin här vid Rhen ge eftertryck åt sina anspråk och planer. Turennes rustningar inneburo ett hot för både Bajern och de kejserliga besittningarna vid Rhen. De allierade truppernas föga stridsdugliga tillstånd kände å andra sidan Maximilian blott alltför väl till. På hans yrkanden hölls 10—12 april i högkvarteret i Staffelstein en sammankomst mellan kejserliga och bajerska representanter för att diskutera om möjligheten av en vidare krigföring. Bajrarna yrkade bestämt på fred. Maximilian sökte med övertalningar och hotelser förmå kejsaren att godkänna de franska fordringarna. Detta lyckades dock först, när underrättelsen om Wrangels framgångar i Westfalen nådde Münster. Det såg ut, som om Frankrike, tack vare svenskarna och Bajern, skulle få sina stora anspråk tillfredsställda utan strid. Tanken därpå släppte ej Mazarin. Och så småningom började denna tanke övergå till beslut. På diplomatisk väg skulle Frankrike vinna de framgångar, Turenne ursprungligen skulle framtvinga. Frankrike skulle kunna utan svärdsslag förverkliga sitt gamla önskemål: Bajerns skiljande från kejsaren. Därtill kom en alltmer

---

[1] Torst. t. Wrangel $^{8}/_{2}$ Skokl. S. Torst. t. Johan Oxenst. $^{8}/_{3}$ Ox. S. K. M:t t. legaterna $^{21}/_{3}$; t. Torst. $^{23}/_{4}$ R. R.

stegrad fruktan för att svenskarna skulle ta ledningen av kriget i Tyskland, ruinera Bajern och den katolska religionen, öka sin och protestanternas makt och komma Frankrikes inflytande att sjunka. Allt detta gjorde, att Frankrike såg enda botemedlet i ett vapenstillestånd, varigenom det skulle slippa uppfylla sitt löfte till Sverige. Det tryck, man utövade på Bajern, hoppades man kunna få åsyftad verkan.[1]

I en skrivelse till d'Avaugour av 3/13 maj framskymtar denna tanke. Föreningen borde man fortfarande hålla fast vid, men skulle underhandlingarna giva varaktigare och vidsträcktare fördelar, vore det att föredraga framför ett vanskligt krig.[2] Sändebudens skrivelser från Münster 27/4 (7/5) och 4/14 maj tycks i hög grad ha inverkat på Mazarin.[3] Den 8/18 maj skrev han till Turenne och förberedde honom på vad komma kunde, utvecklade för honom de skäl, som talade för undvikandet av föreningen, som likväl borde verkställas, om nöden så krävde. Följande order utgavs: Turenne skulle ej vidtaga något, som kunde verka hämmande på underhandlingarna i Münster eller de särskilda förhandlingarna med Bajern: »au contraire, que ce soit la premiére loy qui régle votre conduite». Följaktligen skulle han alltid handla i enlighet med sändebudens föreskrifter. Han skulle i det längsta undvika föreningen med svenskarna. I händelse underhandlingarna i Münster ginge upp i rök och han vore tvungen därtill, skulle dock föreningen verkställas. I så fall borde de båda arméerna hålla sig i varandras närhet. Svenskarna borde för övrigt hjälpa fransmännen att få Heilbronn och Heidelberg och goda kvarter vid Rhen.[4]

Ännu den 16 maj var man i Paris ej alldeles obenägen för en förening. Synpunkterna från brevet 8/18 maj voro fortfarande kvar. Men den 16 maj tycks man ha beslutat att ta steget fullt ut. Därtill föranleddes man antagligen av en skrivelse från Maximilian av Bajern till hans sändebud i Paris, Bagni.[5] I sitt brev dagen därpå 17/27 maj kungör Mazarin för Turenne den ändrade kursen. Skrivelsen

---

[1] Brienne t. d'Avaugour $^{16}/_{5}$ Skokl. S. Nég. secr. III: 180 ff, 190 ff, 194, 203, 208; Egloffstein s. 85, 88.

[2] Mazarin t. d'Avaugour $^{13}/_{5}$ Marichal I: bil.

[3] Nég. secr. III: 168, 178.

[4] Mazarin t. Turenne $^{18}/_{5}$ Marichal I: bil. Jmfr Nég. secr. III: 191.

[5] Nég. secr. III: 189 ff.

skickades med en kurir vid namn S:t Aignan. Det kompletterade och fulländade hans föregående direktiv. Först började Mazarin med att förklara, att liksom Sverige 1643 vände sig mot Danmark, så kunde Frankrike med lika stora skäl vända sig mot Spanien, som var dess förnämsta fiende. Svenskarna strävade blott efter sin egen nytta, och för övrigt skulle de ej kunna påräkna större fördelar av ett fälttåg, än de kejserliga nu hade erbjudit dem. Tvärtom vore ett nederlag ej uteslutet. Om svenskarna i alla fall yrkade på en förening, vore att befara, att de buro på hemliga avsikter t. ex. att dra fransmännen från Rhen, varigenom svenskarna skulle tvinga dem att gå efter sin vilja och ruinera Bajern, vilket alldeles vore emot Frankrikes avsikter. Turenne kunde lämna en styrka på 7- à 8 000 man vid Rhen för att skydda platserna därstädes och förta Sverige möjligheten att beskylla Frankrike att överge Tyskland. Med den övriga armén kunde han gå till Luxemburg, vilket var så mycket mer nödvändigt, som holländarna ej vidtagit några åtgärder att till fransmännens hjälp rycka in i Flandern.[1] För att underlätta denna plan skulle S:t Aignan först bege sig till den franske generalen de la Ferté och med honom överlägga om fälttåget i Luxemburg och sedan meddela resultatet därav åt Turenne. Skulle svenskarna söka begagna sig av fransmännens bortgående att sluta separatfred med kejsaren, »nous devons faire tout ce qui dépendra de nous pour leur oster ce prétexte». Till Torstensson hade en kurir skickats för att förmå honom att godkänna Turennes frånvaro under 6 veckor och i övrigt påpeka för honom den kvarlämnade hjälpkåren.[2]

Mazarins politik var sålunda en uppskovspolitik. Påverkad av sina sändebud i Münster, ville han avvakta deras och sina egna försök att pressa Maximilian över på Frankrikes sida. Man var i Frankrike i synnerhet rädd för att han

---

[1] Utan tvivel var förhållandet på denna front ganska allvarsamt för fransmännen och måste påkalla militära åtgärder från deras sida.

[2] Mazarin t. Turenne $^{27}/_{5}$ Marichal I: bil. Turennes uppgift (Mém. Tur. I: 81), att Mazarin skickat S:t Aignan till honom för att säga honom, att bajerfursten givit sin försäkran till plenipotentiärerna i Münster, att hans armé ej skulle förena sig med de kejserliga, om ej fransmännen passerade Rhen, förefaller felaktig. Denna uppgift finns ej alls i den depesch S:t Aignan medförde, ej heller finns i Nég. secr. någonting, som antyder, att den gått genom plenipot:s händer; en mängd skäl räkna de upp men ej detta, som borde ha varit ett huvudskäl, se sid. 71 not. 1.

och hans land totalt skulle ruineras av ett svenskt-franskt fälttåg och avundsjuk för att Sverige i följd härav skulle få för stor övervikt i Tyskland. För att påverka Maximilian gjorde man sig också skyldig till det skändligaste förbundsförräderi, i det man förrådde för Maximilian de konfedererades fälttågsplan för året[1]. Skulle Maximilian emellertid ej överge kejsaren, kunde man ju alltid gripa till svärdet. — Det var en krass och opålitlig, ur militär synpunkt högst klandervärd politik, Mazarin bedrev. Det av Frankrike godkända förslaget att till en lycklig utgång av årets fälttåg förena de båda arméerna hade redan avsevärt negligerats, då Turenne ej passade på vid den bestämda tiden, vilket redan det medförde en stor risk för företagets lyckliga lösning. Man var emellertid på god väg att neutralisera dessa svårigheter, då Mazarins politik grep in och bragte krigsverket icke blott i stagnation utan även i den ögonskenligaste fara.

Turenne blev också i hög grad överraskad. S:t Aignan, som först efter den 30 maj tycks ha kommit till honom, träffade honom i ett föga gynnsamt läge. Hans rekognosceringsavdelningar hade framskjutits över Rhen ganska långt österut, och dessa måste nu återkallas. Bryggan vid Lorch löpte fara att på grund av den häftiga vårfloden ryckas bort. Det måste också ha varit hårt för Turenne som soldat att uppge fälttågsplanen, svika sitt ord och prisge sin vapenbroder. Ännu den 30 maj hade han trots de inskränkande och tillbakahållande order, han fått, hållit fast vid tanken om en förening. Nu voro emellertid orderna klara, och Turenne var en lydig soldat. Men även för honom själv blev genom Mazarins nya order risken stor på grund av fiendens hotande uppträdande.[2]

Ärkehertigen hade från Staffelstein med uppmärksamhet följt Wrangels anfall på Höxter och Paderborn utan att kunna göra något för dessa fästningars räddning. Han började ana, att Wrangel syftade på en förening med fransmännen. Därpå fick han längre fram bekräftelse genom den franska regeringens förrådande av den svenska fälttågsplanen. Men att kunna förhindra dess fullföljande var han ej i stånd till. De kejserliga trupperna befunno sig i ett uselt skick,

[1] Nég. secr. III: 190.

[2] Turenne hade tydligen ej den ringaste skuld i denna affär. Däremot visade han en viss undfallenhet och brist på initiativ.

och ärkehertigen saknade pengar att utrusta dem.[1] Men vad som framförallt förlamade hans kraft var osäkerheten om den bajerska hjälpen. Maximilian hoppades ju på fred eller vapenstillestånd och vägrade att bistå de kejserliga med trupper. Ärkehertigen befarade, att de konfedererade skulle förekomma honom. Skulle bajrarna verkligen svika honom, höll han det för bäst att dra sig tillbaka till arvländerna, draga infanteriet från garnisonerna och göra kavalleriet beridet. Sedan kunde man med ansenlig makt uppträda i fält igen och vara sin egen herre.[2] I dessa dagar föll Höxter, och faran närmade sig alltmer flere mer betydande medlemmar av det katolska partiet i Westfalen och vid Rhen, framför allt då Kurköln. Kejsaren och ärkehertigen anmodade ånyo Maximilian att förena sina trupper med de kejserliga.

Maximilian hade många strängar på sin båge. Hans politik började så småningom klarna. Den syftade att genom en fred eller ett vapenstillestånd med Frankrike få handlingsfrihet i övre Tyskland, så att han kunde förena sin armé med de kejserliga och göra en kraftig stöt mot svenskarna.[3] Var Mazarin slug, så var Maximilian nästan slugare, även om hans kraft ej räckte till att fullfölja planerna och göra dem vinstgivande. Än så länge var han ej villig att helt hjälpa de kejserliga. Utsikterna att vinna förståelse med Frankrike ljusnade alltmer, och han ville ej göra sig skyldig till någon demonstrativ, fientlig handling. Dessutom ingav honom de allierade truppernas dåliga tillstånd stora betänkligheter. Han lovade dock skicka några trupper men blott med förbehåll, att kejsaren skaffade dem erforderligt understöd i pengar och livsmedel. Ej heller skulle de få gå längre än till Darmstadt. Detta var en betydelsefull inskränkning, då det ju gällde att i första hand hjälpa ständerna i Westfalen. Dessa visade för övrigt tecken till att vilja förklara sig neutrala.[4] Leopold Wilhelm var orolig och missmodig. Det vore bäst att överlämna sig på nåd och onåd till fienden. På Bajerns hjälp kunde han ej hoppas. Kejsaren måste förlora antingen armén eller Westfalen. Att ensam rycka

---

[1] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{29}/_{4}$, $^{1}/_{5}$ Extranea. de Werth t. Piccolomini $^{6}/_{5}$ Wien Kr. A. »Ich siehe jesunt kein anders mitl als geld, geld.» Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{10}/_{5}$ Extranea.

[2] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{7}/_{5}$ Extranea.

[3] Egloffstein s. 102.

[4] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{20}/_{5}$ Extranea.

fram mot de överlägsna svenskarna vågade ärkehertigen ej, då han fruktade att bli kringgången och avskuren från förbindelsen med arvländerna. Om Bajern därtill slöte stillestånd med fransmännen, så skulle dessa också komma till och giva honom dödsstöten. Under tiden finge Wittenberg förstärkningar från Sverige och kunde spela herre i arvländerna. Westfalen däremot hade än ej gått förlorat och på Pfalz skulle nog fienden »den kopf zerstossen». Om man droge sig tillbaka till arvländerna och drev ut Wittenberg, skulle man sedan bli i stånd att återuppta offensiven och därigenom med säkerhet kunna hjälpa Westfalen lika mycket som genom att sätta allt på ett kort. Skulle hela svärmen falla över de kejserliga, försvarade man sig bättre genom att hålla alla krafter tillsammans än genom att splittra dem.[1] Ärkehertigens plan är präglad av pessimism. Det bekymmersamma i situationen ville till och med föranleda honom att uppge sitt fördelaktiga läge och gå tillbaka till arvländerna. Det betydelsefulla i denna tanke låg i att den gav de konfedererade fritt tillfälle att förena sig och spela herrar i Tyskland, skilja Bajern från kejsaren och påverka fredsförhandlingarna till sin förmån.

Då kom den 16 maj meddelande om att Maximilian bestämt sig för att låta den bajerska hären gemensamt med de kejserliga gå mot Westfalen. Dock behöll Maximilian 8 000 man till Bajerns försvar.[2] Ärkehertigen fick liksom nytt liv. Befallningar skickades ut att göra armén uppbrottsfärdig. »Est summum periculum in mora», skrev han till kejsaren. Redan den 18 maj hölls rendevous. Kavalleriet var i ganska gott stånd, sämre ställt var det med infanteriet. Av de 24 000 man fotfolk, som listorna upptogo, fanns knappast 11 000 tillstädes. Andan inom det högre befälet var ej den bästa. Ärkehertigen hade svårt att få sina order respekterade och åtlydda.[3]

---

[1] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{21}/_{5}$ Extranea. »Weil aber von dem so wichtigen werk, ex quo pendet nostra salve, ganze bögen voll könte geschrieben werden; und doch alles umbsonst ist, wann nit pro et contra von der sache redet. Also habe ich nothwendig befunden den Fernemont eilend abzueschicken.»

[2] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{26}/_{5}$ Extranea. Egloffstein s. 94. Maximilians skrivelse avgick 12/22 maj. Jmfr de Werths skr. t. Maximilian $^{21}/_{5}$ München R. A.

[3] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{7}/_{6}$ Extranea.

Krigsrådet beslöt att ej med samlad kraft gå mot svenskarna. Huvudstyrkan av den bajerska hären skulle täcka Rhen mot fransmännen, resten jämte de kejserliga och Holzappels westfaliska trupper skulle vända sig mot svenskarna. Till samtliga regementen hade utgått skriftlig order att ej företa något fientligt mot fransmännen eller giva dem orsak därtill, så länge ej dessa företoge sig något mot de allierade.[1] — Den 21 maj skedde uppbrottet. Bajrarna drogo västerut i riktning mot Gemünden och Aschaffenburg. Ärkehertigen, förstärkt med hälften av det bajerska fotfolket, och sex kavalleriregementen under Johan de Werth, gick mot Fulda. Johan de Werth skickades med 2 000 ryttare i förväg mot fienden för att spana. Han påträffade dock ej annat än en framskjuten svensk avdelning, som han upprev. Ärkehertigen själv hade snart böjt av mot väster, därtill antagligen föranledd av svenskarnas marsch mot Wetzlar. Därigenom hoppades ärkehertigen förhindra en förening av svenskarna och fransmännen, vilken annars lätt kunnat försiggå gentemot de skilda allierade härarna. Marschen påskyndades så mycket som möjligt.[2]

Egentligen skulle de allierade ha kommit för sent, ifall Königsmark eller fransmännen gjort, vad på dem ankommit. Hade Königsmark lytt Wrangels första order att stöta till huvudarmén, hade Wrangel omkring 10 dagar förut kunnat vara i Wetzlar samt räcka Turenne den hjälpande hand, denne önskade, och Turenne skulle hava hunnit passera Rhen, innan Mazarins order inträffat. På så sätt kom de allierades försumlighet och sena uppbrott ej att verka menligt för dem. Deras utskickade patruller rapporterade, att fransmännen ännu ej med huvudstyrkan hade gått över Rhen. Genom uppsnappandet av den franske kuriren S:t Aignan (se nedan) fingo de fullständig klarhet i läget, om förhållandena hos de konfedererade och dessas planer. En förening mellan de svenska och franska trupperna skulle tydligen ej ske så snart. De allierade hade alltså löst den närmaste uppgiften, och någon större brådska var ej av nöden. Härled-

---

[1] de Werth t. Piccolomini $^{27}/_{5}$. Geleen t. Piccolomini $^{29}/_{5}$ Wien Kr. A. Schreiber s. 886 ff.

[2] Geleen t. Piccolomini $^{7}/_{6}$ Wien Kr. A. de Werth t. Maximilian $^{8}/_{6}$ München R. A. Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{15}/_{6}$ Extranea. Den 28 maj stod ärkehertigen vid Steinach vid Saale.

ningen beslöt att invänta förstärkningar, innan man vände sig mot de fruktade svenskarna. Ärkehertigen klagade starkt över oordentligheten hos trupperna. Soldaterna visade tecken till myteri och rymde flockvis. — De kejserliga togo de första dagarna på juni sitt huvudkvarter i Rodenbach vid Kinzig, bajrarna i närheten av Aschaffenburg. Här befunno sig de allierade i ett mycket gynnsamt läge. Med Main som skydd i vänstra flanken kunde de med en rask framstöt klippa av försöken till motståndarnes förening. Faran var också överhängande, att de allierade gemensamt skulle kasta sig på svenskarna. Maximilian uppmanade ivrigt hovet i Wien därtill.

När S:t Aignan i Grotius' sällskap av Turenne skickades till Wrangel, hade han särskild order att omtala hela läget för d'Avaugour. För Wrangel däremot angavs såsom enda orsak, att Holland, på vilket Frankrike räknat, dröjt med sitt utlovade fälttåg i Flandern, varför Frankrike var tvunget att kommendera en del av Turennes armé mot Luxemburg.[1] Därför föreslog Turenne, att svenska hären skulle fatta posto i närheten och vänta 3 à 4 veckor, tills fransmännens expedition västerut vore verkställd och dessa så mycket mer förstärkta skulle vara oförhindrade fullfölja föreningen. Resten av Turennes armé jämte Bönnichhusens nyvärvade trupper, sammanlagt 5- à 6 000 man, kunde eventuellt stöta till svenskarna.[2]

Detta var det uppseendeväckande meddelande, Wrangel erhöll den 3 juni vid återkomsten till Wetzlar från sin kavalkad mot Johan de Werth. Det var ett hårt slag. Den med så stor förväntan motsedda föreningen, som Frankrike givit sitt ord på att intet i världen skulle kunna hindra, var uppskjuten på obestämd tid just i det ögonblick, då allt var förberett för dess förverkligande. Sedan han planenligt fullföljt sin del av konjunktionsplanen, stod han nu övergiven och isolerad i en farlig och utsatt ställning.

I sina skrivelser till Torstensson och Johan Oxenstierna klargjorde Wrangel den bekymmersamma situationen. Att stanna kvar var omöjligt dels för underhållets skull, dels för de allierades i närheten varande trupper. Skulle Wrangel

---

[1] Märkligt är, att detta är det enda skäl, Turenne anför.

[2] Wrangel t. Amalia Elisabeth $^4/_6$; t. Torst. $^8/_6$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^9/_6$ Ox. S.; t. Karl Gustaf $^8/_6$ Stegeb. S.

åter, så länge de kejserliga och bajrarna höllo samman, gå ifrån Hessen, skulle icke allenast landgrevinnans land ruineras utan även de övrehessiska fästningarna löpa fara att erövras. I förlitande på franska kronans och Turennes ord hade man dragit dit. Genom ett dröjsmål skulle både den svenska och hessiska hären komma i stor fara. Mycken tid hade gått förlorad, som kunnat användas på bättre sätt, i synnerhet gällde det Königsmark, som i Westfalen kunnat vinna stora framgångar. Wrangel kunde ej för Frankrikes speciella syften riskera sin armé.[1]

För att förmå Turenne att ändra sig skickade Wrangel tillbaka med S:t Aignan ett bud med dessa synpunkter. Båda råkade emellertid på vägen att bli tillfångatagna,[2] varför Wrangel på nytt skickade till Turenne överste Bülow i samma ärende. Denne återkom den 8 juni med besked, att föreningen ej kunde verkställas, då Turenne fått order från såväl hovet som från Münster[3] att anhålla hos Wrangel att uppskjuta föreningen några veckor och stå kvar i trakten. Själv skulle Turenne skicka en express till hovet, och hoppades han att därigenom kunna genomdriva allt, vad svenskarna önskade. Till budets återkomst om 14 dagar borde man lugna sig.[4]

Lika klart som Wrangel insåg Turenne vådan av Mazarins politik, som utsatte de konfedererades härar för stora faror. Några trupper detacherade han ej mot Luxemburg utan nöjde sig med att stanna, där han var, avvaktande händelsernas förlopp.[5] Strax efteråt förstördes bron vid Lorch av en översvämning.

---

[1] Wrangel t. Torst. $^{8}/_{6}$, $^{12}/_{6}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{9}/_{6}$ Ox. S. Wrangel t. K. M:t $^{26}/_{6}$ Skokl. S.

[2] Ärkehertig Leopold Wilhelm lät skicka Mazarins skrivelse till Turenne av $^{27}/_{5}$, som han funnit hos S:t Aignan, till Münster för att hos svenskarna väcka misstro mot fransmännen. Den tycks emellertid ej ha kommit till svenskarnas kännedom, förrän föreningen med Turenne redan var verkställd, varför ärkehertigens åtgärd ej fick åsyftad verkan.

[3] Brevet från Münster innehöll, att Turenne hade full frihet att handla efter order och efter vad han ansåg vara bäst. Nég. secr. III: 218. Jmfr Turenne t. Mazarin $^{17}/_{6}$ Marichal I: bil.

[4] Wrangel t. Torst. $^{8}/_{6}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{9}/_{6}$ Ox. S.; t. K. M:t $^{26}/_{6}$ Skokl. S. Wrangel tycks ej ha gett bestämt löfte att efter Turennes önskan stanna en månad, men att han skulle göra sitt bästa härför. D'Avaugour t. Mazarin $^{18}/_{6}$ Wahrenb. S. Turenne t. Mazarin $^{17}/_{6}$ Marichal I: bil.

[5] . . »que la pensée de la Cour estoit d'assiéger Luxembourg. M. de Turenne, croiant que ce soit la perte entiére des affaires d'Allemagne, se

I det svenska lägret verkade d'Avaugour ivrigt för att lugna de uppretade sinnena.[1] Rykten om Frankrikes hemliga stilleståndsfördrag med motparten, i synnerhet Bajern, ökade svenskarnas missnöje med den uppskjutna föreningen och skapade en allt större misstro mot fransmännen, som lurat den svenska armén att utan Königsmark och hessarna utsätta sig för ögonskenlig fara gentemot den i närheten liggande fienden. Den bästa månaden på året gick härigenom förlorad. Huru skulle han, frågade sig Wrangel, kunna stå till svars inför regeringen, vars fullmakt på fältmarskalksämbetet han i dagarna erhållit underrättelse om. Det ovissa i ställningen oroade honom på det högsta. D'Avaugour framhöll å sin sida nödvändigheten av fransmännens åtgärder och dessas framtida nytta, samt att svenskarna under tiden kunde bemäktiga sig en del för landgrevinnan besvärliga platser.[2]

Wrangel sammankallade samtliga generaler till ett krigsråd för att överlägga om vilka åtgärder, som på grund av de ändrade förhållandena borde vidtagas. Två utvägar stodo öppna: antingen kunde man stanna kvar i trakten och fatta posto så, att man skyddade landgrevinnans land och folk, eller också draga sig tillbaka till Westfalen och rensa det från fientliga garnisoner och avvakta ett gynnsammare tillfälle vis-à-vis fienden. I det senare fallet skulle det emellertid bli svårt att skaffa livsmedel, och man skulle därigenom också överlämna landgrevinnans land på nåd och onåd åt fienden och frånhända sig möjligheten att för framtiden få någon hjälp av henne. Det långa avståndet till Rhen och fiendens närvaro skulle också försvåra den utlovade föreningen med fransmännen. Därför beslöt man »an einem bequemen Orthe wo Posto fassen vor dem Lande Hessen», tills man

---

contenta de ne pas passer le Rhin pour ne contrevenir pas si promtement à un ordre exprés.» Mem. Tur. I:81.

[1] Lillies skr. t. Wrangel $^{21}/_{6}$ Skokl. S. ger uttryck för stämningen.

[2] D'Avaugour t. Mazarin $^{18}/_{6}$ Wahrenb. S. Jmfr Erskein t. Wrangel $^{17}/_{6}$. D'Avaugour t. Brienne $^{14}/_{6}$ Skokl. S. Det förefaller, som om d'Avaugour haft ett visst inflytande på det högre svenska armébefälet, på vad sätt är obekant. Kanske man i följande passus i hans skrivelse till Brienne av $^{14}/_{6}$ kan mellan raderna läsa ett erkännande av det berättigade i svenskarnas starka missnöje: »Et ce seroit vous celer la verité Monseig:r que de ne vous pas tesmoigner leur estonnement en ce rencontre inspiné, d'ou l'on à tasché de les ramener aux la meilleure facon».

finge klart besked av fransmännen, och på bästa sätt rätta sina rörelser efter fiendens. Landgrevinnan skulle förmodligen hellre vilja en kortare tid underhålla den svenska armén med livsmedel, vilka för övrigt på grund av de goda skördeutsikterna syntes bli tillräckliga, än se sitt land i fiendens våld.[1]

Detta beslut vittnar om lika mycket djärvhet som klokhet. Man hade ej uppgivit offensivtanken. Genom en reträtt norrut skulle man ha givit de allierade moraliskt övertag och visserligen kunnat skydda sig själv för förluster men prisgivit landgrevinnan och berövat sig hennes värdefulla hjälp. Därigenom skulle också den blivande föreningen bli mer än någonsin osäker med en överlägsen styrka stående mellan Wrangel och Turenne. Genom att i stället stanna kvar och skydda Hessen-Kassel band man landgrevinnan ännu fastare till sig och fick en präktig och central operationsbas i hennes land. Man löpte visserligen en avsevärd risk att bli krossad av den överlägsne fienden, men man tog denna risk, då man härigenom vann den stora fördelen att lättare kunna förena sig med fransmännen, när dessa blevo färdiga. Det var ett konsekvent och modigt fasthållande av föreningen. Man vågade inta en framskjuten och farlig ställning för att, när tiden var inne, kunna realisera offensivplanerna.

Sitt beslut meddelade Wrangel åt landgrevinnan med begäran om hjälp ej blott i proviant utan också i folk. För att ytterligare stärka sig bemödade sig Wrangel att dra till sig Bönnichhusens trupper och skrev härom till den franska gesanten vid det hessen-kasselska hovet Beauregard. Hos Torstensson anhöll Wrangel, att en del av förstärkningarna från Sverige skulle sändas till honom.[2]

Frågan blev nu var hären skulle ta ställning. I Wetzlar kunde man ej stanna, då trakten alldeles saknade livsmedel. Wrangel önskade gå mer offensivt tillväga och avancera mot Butzbach och Friedberg; här borde finnas tillräckligt med livsmedel. Antagligen kände sig Wrangel rätt stark tack vare Königsmarks och Geises förstärkningar. En ställning längre söderut skulle också underlätta den blivande föreningen, liksom man där finge stöd av Taunusbergen och genom Wetter

---

[1] Wrangel t. Torst. 8/6 Skokl. S.; t. Johan Oxenst. 9/6 Ox. S.; t. K. M:t 26/6 Skokl. S.

[2] Wrangel t. Torst. 8/6 Skokl. S. Angående penningfrågan se d'Avaugour t. Mazarin 18/6 Wahrenb. S.

skydd för vänstra flanken. Personlig ärelystnad och vilja att visa sig värdig sin nya fältmarskalkstitel spelade nog också in. Det högre armébefälet motsatte sig emellertid Wrangels förslag, då det ansåg det ovisst, huruvida det fanns någon proviant på de av Wrangel föreslagna platserna, varest man därjämte kom alldeles inpå fienden. I stället höll det på, att man skulle dra sig tillbaka mot Amöneburg, bemäktiga sig denna plats, som besvärade landgrevinnan på hennes södra front, och därigenom tvinga henne att leverera livsmedel under uppehållstiden. D'Avaugour understödde dessa synpunkter, då de alldeles sammanföllo med hans intressen; bl. a. fruktade han, att om svenskarna företogo en framstöt söderut, det kunde uppstå strid, och Turenne därigenom bli tvungen gå över Rhen och skynda till hjälp förr, än avsett var.[1]

Wrangel gav efter. Den 12 juni bröt hären upp från Wetzlar. Den 13 stod man för Amöneburg. Den 15 föll staden. Samtidigt hade Geise erövrat Gleiberg, som spärrade passet mellan Lahn och Dünstberg. Vid Amöneburg intogs en stark ställning för att där avbida fransmännens vidare åtgöranden.[2] Ställningen vid Amöneburg var betydelsefull i många avseenden. Den motsvarade den tankegång, som gjort sig gällande i krigsrådet, nämligen att söka dels skydda Hessen dels behålla möjligheten att förena sig med fransmännen, när förhållandena så syntes gynnsamma. Amöneburg var en framskjuten bastion till Hessen-Kassel. Det spärrade den stora vägen, som söderifrån går åt nordöst rakt på Cassel. Bergen på ömse sidor denna väg försvårade en kringgångsrörelse, som dessutom hade varit utsatt för flankhot och för övrigt gett Wrangel tillfälle att utan vidare förena sig med Turenne. Med denne hade man å andra sidan en viss

---

[1] D'Avaugour t. Mazarin $^{18}/_{6}$, $^{21}/_{6}$ Wahrenb. S. Märk överenstämmelsen mellan d'Avaugours åsikter och det svenska befälets förslag: »je n'oubliai pas de joindre mes petits raisons avec quelquesunes de nos généraux, qui tombaient d'accord de se retirer plustost que de faire ainsy avancer l'armée.» D'Avaugour t. Mazarin $^{21}/_{6}$ Wahrenb. S.

[2] Wrangel t. Torst. $^{16}/_{6}$; t. Erskein $^{20}/_{6}$ Skokl. S; t. Johan Oxenst. $^{16}/_{6}$ Ox. S. Jmfr K. M:t t. Torst. $^{23}/_{5}$; t. Wrangel $^{23}/_{5}$ R. R. Regeringen uppmanar Wrangel att ej betunga landgrevinnan med inkvartering men hjälpa henne mot fienden, i sht. landgreven Georg av Hessen-Darmstadt. Skulle de allierade tillsammans gå mot hennes land, skulle Wrangel med all makt bispringa henne. Denna skrivelse ankom i mitten på juni. Jmfr också K. M:t t. Wrangel $^{13}/_{6}$ R. R.

känning tack vare Amöneburgs tämligen framskjutna läge. Fienden måste fram här och slå Wrangel ur fältet. Det var därför av så mycket större betydelse, att ställningen vid Amöneburg även taktiskt sett var fördelaktig. Själva platsen låg på en dominerande höjd. Den var på alla håll skyddad av vattendrag, blott i sydväst fanns en smal öppning. Kraftiga förskansningar bidrogo till att höja ställningens naturliga styrka. Även förbindelserna bakåt voro tämligentryggade. — Amöneburgställningens strategiska vikt och taktiska styrka blevo utslagsgivande för de närmaste krigshändelserna.

I enlighet med sitt löfte skickade Turenne den 7 juni sin sekreterare till Mazarin med order att för Mazarin omtala Turennes åsikter om läget. Det förefaller dock, som om Turenne i första hand var besluten att åtlyda sin regerings befallningar och först i andra hand höll på sin personliga uppfattning. Plenipotentiärernas skrivelser från Münster gåvo honom dock tillfälle att handla rätt självständigt, men tydligen vågade han ej detta utan avvaktade nya order från hovet. Turennes missnöje med de rubbningar i det militära läget, Mazarins politik framkallat, delades av de franska härförarna hertigen av Enghien och marskalk de Gramont. Man kunde också befara, att svenskarna skulle ta sig anledning härav att sluta separatfred med kejsaren. Detta var ett allvarligt moment, som också Mazarin beaktade, men som den djärve spelare han var, ville han fresta möjligheten, att så ej skulle bli fallet, varigenom Turennes armé i stället kunde disponeras på annat håll. Därtill styrktes han också av Maximilians hållning. Även de kejserliga visade sig vid denna tid mera medgörliga och gåvo anledning tro, att Frankrike skulle vinna sitt mål utan svärdsslag. Maximilian var i synnerhet orolig, att Turenne skulle förena sig med svenskarna, innan de allierade hunnit krossa dessa. För att förekomma föreningen och samtidigt dirigera Turenne mot Bajerns fiende Spanien lovade Maximilian genom Bagni att ingenting företaga mot Rhen, blott fransmännen lämnade de platser, de innehade där; för övrigt kunde Frankrike använda sina trupper var som helst.[1]

---

[1] Nég. secr. III: 229, 250. Detta meddelade Maximilan åt Bagni och är säkerligen identiskt med Turennes påstående (Mém. Tur. I: 81), att Bajern lovat att ej förena sina trupper med de kejserliga etc. (se sid. 61 not. 2), vilket påstående dock avsevärt avviker från Maximilians förslag.

Svenskarna voro å andra sidan ej overksamma. Oxenstierna och Salvius pressade ivrigt de franska sändebuden i Münster att förmå Turenne att överge sin overksamhet.[1] För samma sak arbetade också de hessiska fredsdelegerade. Hertigen av Longueville sökte förklara orsaken till dröjsmålet med föreningen och ljög friskt, att intet låge därunder, utan hade det hela berott på att Turenne ej handlat efter order. Hovet hade ej givit någon befallning till Turenne att ej överskrida Rhen, och plenipotentiärerna hade skrivit till honom att ofördröjligen verkställa föreningen.[2] Detta var ju uppenbart lögn, och de svenska sändebuden hade ingen svårighet att beslå de franska med tvetalan. De bajerska truppsändningarna till de kejserliga talade ett tydligare språk än Maximilians fagra löften och lockande förslag.[3] De nya franska anspråken kunde ej heller Maximilian helt understödja. I förlitan på att föreningen ej skulle verkställas, sköto de allierade också allt mer fredsarbetet åt sidan. Allt detta jämte fruktan för en svensk separatfred med kejsaren bibragte de franska plenipotentiärerna och det franska hovet alltmer den åsikten, att föreningen i alla fall ej längre borde uppskjutas och att man endast med vapenmakt kunde nå sina önskningars mål. D'Avaugours skrivelser till de franska plenipotentiärerna övertygade dem om den svenska härens farliga ställning, en följd av fransmännen beteende. De underrättade Turenne omkring den 4 juni, att han kunde verkställa föreningen, fastän han gentemot svenskarna borde inta en självständig ställning. Detta meddelade de därjämte åt det franska hovet, som också svängde om och återupptog sina gamla planer, då det såg, att de nya ej lyckats. Den 12/22 juni skrev Mazarin till Turenne och uppmanade honom att, då omständigheterna fordrade det, ej längre dröja med föreningen; Turenne borde förmå svenskarna att draga sig närmare

---

[1] Johan Oxenst. t. Wrangel 13/6, 16/6 Skokl. S.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. 16/6 Ox. S. Johan Oxenst. t. Wrangel 11/7 Skokl. S. Nég. secr. III: 255. Jmfr rapporterna till Amalia Elisabeth från Münster 19 och 21 juni (Skokl. S.), där Longuevilles försök till ursäkt och förklaring får en intressant belysning.

[3] Nég. secr. III: 218, 228. Av de franska plenipot:s brevväxling framgår tydligt, att man i Frankrike var fullständigt på det klara med, vilken fara man hade utsatt svenskarna för genom att uppskjuta föreningen. Märk Mazarins öppenhjärtiga ord Nég. secr. III: 228: »on a tâché de faire tout ce qui s'est pû pour éviter ladite jonction.»

Rhen och med deras tillhjälp vinna Heidelberg och Heilbronn och skaffa sig goda kvarter bortom Rhen. Alla större aktioner borde undvikas, då det var ögonskenligt, att svenskarna, sedan föreningen verkställts, ämnade företa en kraftig offensiv mot Bajern.[1] För att vara riktigt säker på att hans förändrade direktiv skulle komma Turenne till handa, skickade Mazarin utom Turennes sekreterare två kurirer därom till honom.[2] Innan dessa inträffade hos Turenne, hade denne emellertid brutit upp från Bacharach, därtill föranledd av plenipotentiärernas skrivelser till honom med uppmaning att ej uppskjuta föreningen. Turenne var tydligen ej sen att begagna sig härav. Det overksamma stillaliggandet måste ha varit tålamodsprövande för honom. Den 18/28 juni skrev han till Wrangel och bad honom antingen komma till Limburg, i den händelse Wrangel var orolig, att fienden skulle kasta sig på honom, ifall han ej hade Lahn mellan sig och fienden, eller, om Wrangel kände sig stark nog, gå på Friedberg. Det senare var mera önskvärt, då Turenne i så fall skulle slippa risken att bli anfallen i högra flanken av en överlägsen fiende.[3] Tydligen var Turenne ej inne i krigsläget och visste ej, att Wrangel ej längre stod vid Wetzlar.

Under den korta tid[4], konjunktionsplanen till följd av Mazarins politik uppskjutits, hade stora förändringar inträtt i krigsläget. Det gynnsamma tillfället till förening hade gått förlorat, de allierade hade återvunnit den försummade tiden. Vad förut lätt kunnat verkställas, stötte nu på mycket stora svårigheter.

---

[1] Mazarin t. Turenne $^{22}/_{6}$ Marichal I: bil. Mazarin t. Chanut $^{3}/_{8}$ Wahrenb. S.

[2] Nég. secr. III: 232. Franska hovet sökte sedan i Stockholm och Münster förklara bort det hela med att dess order ej åtlytts utan missuppfattats. Se bl. a. Chanut s. 49 ff.

[3] Turenne t. Wrangel $^{23}/_{6}$ Ox. S. Turennes brev ankom t. Wrangel $^{20}/_{6}$.

[4] Omkr. 19 dagar, $^{31}/_{5}$—$^{18}/_{6}$.

Kap. VI.

Kampen om Amöneburgställningen.

Sedan de allierade intagit sin observationsställning vid Hanau och Aschaffenburg, gällde det för dem att skyndsamt och energiskt förstärka och utrusta armén. Detta lyckades också. Från hovet i Wien kom pengar och från Maximilian de 8 000 man, som han hittills behållit till sitt lands skydd.[1] Den 10 juni inträffade enligt order Holzappel i det kejserliga lägret.[2] Hans energi och offensivlust satte ny fart i ärkehertigen. Holzappel föreslog, att man ofördröjligen skulle uppsöka Wrangel och slå honom före Turennes ankomst. Sedan man drivit svenskarna tillbaka, skulle man återerövra Kirchhain och Marburg och hemsöka landgrevinnans land samt hjälpa landgreve Georg. Därigenom skulle landgrevinnan tvingas att till Hessens försvar dra till sig alla sina trupper, varigenom Holzappel finge fri hand vid nedre Rhen och Westfalen.[3] — Det var ett klokt och vidsynt förslag. Ärkehertigen understödde det livligt. Men man försummade det bästa tillfället. Holzappel insjuknade, och general Hatzfeld, ärkehertigens närmaste man, förde försiktighetens talan. Svenskarna fingo tid att bemäktiga sig Amöneburg, vilket gjorde utsikten att kunna verkställa Holzappels förslag problematisk. Ty de allierade måste driva ut Wrangel ur den starka Amöneburgställningen för att kunna gå vidare. Ärkehertigen kände sig dock överlägsen och ville utan att riskera allt för mycket ej låta ett gynnsamt tillfälle gå sig ur hän-

---

[1] Egloffstein s. 102. Se också de Werth t. Maximilian $^{13}/_{6}$, $^{15}/_{6}$ München R. A. Geleen t. Piccolomini $^{15}/_{6}$ Wien Kr. A.

[2] Holzappel, som tagit vägen över Ehrenbreitstein, hade under färden varit nära att bli tillfångatagen av svenskarna.

[3] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{28}/_{6}$ Extranea. Schmidt s. 64.

derna. Att Torstensson ej längre ledde den svenska hären räknade han för en stor vinst.

Den 17 juni skedde uppbrottet. Marschen gick över Windecken och Ilbenstadt till Friedberg, där generalrendevous hölls den 20 maj. Den samlade styrkan uppgick till omkring 30 000 man. Ärkehertigen var mycket belåten med sina trupper.[1] — Från fransmänenn var ingenting att frukta. Bron vid Lorch var förstörd. Ärkehertigen och Hatzfeld voro övertygade om att Turenne skulle draga sig uppför Ahr till Luxemburg. De allierade kunde alltså utan risk blottställa vänstra flanken och ryggen vid en marsch åt norr och nordost. — Över Butzbach och Giessen fortsattes marschen mot Amöneburg. Planen att gå till anfall på svenskarna måste dock överges. Det samlade generalitetet uttalade som sin enhälliga mening, att man ej kunde angripa Wrangel i hans fördelaktiga ställning. Beslutet blev, att man skulle sätta sig fast vid Homberg och söka matta ut honom.[2] För att emellertid rekognoscera förhållande böjde de konfedererade från Giessen ej åt öster utan gingo mer norrut längs Lahn och slogo den 23 juni läger ungefär 1 $^1/_2$ mil väster om Amöneburg. Antagligen funno de dock, såsom de befarat, svenskarnas ställning för stark för att våga ett anfall på den och tillika området mellan Amöneburg och Lahn för trångt för att en längre tid kunna uppehålla sig där. Den 24 vände de därför och drogo mot Burggemünden, som de samma dag uppnådde.

Dagen därpå närmade sig ärkehertigen, åtföljd av 2 000 ryttare, det svenska lägret för att närmare rekognoscera det. Armén stod bakom i beredskap för att, om så behövdes, gripa in. Ärkehertigen sökte få till stånd en skärmytsling för att locka svenskarna till strid. Men Wrangel inlät sig ej därpå. Längre fram på dagen blevo de allierade varse stora dammoln från det svenska lägret. Ärkehertigen trodde, att svenska hären gjorde uppbrott — det hela härledde sig dock blott från några fourageringspartier — och ville ej försumma ett lägligt tillfälle. Han gav order att hela hären skulle rycka

---

[1] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^3/_7$ Extranea »ist ein überaus schönes volk und hette niemant vermeinet, dass wir ein solche armada solte zuesammenbringen . . . es hat allen ein grossen muet gemacht».

[2] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^3/_7$ Extranea. Holzappel t. Piccolomini $^{21}/_7$ Wien Kr. A.

fram. Det hos honom stående kavalleriet fick befallning att kasta sig på en av svenskarnas förposter, vilket det också med framgång gjorde. Nu kom emellertid större delen av det svenska kavalleriet jämte 300 musketörer tillstädes och gick våldsamt på. Ärkehertigen skickade fram en avdelning bajerska dragoner att hjälpa de sina. Men bajrarna skötte sig illa, och svenskarna drevo raskt sina motståndare tillbaka. De allierades huvudkrafter voro nu visserligen i närheten, men då det började skymma och svenskarna drogo sig tillbaka, brydde ärkehertigen sig ej om att fullfölja striden.[1]

Följande dag slogo de allierade läger öster om Ohm mellan Homberg och Schweinsberg. Befästningsanordningar vidtogos. Terrängen var föga gynnsam för ett anfall härifrån. Ohm med dess tillflöden bildade en för svenskarna utmärkt försvarslinje. Framför de allierades läger lågo stora moras. Ej heller var de allierades läger valt lämpligt ur synpunkten att förhindra föreningen med Turenne eller avskära svenskarnas förbindelse norrut. Däremot hade de själva ganska goda förbindelser bakåt. Allt som allt tvang denna ställning de allierade till en mera passiv krigföring och gav Wrangel en relativt stor frihet.

De allierades framryckning hade emellertid åstadkommit så mycket, att det var omöjligt för Wrangel att tänka på en omedelbar förening med Turenne. Han hade visserligen, när han tog ställning vid Amöneburg, haft planer uppe att, sedan han förstärkt sig med Bönnichhusens trupper, rycka fram mot Rhen och förena sig med Turenne.[2] Dessa förhoppningar omintetgjordes dock genom att Bönnichhusen vägrade att utan order från Turenne stöta till svenska armén. Ensam vågade Wrangel ej företa något. Att överge den fasta ställningen vid Amöneburg skulle vara liktydigt med att prisgiva sig för ett anfall från en överlägsen fiende, som tydligt visat sin lust att låta det komma till drabbning. I följd härav skrev Wrangel till Turenne, att han under de rådande

---

[1] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{8}/_{7}$ Extranea. Wrangel t. K. M:t $^{26}/_{6}$; t. Torst. $^{26}/_{6}$, $^{27}/_{6}$; t. Amalia Elisabeth $^{26}/_{6}$ Skokl. S. Amalia Elisabeth hade i en skrivelse av $^{21}/_{6}$ Skokl. S. bett Wrangel detachera trupper från huvudarmén mot Holzappels kår i Westfalen. Detta biföll dock ej Wrangel, då han ej ville riskera »huvudverket», som var viktigare än allt annat.

[2] Wrangel t. Torst. $^{20}/_{6}$; t. K. M:t $^{23}/_{6}$ Skokl. S.

förhållandena ej kunde rycka fram mot Rhen och anhöll, att Turenne skulle ge order till Bönnichhusen att förena sina trupper med Wrangels.[1]

Turenne var mycket missbelåten med Wrangels beslut.[2] Tre vägar stodo öppna för honom. Antingen kunde han stanna kvar vid Main eller gå på Breisach, men i bägge fallen uppsköts föreningen i det ovissa. Följaktligen beslöt han sig för det tredje alternativet, nämligen att gå genom Köln och passera Rhen vid Wesel eller om möjligt ovanför denna ort. — Kvarlämnande vid Rhen två kavalleriregementen och omkring 1 000 man fotfolk under befäl av de Passage, bröt han med de övriga trupperna upp och ryckte i hastiga marscher norrut på Rhens vänstra strand, plundrande landet vitt och brett. Han närmade sig raskt Wesel för att övergå därstädes. Staden hade en holländsk garnison, som förvägrade Turenne övergången. Den gav dock med sig efter påtryckningar från de konfedererades och Hessen-Kassels sändebud i Osnabrück och Münster. Den 10 juli övergick Turenne Rhen vid Wesel.[3]

Turennes marsch har hos franska historici fått mycket beröm, liksom hans djärvhet att sedermera i fiendens åsyn förena sig med svenskarna. Denna panegyrik är föga berättigad. Det är nämligen högst egendomligt och klandervärt, att Turenne gjorde en så oerhört lång omväg. Visserligen kanske han trodde, att fienden skulle dra sig rätt långt åt nordväst, vilket ju dennes första rörelse tydde på. Men de allierade kunde omöjligen avlägsna sig så långt från Wrangel, och Turenne hade de ypperligaste flankskydd av Rhens bifloder på höger hand, såsom Sieg, Wupper och Ruhr för att förr gå över Rhen och förr verkställa föreningen. Det var ett utslag av Turennes överdrivna försiktighet att gå ända ner till Wesel. Djärvheten ligger i stället på svenskarnas sida, som ej skydde att inta en framskjuten ställning

---

[1] Wrangel t. Turenne $^{25}/_{6}$ Skokl. S.

[2] Turennes missnöje framträder i hans skrivelse t. Mazarin $^{5}/_{7}$ Marichal I: bil., där han klagar, att Wrangel ej stannat kvar vid Wetzlar utan dragit sig mot Hamelbourg (skall vara Amöneburg). Turenne söker att på allt sätt skylla dröjsmålet med föreningen ifrån sig. Kanske ville han ge Mazarin vapen i händerna mot den svenska regeringen. Det förefaller, som om Turennes uppgifter i denna skrivelse ej äro med sanningen överensstämmande och hans utfästelser ej ämnade att infrias.

[3] Johan Oxenst. t. Wrangel $^{11}/_{7}$ Skokl. S. Turenne t. Mazarin $^{21}/_{7}$ Marichal I: bil. Mém. Tur. 81 ff.

och därigenom möjliggjorde och säkerställde föreningen. Förtjänsten ligger ej till någon del hos Turenne utan hos Wrangel.

Wrangel hade med tillfredsställelse erfarit[1] Turennes uppbrott och marsch norrut. Ehuru fienden ej gjorde allvar av sina planer att anfalla honom[2], var hans läge tämligen svagt. Han var instängd på ett litet område och underlägsen i trupper. Mellan hans och de allierades partier och patruller försiggingo dagligen blodiga skärmytslingar. Ett försök av Wrangel att fördriva fienden från några av denne besatta pass vid Ohm misslyckades. Av landgrevinnan erhöll han ringa hjälp. Meys löften om proviant uppfylldes ej. Wrangel tyckte, att landgrevinnan föga uppskattade de tjänster, han gjort hennes land, och han förargade sig över hennes klagomål över inkvarteringarna.[3] — För att stärka sig upphörde han ej med sina försök att få Bönnichhusens trupper till sig, redan innan Turenne inträffade. Beauregard, som kom till det svenska lägret, bearbetades på det ivrigaste. Bönnichhusen var dock envis i sin vägran att utan bestämd order från Turenne förena sig med Wrangel. Brist på pengar och obenägenhet att lämna de goda kvarteren inverkade därvidlag. Men då de franska sändebuden i Münster gåvo honom befallning att förena sig med svenskarna och dessa försträckte honom med pengar, bröt han i början på juli upp mot Amöneburg med sina trupper — 2 800 man inf. och 1 100 man kav.[4] Jämte honom kommo från Cassel 8—900 packvagnar. För att säkerställa denna marsch skickade Wrangel dem till mötes 4 000 ryttare. Detta visade sig ock vara nödvändigt. Johan de Werth hade ridit ut i spetsen för en större styrka för att bemäktiga sig denna transport. Nu måste han återvända med oförrättat ärende. Den 7 juli

---

[1] Bl. a. genom landgrevinnan, som skickade honom dubletter av sina sändebuds skrivelser från Münster av 19 och 21 juni. Amalia Elisabeth t. Wrangel $^{18}/_{6}$. Wrangel t. Amalia Elisabeth $^{25}/_{6}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. K. M:t $^{14}/_{7}$ Skokl. S. — »Les ennemis ont commencé a craindre le General Wrangel, quoique ils avaient pris esperances auparavant de lui.» D'Avaugour t. Mazarin $^{17}/_{7}$. Wahrenb. S.

[3] Wrangel t. Erskein $^{30}/_{6}$ Skokl. S. »Sie wollen gerne mit unseren federn ihre flügeln schärffen.»

[4] Denna siffra enligt Tracys skrivelse t. Mazarin $^{19}/_{7}$ Marichal I: bil. Wrangel uppger i sin skrivelse t. K. M:t $^{14}/_{7}$, att deras styrka ej uppgick till mycket mer än 3 000 man.

ankommo till svenska lägret såväl de franska hjälptrupperna som den stora transporten från Cassel.[1]

Detta var kännbart för de allierade, som ledo stor brist på livsmedel och i övrigt hade det dåligt ställt. På grund av de långa etapplinjerna till Franken var brödet odugligt vid framkomsten. Sjukdomar härjade såväl bland människor som bland djur. Brist på vatten försvårade underhållet. Vitt och brett plundrade deras partier, skonande varken vän eller fiende.[2] Svenskarnas starka ställning och goda förbindelser med Hessen-Kassel gäckade de allierades planer att betvinga dem. För att fråntaga svenskarna den sistnämnda fördelen yrkade Holzappel på att de allierade skulle dra sig längre norrut och sätta sig fast mellan Kirchhain och Ziegenhain.[3] Denna plan var givetvis den enda riktiga, då man nu ej ville pröva sin lycka i ett anfall på motståndarens starka ställning. Härigenom skulle de allierade dels fått tillfälle att plundra i Hessen, dels nödgat den svenska hären att överge sin fördelaktiga position, varigenom man kunnat tvinga den till strid, innan Turenne inträffat.

Hatzfeld förmådde emellertid ärkehertigen att frångå denna plan. Leopold Wilhelm befarade, att han skulle komma att lida total brist på livsmedel, om han avlägsnade sig för långt från sina magasin. Hänsynen till truppernas utblottade tillstånd förmådde honom att i stället dra sig söderut, där det fanns bättre tillgångar. I en skrivelse till kejsaren erkände han sin oförmåga att kunna tillfoga Wrangel någon skada.[4] — Dagen innan Bönnichhusens trupper inträffade hos Wrangel, bröt han upp och gick mot Grünberg. — Därmed hade Leopold Wilhelm uppgivit alla tankar att krossa svenskarna en-

---

[1] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{23}/_{6}$, $^{27}/_{7}$ Ox. S., $^{5}/_{7}$ Skokl. S.; Wrangel t. Karl Gustaf $^{26}/_{6}$ Stegeb. S., $^{9}/_{7}$ Skokl. S.; Wrangel t. Amalia Elisabeth $^{26}/_{6}$, $^{9}/_{7}$; t. Erskein $^{8}/_{7}$; t. Witt. $^{9}/_{7}$; t. Torst. $^{9}/_{7}$. Amalia Elisabeth t. Wrangel $^{29}/_{6}$ Skokl. S. Wrangel t. Mazarin 18/28 juli Marichal I: bil. Mazarin t. Tracy $^{29}/_{6}$, $^{7}/_{7}$, $^{12}/_{7}$, $^{10}/_{8}$. Tracy t. Mazarin $^{19}/_{7}$, $^{24}/_{7}$, $^{1}/_{8}$. Marichal I: bil. D'Avaugour t. Mazarin $^{17}/_{7}$ Wahrenb. S.

[2] Se härom Wrangel t. Johan Oxenst. $^{9}/_{7}$, innehållande ss. bil. en skrivelse från Leopold Wilhelm av $^{9}/_{7}$; Wrangel t. Johan Oxenst. $^{12}/_{7}$, Ox. S., innehållande fyra skrivelser, därav två från Leopold Wilhelm, angående klagomål över härens dåliga tillstånd.

[3] Holzappel t. Piccolomini $^{21}/_{7}$ Wien Kr. A. Schmidt s. 66.

[4] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{7}/_{7}$, $^{12}/_{7}$, $^{18}/_{7}$ Extranea. de Werth t. Piccolomini $^{18}/_{7}$ Wien Kr. A.

samma eller förhindra föreningen. Wrangel, som hållit sig på defensiven, hade att uppvisa ett positivt resultat, de allierade, som skulle representera offensiven, blott ett negativt. Medan Wrangel i sin starka ställning lyckligt förmådde hålla sig kvar, löste han glänsande sina huvuduppgifter, under det att de allierade genom sitt passiva uppträdande ej vunno vare sig någon strategisk eller taktisk framgång och samtidigt förlorade i inre styrka. De två veckorna vid Ohm hade varit synnerligen fördärvbringande såväl för trupperna som för disciplinen. Upplösningen var stor.[1]

Wrangel sände starka patruller efter de allierade för att ta reda på deras rörelser. Han bemäktigade sig även Schweinsberg och Homberg, där de allierade efterlämnat besättningar, för att slippa detta hot i sin vänstra flank. Den lyckliga utgången av ställningskriget hade höjt hans mod, och tack vare Bönnichhusens välutrustade trupper kände han sig stark nog att på egen hand rycka fram. Dessutom saknade han foder. Han beslöt därför att följa efter fienden och hålla känning med honom. Troligen befarade Wrangel också, att ärkehertigens marsch mot Grünberg siktade på Giessen och avsåg att kringgå honom och kasta sig mellan honom och Turenne. — Den 18 juli bröt han upp. Han tog en mer västlig riktning än ärkehertigen och gick över Stauffenberg och Lollar på Giessen. Härigenom kom han att säkerställa Turennes marsch, i det han sköt sig mellan denne och de allierade och förhindrade dessa att erhålla kännedom om Turennes annalkande. Wrangel var ej olivad för att redan nu våga en drabbning men beslöt att stanna i Giessen och invänta Turenne.[2]

Ärkehertigen hade vid sin förflyttning söderut tänkt sig, att den blott skulle bli kortvarig. Sedan han stärkt sina

---

[1] Tracy uppger i en skrivelse t. Mazarin $^{1}/_{8}$ Marichal I: bil. de allierades förluster till 5 000 man och att svenskarna ej lidit mindre än sina motståndare. Svenska hären tycks dock ej på långt när ha undergått samma decimering som de kejserliga och bajrarna. — Om ställningskriget vid Amöneburg bl. a. Wrangel t. Torst $^{9}/_{7}$ Skokl. S. Två rapporter till Georg Keller i Osnabrück från Köln 9/19, 12/22 juni Ty. o. Ty. Turenne ger Wrangel följande betyg: »M. Wrangel se gouverna avec beaucoup de prudence et de resolution». Mém. Tur. I: 84.

[2] Wrangel t. Torst. $^{21}/_{7}$; t. Salvius $^{25}/_{7}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{27}/_{7}$ Ox. S. Tracy t. Mazarin $^{24}/_{7}$, $^{1}/_{8}$ Marichal I: bil. D'Avaugour t. Mazarin $^{21}/_{7}$ Wahrenb. S.

trupper, hoppades han kunna uppta offensiven. Någon ro fick han dock ej i följd av Wrangels framryckning. Brist på livsmedel plågade honom också alltjämt. Han beslöt att draga sig ytterligare tillbaka. Marschen gick över Friedberg. Soldaterna rymde hopvis, varför han lät hålla trupperna väl tillsammans och alltid lagade så, att han hade ett pass mellan sig och svenskarnas påträngande partier. Ärkehertigen stannade i Ilbenstadt, där han intog en befäst ställning.[1] — Platsen var väl vald. Ville han uppta offensiven, som han ju hoppades, och ägde han kraft därtill, hade han tillfälle att kasta sig över de konfedererade vid deras utträde ur Lahnbäckenet. Hans högra flank skyddades av Wetter, som jämte Taunusbergen även säkrade hans återtågslinje. Ännu fördelaktigare var Ilbenstadtställningen ur försvarssynpunkt, vilket var så mycket viktigare, som den just för detta ändamål kom att tas i anspråk. Ilbenstadt spärrade den stora landsvägen, som från Giessen går söderut mot Frankfurt och Hanau, spärrade alltså den närmaste vägen till Bajern. De konfedererade måste fram här, såvida de ej ville göra en lång och besvärlig omväg över Vogelsberg eller Taunusbergen. I båda fallen finge ärkehertigen tid att sätta sig bakom Main. De konfedererade kunde ej ignorera ärkehertigen, de måste slå honom ur fältet eller hinna före honom till Main, och i båda fallen ledde vägen på Ilbenstadt. Därvidlag måste de gå antingen genom det smala passet mellan Wetter och Taunusbergen eller mellan Wetter och Vogelbergs utlöpare. De hade att passera en mängd större och mindre vattendrag och utsatte sig för flankhot från Ilbenstadtställningen. Dessa förhållanden gjorde, att den också var svår att kringgå. Även taktiskt sett var den mycket stark. Den skyddades både i norr och väster av Nidda. Floden var visserligen ej bred men strid och hade höga stränder. Ärkehertigen hade dessutom låtit iordningställa starka förskansningar. Bakåt ledde korta och säkra förbindelser till magasinen i Frankfurt, Hanau och Aschaffenburg.

Vid denna tid[2] kom assistensrådet Erskein till det sven-

---

[1] Holzappel t. Piccolomini $^{30}/_{7}$. Geleen t. Piccolomini $^{31}/_{7}$, $^{7}/_{8}$. Wien Kr. A., Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{5}/_{8}$ Extranea. de Werth t. Maximilian $^{6}/_{8}$ München R. A.

[2] Det är ej fullt klart, vilken dag det var. Troligen en av de sista da-

ska lägret, medförande drottningens fullmakt för Wrangel som fältmarskalk och riksråd samt direktiv för krigets förande. Enligt detta skulle Wrangel beflita sig om att bevara de förnämsta platserna, i synnerhet dem vid Weser, Elbe och Oder, så att ej fienden skulle kunna använda sig av dessa floder till att oroa de svenska posterna. I stället skulle han bemöda sig om att fienden drevs in i sitt eget land och ruinerade sig själv. Med Wittenbergs och Königsmarks trupper skulle han divertera fienden eller ock efter behag dra dem till sig. Dock skulle alltid en av dessa kårer stanna kvar i nedre Tyskland och skydda sjökanten, så att Wrangel obehindrat kunde fortsätta sina förehavanden i övre Tyskland. Drottningen ville nämligen, att han skulle tränga in i Bajern och, om fienden intog ett befäst läger, gå förbi honom och ej uppta tiden med belägringar. Fransmännen skulle han hetsa upp mot Bajern och laga, att de uppträdde i fält såväl vinter som sommar. För övrigt skulle han handla efter krigsraisonen och efter krigsrådets mening. — Drottningen skrev dessutom ett särskilt handbrev till honom.[1]

Regeringens instruktion utlades vidare av Torstensson. Denne utgick från förutsättningen, att föreningen med fransmännen redan var verkställd, så att de båda arméerna kunde realisera huvuddesseinen mot Donau och Bajern. Torstensson anbefallde likaledes att ej låta uppehålla sig med belägringar av befästa läger utan raskt gå framåt, passera Main vid Kitzingen eller annorstädes, fatta posto vid Donau och förse sig med magasin, så att de båda konfedererade arméerna kunde uppehålla sig länge därstädes. I så fall kunde Königsmark och hessarna, i den händelse det vore rådligt och man ej behövde befara en huvuddrabbning, bli stående i Franken, rensa det från de fientliga posterna därstädes och samtidigt täcka huvudarméns rygg. Därigenom skulle man också tvinga de allierade att detachera Holzappel ifrån sig. Skulle de al-

---

garna i juli, strax före Turennes ankomst. Ännu den 25 juli var Erskein hos landgrevinnan på besök. Jmfr Ahlefeldts memoarer s. 33.

[1] K. M:t t. Torst. $^{28}/_{4}$, $^{28}/_{4}$, $^{13}/_{5}$; t. Wrangel $^{28}/_{4}$, $^{23}/_{4}$; t. Witt $^{23}/_{4}$; t. gen. major G. O. Stenbock $^{23}/_{4}$. R. R. Torst. t. Wrangel $^{20}/_{6}$ Skokl. S. Torst. t. Axel Oxenst. $^{9}/_{5}$, $^{30}/_{6}$, $^{3}/_{8}$ med bil. Erskein t. Torst. $^{25}/_{7}$ A. O. B. Puf. XVIII: 210. Regeringen hade helst velat, att Torstensson alltfort skulle leda krigsverket, men då han enträget höll på sin demission och rubbningar uppstodo på grund av tudelningen i befälet, fick han sin vilja fram.

lierade ha förstärkt sig och satt sig mellan svenskarna och fransmännen på en säker plats för att förhindra föreningen, måste Wrangel och Turenne göra allt, vad som stod i deras förmåga, att oroa och stänga in fienden för att, sedan han var ruinerad, fullfölja huvuddesseinen. — Detacherade fienden några regementen till de kejserliga arvländerna, borde Wrangel likaledes skicka några regementen till Wittenberg.[1]

Regeringens avsikt var, att Wittenberg skulle avancera i Schlesien, Mähren, Böhmen och Österrike, så att kejsaren bragtes på fredliga tankar, medan Wrangel med huvudhären skulle laga, att fransmännen såväl vinter som sommar uppträdde i fält tillsammans med honom, han skulle tvinga dem att på allvar bryta med Bajern, vars furste skulle avskäras från de andra katolska makterna och ej hindra fredsförhandlingarna. Såväl regeringens som Torstenssons instruktion gingo alltså i utpräglat offensiv riktning. Märklig är bestämmelsen att ej uppta tiden med belägring av fiendens fasta ställning eller poster. Tydligen ville man vinna tid och försprång för att före fienden sätta sig i besittning av Donaulinjen. För att skydda ryggen, vilket vid en dylik operation var nödvändigare än någonsin, tänkte man sig en kår i Westfalen eller Schlesien till skydd för sjökanten (regeringens instruktion) eller ett fristående arriärgarde i Franken strax bakom de konfedererade huvudstyrkorna (Torstenssons instruktion). Skulle fienden sätta sig emellan och söka förhindra konjunktionen, rådde Torstensson till en energisk, koncentrisk pressning på honom. En liknande koncentrisk pressning i stort skulle sedan utövas på kejsaren och Maximilian. Mot den senare, Sveriges envisaste motståndare på fredskongressen, riktades det tyngsta anfallet, medan Wittenberg skulle överflygla kejsarens försvarslinje och rikta en farlig stöt mot arvländerna.

Erskein medförde jämväl några andra utnämningar inom det högre befälet. General Wittenberg var befordrad till riks- och generalfälttygmästare, generallöjtnant Königsmark till general över kavalleriet, generallöjtnant Mortaigne till general över infanteriet; överste Hammerstein utnämndes till generalmajor att subordinera under Königsmark.

I ett gynnsamt ögonblick hade Wrangel erhållit fält-

---

[1] Torst:s instruktion för Erskein $^7/_7$ Skokl. S. Se också Torst. t. Wrangel $^{30}/_6$ Skokl. S.

marskalksutnämningen. Det militära läget var fördelaktigt, och han hade tillfälle att visa sig värdig det stora förtroende, regeringen satt till honom. Han väntade nu blott på Turenne. — Denne hade efter övergången av Rhen marscherat mera långsamt, detta i följd av den starka värmen och den föregående sträckmarschen Oberwesel-Wesel. För att påskynda hans marsch bad Wrangel landgrevinnan erinra Turenne om nödvändigheten av att han raskade på och skickade själv ett bud emot honom om samma sak. Den 31 juli anlände Turenne till det svenska lägret, där trupperna voro uppställda som till batalj och salva sköts. Turennes här uppgick till omkring 7 000 man. Bönnichhusens trupper återgingo till Turenne.[1]

[1] Enligt ett i Skokl. S. befintligt styrkebesked, som antagligen härleder sig från denna tid, skulle den svenska hären ha uppgått till 11 000 man kav. och 9 000 man inf.; Turennes, Bönnichhusens och de hessiska trupperna till 8 000 man kav., 5 800 man inf.; de konfedererades samlade styrka uppgick alltså till 33 800 man. Samma besked anger de kejserligas och bajrarnas numerär till 18 100 man kav., 13 300 man inf., summa 31 400 man.

Kap. VII.

Wittenberg och huvudarmén.

Sedan Wittenberg i början på april detacherats från huvudhären, överskred han den 14 i denna månad Elbe vid Schönebeck, gick över Zerbst och Treuenbrietzen genom nedre Lausitz till Naumburg vid Bober, dit han ankom den 30 april. Där förlade han sina trupper, som uppgingo till omkring 3 000 man kav., 900 dragoner och 1 000 man fotfolk jämte 12 kanoner. I Naumburg dröjde han dock ej länge utan gick mot Oder, som han den 10 maj passerade vid Glogau. Efter att ha erövrat Wartenberg tog han sitt läger vid Herrnstadt i norra Schlesien. Han stödde sig alltså på Bartsch och hade ett ytterligare frontstöd i Oder. På Polen hade han ett vakande öga. Längs Oder hade han förbindelse med sjökanten. I slutet på maj nalkades Montecuccoli söderifrån med överlägsen styrka, varför Wittenberg drog sig tillbaka till Guhrau, där han intog en taktiskt synnerligen stark ställning på höjdpartiet mellan Bartsch och Schlesischer Landgraben. Då han erfor, att Montecuccoli gått över Oder vid Leubus och satt sig mellan Parchwitz och Liegnitz, drog han sig ytterligare tillbaka till Glogau, antagligen rädd för att Montecuccoli skulle kringgå honom och avskära honom förbindelsen med sjökanten. Vid Glogau intog han ett befäst läger och inväntade de hjälptrupper, som Torstensson gett löfte om. Från Glogau behärskade han vägarna mot Breslau och Liegnitz. På grund av sin underlägsenhet kunde han ej förhindra, att många av svenskarnas poster i Schlesien, Böhmen, Mähren och Österrike gingo förlorade och att huvuddesseinen således ej fullföljdes. I slutet på juli inträffade assistensrådet Lillieström hos honom, medförande Witten-

bergs utnämning till rikstygmästare och Torstenssons direktiv angående krigets förande i arvländerna. Torstensson utlovade med det snaraste en hjälpkår på 3 000 man fotfolk och 900 ryttare, så att Wittenberg skulle kunna utföra den i mars avtalade desseinen och det sålunda: förstärkt med ovannämnda styrka skulle Wittenberg avancera uppåt Schlesien, Mähren och Österrike och där utbreda sig, så mycket han kunde, och i detta syfte bemäktiga sig de fasta platserna därstädes. I skydd av dessa skulle han verkställa värvningar och göra sig så stark som möjligt, så att han kunde divertera fienden från Wrangel och därjämte ha tillfälle att bilda magasin på var betydande plats till att länge kunna leva därav.

För att kunna verkställa detta borde Wittenberg, innan han gick förbi Breslau, söka förmå denna stad till neutralitet eller, i händelse det vore omöjligt, skaffa sig kontroll över handelsförbindelsen mellan Polen och Breslau till sin fördel. Förrän armén avancerade, måste Liegnitz blockeras genom besättande av de kringliggande fasta platserna. Sedan detta var gjort, ansåg Torstensson, att det »principalaste fundamentet» för kriget på denna front bestod i att bemäktiga sig området i övre Schlesien mellan Böhmen, Polen och Mähren, förse det med magasin och där formera sin operationsbas, dit han i alla händelser kunde ta sin reträtt och där han kunde ha sin subsistence.

Hans operationer skulle stå i samband med huvudarméns rörelser, på vilket Wittenberg skulle ha sitt förnämsta ögonmärke. Skulle Wrangel och Turenne lätta trycket för Wittenberg, borde han begagna sig av tillfället att gå fram. Skulle någon malör hända huvudarmén, skulle han likaledes ta till offensiven — Wittenbergs förnämsta uppgift över huvud taget var att distrahera fiendens trupper och lätta trycket på Wrangel — och kunde han då lämpligen gå in i Böhmen, varifrån han sedan eventuellt kunde vända sig mot Mähren och söka formera starka magasin i Olmütz, Neustadt m. fl. betydande platser. För att hålla Wittenberg underkunnig om huvudarméns läge bifogade Torstensson en kopia av sin instruktion för Erskein till Wrangel av den 7 juli. Mot Polen skulle Wittenberg uppträda milt, så att dess konung ej kunde ta sig orsak att företa något mot Sverige.

Det var en klokt uttänkt fälttågsplan, värdig sin stora upphovsman. Torstenssons skarpt definierade metod att be-

gagna sig av växelverkan mellan huvudarmén och Wittenbergs kår bör särskilt framhållas. Wittenbergs uppträdande blev alltså ej något isolerat företag utan stod i nära förbindelse med Wrangels. — Dessa planer kunde dock ej genast fullföljas på grund av att Wittenberg fick vänta på de utlovade hjälptrupperna.[1]

[1] Källorna för Wittenbergs rörelser och kriget på denna front äro mycket rikliga. Av de viktigaste må anföras: Wittenbergs skrivelser till Wrangel maj—juli med inneliggande bilagor. Torst. t. Wrangel $^{4}/_{5}$, $^{9}/_{7}$, $^{8}/_{8}$. Memorial för assistensrådet Lillieström $^{4}/_{7}$. Skokl. S. Greve Buchheim an das königl. OberAmt in Schlesien 1646 $^{17}/_{5}$; densamme t. Gallas $^{18}/_{5}$; t. don Gonzaga $^{21}/_{5}$. Leopold Wilhelm t. överste Löwenstein $^{21}/_{5}$; t. staden Breslau $^{7}/_{7}$. Montecuccoli t. furst Lobkowitz $^{5}/_{6}$; t. don Gonzaga $^{12}/_{6}$, $^{1}/_{7}$, $^{12}/_{7}$; t. generalvaktmästarne Hanau och Pompei $^{15}/_{6}$; t. överstarne de Waggi och Kolowrat $^{15}/_{6}$. Greve Liechtenstein t. Montecuccoli $^{19}/_{7}$, $^{20}/_{7}$. Kejsar Ferdinand t. don Gonzaga $^{20}/_{7}$, $^{8}/_{8}$. Wien Kr. A. Mont. IV: 227 ff.

Kap. VIII.

Striden om Mainlinjen. Ilbenstadtställningen kringgås.

De planer, ärkehertig Leopold Wilhelm haft på att återupptaga offensiven, kommo aldrig till utförande. Väl hade han erhållit en förstärkning av 2 000 ryttare, och hans livsmedelstillförsel hade blivit väl ordnad. Men han kände sig dock alltför svag gentemot de konfedererades förenade styrka och moraliska kraft. Ärkehertigen föredrog att möta anfallet i sin fasta ställning vid Ilbenstadt.[1] I en skrivelse till kejsaren av $^{1}/_{11}$ augusti redogör han utförligt för sin uppfattning av läget. Om de konfedererades planer visste man ingenting säkert. Några sade, att de ämnade gå till anfall på de allierade; detta trodde dock ej ärkehertigen, därtill voro de konfedererade ej starka nog. Andra åter påstodo, att de skulle anfalla Giessen, vilket ärkehertigen ej trodde men önskade. Slutligen gingo även rykten, att de skulle gå längs Bergstrasse[2] eller också över Fulda in i Franken; detta fann ärkehertigen möjligt men hoppades att i så fall överallt kunna förekomma dem. Själv höll ärkehertigen det för troligast, »dass wir unversehens in einer marche zuesammenkommen und schmeissen». — Med sina generaler var ärkehertigen missnöjd. De borde avlägsnas. Hatzfeld lydde visserligen men gjorde allt, som var mot hans åsikt, med stor ovilja.

---

[1] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{3}/_{8}$ Extranea. Kurfursten av Mainz t. Piccolomini $^{4}/_{8}$, $^{11}/_{8}$. Reuschenberg t. Piccolomini $^{5}/_{8}$. Geleen t. Piccolomini $^{7}/_{8}$ Wien Kr. A.

[2] Bergstrasse, den redan hos romarna kända vägen (platea montana), vid Odenwalds västra fot. Bergstrasse börjar vid Bessungen och sträcker sig i en längd av 52 km. till Heidelberg, berör Zwingenberg, Bensheim, Heppenheim och Weinheim. Den leder genom mycket bördiga trakter.

Gallas blev allt sjukare.[1] Generalernas enhälliga mening var, att man borde såväl vinter som sommar följa den av kejsaren givna befallningen att hålla kriget från arvländerna. Detta fann också ärkehertigen lämpligt, men det krävdes därför, att man hade tillräckliga trupper till förfogande. Han ämnade ej heller gå in i arvländerna, om han ej av fienden drevs ditin. Dock föredroge ärkehertigen att gå tillbaka dit framför att bli besegrad i en drabbning och utestängd från arvländerna, ty skedde detta, finge ju fienden tillfälle att än mer tränga in i dem. — För att råda bot på generalernas självständiga uppträdande önskade ärkehertigen, att kejsaren själv komme till armén, varigenom man också slapp de många skriverierna.[2]

Ärkehertigens uppfattning om vart de konfedererades anfall skulle riktas blev snart jävad. Redan den 1 aug. bröto de konfedererade härarna upp. Brist på livsmedel hade påskyndat uppbrottet. Samförståndet mellan Wrangel och Turenne var redan från början det bästa och tycks ha hållit i sig hela detta fälttåg.[3] De båda överbefälhavarna voro fast beslutna att förmå fienden till batalj. Marschen gick över Butzbach, och den 2 aug. nådde de Nieder-Mörlen, en halv mil norr om Friedberg. De stodo alltså nu på ingången till defilén mellan Wetter och Taunusbergen. Dagen därpå ryckte de i full slagordning fram mot det fientliga lägret och erbjödo batalj. De allierade antogo ej utmaningen utan stannade kvar i sin fasta ställning. Wrangels framskickade patruller motades tillbaka med artillerield. Då de konfedererade sågo, att här intet stod att uträtta, sammankallade de ett krigsråd att dryfta läget. Av de närmaste åtgärderna skulle hela fälttåget bero. Turenne föreslog i enlighet med Mazarins order, att man längs Bergstrasse skulle söka nå Heilbronn före fienden och på så sätt få en infallsport till Würtemberg; där-

---

[1] Om Piccolomini skriver ärkehertigen satiriskt: »Aus allen schlimsten ist Piccolomini noch der beste; Er ist auff das wenigst vivace gegen den feind, da die gleichsam todt sein; sed etiam nihil valet». Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{11}/_{8}$ Extranea.

[2] Leopold Wilhelm t. Ferdinand $^{11}/_{8}$ Extranea.

[3] Angående fördelningen av befälet se Mém. Tur. I: 84: »l'armée du Roy prit l'avant garde le premier jour, ce qui suivit après sans embarras, et M. de Turenne donna le mot le premier, et ensuite il le donnoit par escrit pour une sepmaine et M. Vrangel pour l'autre, en se l'envoiant l'un ches l'autre par quelque ajudent, sans qu'il y eust jamais auquune division;»

vid riskerade man dock, att fienden, som hade kortare väg, skulle hinna före och tvinga de konfedererade mot Rhen, varigenom de allierade skulle ha tillgång till Schwaben, Franken, Bajern och arvländerna, medan svenskarna och fransmännen skulle vara hänvisade till sina gamla utsugna kvarter kring Rhen och i Thüringen och Braunschweig; svårigheterna därmed skulle med vinterns inbrott bli ytterligare tillspetsade.[1]

Några höllo på, att man skulle taga marschen på vänster hand till Franken. De motiverade sitt förslag med att, om man skulle marschera åt höger över Niddaströmmen, som överallt utom vid Bonames och Praunheim var försedd med breda moras, fienden utan tvivel skulle före de konfedererades ankomst försäkra sig om ovanbemälda pass, och komme de konfedererade ej över, kunde motståndarna, som i ryggen hade sina magasin i Frankfurt, Steinheim, Aschaffenburg etc., härda ut i motståndet. Lyckades de konfedererade komma över, så vore dock allt konsumerat av de kejserliga och bajrarna, som länge legat där. Den fientliga garnisonen i Höchst skulle också besvära de konfedererade.

Wrangels mening var följande: om man ginge på vänster hand till Franken, kunde man ej räkna på livsmedel, då de allierades härar på sista tiden haft långvariga förläggningar därstädes. Ej heller kunde man med så stor armé och mycket artilleri ta sig fram på den svårframkomliga vägen över bergen. Därigenom finge fienden tillfälle att gå på Main, hinna före de konfedererade och disputera Mainlinjen. Om man däremot ginge på höger hand åt Bonamespasset och bemäktigade sig det, hade man icke allenast avskurit fienden tillförseln av livsmedel från Frankfurt och Hanau och följaktligen den närmaste förbindelsen med Mainströmmen utan därjämte förhindrat hans marsch till Donau. Wrangels synpunkter vunno krigsrådets gillande.[2]

Ett närmare granskande av dessa olika förslag visar,

---

[1] Mém. Tur. I: 85 ff. »ne pouvant pas avancer plus avant en s'i establissant, qui est ce qui donne les avantages pour la prochaine campaigne, et parce que les soldats viennent cercher les armées qui sont dans les bons pais, mais principalement parce que l'on met en bon estat ceux que l'on a, et son artillerie et infanterie, que est une raison plus forte que l'autre, parce que les soldats ne désertent pas beaucoup en Allemagne.»

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{22}/_{8}$ Ox. S. Tydligen har svenska regeringens direktiv att ej bry sig om befästa ställningar etc, jmfr sid. 82 ff., inverkat på de konfedererades uppfattning av läget och krigsrådets beslut.

hur omsorgsfullt man vägde för och emot. Beträffande Turennes förslag var det dikterat ur fransk intressesynpunkt och led av de brister, som ovan äro anförda. Dess strategiska mål var förnämligast en fästning, vars erövrande medfört ringa resultat. Att ta vägen till Bajern över Heilbronn var blott en onödig och tidsödande omväg och hotade på intet sätt fienden. Det sistnämnda gällde i ännu högre grad planen att gå på vänster hand mot Franken. Effektivast om än mest riskabelt var Wrangels förslag. Därigenom vunnos, som han själv framhåller, två stora fördelar, avskärandet av fiendens förnämsta etapplinje och den närmaste reträttlinjen till Main och Donau. Den var utan tvivel djärv och vådlig. Först hade man att övervinna svårigheterna att ta sig över Nidda. Då det väl var gjort, var man instängd på ett smalt område med ringa utvecklings- och förrådsmöjligheter. I högra flanken och fronten hotades man av fientliga fästningar, och till vänster hade man den fientliga huvudstyrkan. En eventuell drabbning måste utkämpas med förvänd front och under svåra omständigheter. Men mycket stod att vinna. Med ett slag bleve läget förbytt, fienden kringgången eller utmanövrerad från sin starka ställning och själv hotad i flanken vid en reträtt. De konfedererade skulle få förtur till Mainlinjen.

I enlighet härmed skickade de konfedererade vid midnatt natten mot den 4 ut ett detachement på 1 000 ryttare och 500 dragoner för att bemäktiga sig passet vid Bonames.

Hos de allierades härledning hade man befarat något dylikt, och det var redan på förhand uppgjort, att de allierade, ifall fienden ginge utför Nidda, skulle göra likadant och hindra hans försök att komma över. Till Bonames hade den 2 aug. skickats en officer och 150 man att bevaka detta pass. — Då ärkehertigen av de konfedererades uppträdande den 3 trodde sig ana en fientlig framryckning söderut, lät han samma dag befallning utgå att göra i ordning bryggorna vid Nidder, så att ej marschen däröver hindrades. Ärkehertigen tillbragte för övrigt dagen med att inspektera sina poster och iaktta fiendens uppträdande. I hans frånvaro utgav Hatzfeld följande interimsorder till den bajerske generalen Reuschenberg. Då fienden ofelbart skulle sätta sig i marsch dagen därpå och ta vägen längs Nidda, skulle trupperna vid dagens inbrott vara marschfärdiga. Gen.-major Spork skulle vid midnatt med 1 500 ryttare och alla bajerska dragoner bege sig till Vilbel och

oavbrutet låta avpatrullera Nidda, så att man hela tiden hade kunskap om fiendens rörelser; passen mellan Vilbel och Bonames skulle han förhugga och besätta; med dagens inbrott skulle han bättre rycka fram mot Bonames och hålla sig i ständig förbindelse med förpostbefälhavaren därstädes. Skulle fienden söka gå över, skulle han med förpostbefälhavarens hjälp uppehålla honom, tills huvudarmén hunnit fram. — Denna order godkändes sedan av ärkehertigen. Samtliga trupper fingo befallning att hålla sig i ordning för uppbrott.

Vid följande dags inbrott — alltså den 4 aug. på morgonen — red ärkehertigen ut i sällskap med generalkvartermästare Reich för att rekognoscera det fientliga lägret. De blevo genast varse, att de konfedererade voro på marsch. Ärkehertigen skickade skyndsamt Reich till Hatzfeld med order att genast spänna för artilleriet och bagagevagnarna och göra allt färdigt för avmarsch. Så skedde. Strax därpå sammanträffade ärkehertigen själv med Hatzfeld och frågade honom, om man borde marschera. Hatzfeld var tveksam, då de konfedererade för att maskera sina avsikter kvarlämnat 60 skvadroner och några kanoner, vilka oroade de allierades poster. Han befarade, att fienden blott gjorde en skenmanöver för att locka de allierade från Ilbenstadt och sedan själv passera Nidda bakom deras rygg. Ärkehertigen var villrådig och lät Hatzfeld få sin vilja fram. — Geleens anhållan att få rycka fram avslogs. Man trodde ej, att någon direkt fara hotade eller att någon särskild brådska var av nöden. Fångarna berättade, att de konfedererade ämnade gå på Mainz, där de förmodligen skulle dra till sig folk, för att sedan genom Franken gå på Bajern. De allierade tänkte att i så fall gå över Main vid Miltenberg och hindra motståndarens frammarsch. Så förspilldes ett par timmar. Först kl. 9 på morgonen, när Geleen kommit tillstädes, beslöt man att sätta i gång marschen. Bajrarna gingo först. Geleen uppehöll sig i avantgardet, Hatzfeld i arriärgardet. Såväl han som ärkehertigen lade ej mera vikt vid händelserna, än att de ödade bort en dyrbar tid på skriverier och ej sågo till, att deras befallningar åtlyddes.

När ärkehertigen efter halvannan timme red ut, såg han ej till några trupper och trodde, att hela armén var på marsch framåt. Då kom ett bud från Geleen, att fienden bemäktigat sig Bonames, tagit försvararna till fånga och gick över Nidda med större styrkor; Geleen vågade ej utan ärkehertigens order

gå över Nidder, då de kejserliga ännu ej brutit upp. Ärkehertigen blev förskräckt och skickade flera bud tillbaka, att alla trupper i största hast skulle följa efter. Allt detta tog tid, och när ärkehertigen kom fram till Geleen var klockan omkring 12 på middagen. I detta ögonblick kom rapport från Spork, att fienden övergått Nidda vid Bonames med blott en mindre avdelning och att huvudstyrkan ginge på Höchst. Detta bekräftades också av Spork själv, som kom tillstädes. Ärkehertigen beslöt då att genast sätta sina trupper över Nidder. Innan detta kom till utförande, varseblev man några väldiga dammoln sydvästut. Johan de Werth skickades fram att ta reda på, vad det betydde. Under tiden kommo de kejserliga trupperna och slutligen även Hatzfeld tillstädes. — Bäst som man väntade, sågs Johan de Werth komma hals över huvud tillbaka, häftigt förföljd av det fientliga kavalleriet. De Werth rapporterade, att fiendens hela armé övergått Nidda och var på marsch österut.

De anstalter, ärkehertigen vidtagit att hindra de konfedererade att komma över Nidda, hade ej visat sig tillräckligt effektiva. Befälhavaren för den lilla avdelningen vid Bonames hade gjort vad på honom ankom att förskansa bryggan över floden. En redutt hade han börjat uppföra på norra flodstranden. Medan man var sysselsatt med att arbeta på den, kom den 4 aug. vid sjutiden på morgonen rapport, att fientliga ryttare voro synliga. Strax därpå kommo dessa fram till redutten och gåvo eld på den men avlägsnade sig åter. Då nu förpostbefälhavaren ville besätta staden Bonames, fann han sig vara redan förekommen av svenskarna. Han drog sig då tillbaka över bryggan, som han i mesta möjliga mån sökte förstöra. Rapport avgick till Spork med anhållan om hjälp. Spork hade emellertid ej följt order utan stannat i Vilbel. Följaktligen var förposten vid Bonames lämnad åt sitt eget öde. Inför fiendens våldsamma anfall kunde den ej hålla stånd. Den drevs bakåt och måste till slut efter ett tappert försvar ge sig tillfånga. Befälhavaren överlämnade sig åt överstelöjtnanten för det königsmarkska regementet. — De konfedererades detachement fortsatte österut och kom i strid med Sporks avdelning, som stod vid ett vakttorn en fjärdingsväg söder om Vilbel. Spork hade troligen då ridit hem. Hans avdelning kastades överända, och många togos tillfånga. Samtidigt tycks Königsmark ha forcerat passet vid Vilbel. Då de Werth

under sin spaning västerut kom i närheten av Vilbel, möttes han av Sporks flyende ryttare och de konfedererades våldsamt påträngande kavalleri och måste göra helt om.

Något försök att med huvudarmén gripa in vågade ej ärkehertigen. De konfedererade kunde alltså ostört verkställa övergången av Nidda. Trots att man haft en ansträngande dag, fortsattes marschen för att fullständigt avskära fienden vägen till Main. Lägret slogs vid Bischofsheim mellan Frankfurt och Hanau.[1]

Den första och viktigaste förutsättningen för fullföljandet av Wrangels planer hade förverkligats. Orsaken därtill var de allierades straffvärda sorglöshet och försumlighet och de konfedererade truppernas offensivanda och kraft. De allierade hade riktat in sig på att Wrangel och Turenne skulle gå på Höchst eller Mainz och att de själva alltså skulle hinna före dem till att skydda Bajern. Det är, som de allierade trott, att Niddaställningen i och för sig var tillräckligt stark, att motståndarne ej skulle våga gå till anfall på den och tränga in i det trånga området mellan Main och Nidda. Den styrka, varmed passen vid Nidda voro besatta, stod ej i rimlig proportion till vikten och betydelsen av denna linje. Dessutom handlade ej Spork efter order utan tycks ha uppträtt lika sorglöst som härledningen. Där härskade planlöshet och förvirring, och ledarna visade en oförsvarlig pliktförsummelse. Ärkehertigen tog det hela lättvindigt och hade ingen klar och bestämd vilja. Hans ledning var nyckfull, han tog intryck av den, som sist talade med honom.[2] Hatzfelds tveksamhet i början var

[1] Wrangel t. Torst. 12/8, 23/8; t. Witt 16/8 Skokl. S.; t. Johan Oxenst. 22/8 Ox. S. Leopold Wilhelm t. Ferdinand 14/8 Extranea. Holzappel t. Piccolomini 14/8. Bericht aus Frankfurt 15/8. Extractschreiben aus Frankfurt 16/8, Erzherzog Leopolds Bericht über das Gefecht bei Pomes und die Einnahme dieses Passes; die Aufsage, welche etc. Verhör den Pomesischer pass betreffend etc. Gerichtlich erhobene Aussagen der in Untersuchung genommenen Officiere 17—20 sept. etc. Kurfursten av Mainz t. Piccolomini 25/8. de Werth t. Piccolomini 25/8 Wien Kr. A. Tracy t. Mazarin 15/8, Turenne t. Mazarin 19/8, Marichal I, bil. D'Avaugour t. Mazarin 16/8. Wahrenb. S. Mém. Tur. 86 ff. — Relationerna om denna viktiga övergång äro på svenskt håll mycket oklara.

[2] Turenne skriver härom Mém. Tur. I: 87: »et on a un peu blasmé ce matin là M. l'Archiduc d'estre long à prendre une résolution, ce qui lui coûta bien cher.» Schütz skriver t. Forbus 2/9 de la Gardie SL: »Der Bayerfürst, als er die Zeitung vernommen, dass die Unsrige beij franckfurt durchgedrungen, soll gesagt haben, die Kayserl. und seinige müssen entweder voll gewesen seije, od geschlafen haben».

i viss mån berättigad, men läget klarnade ju snart, utan att han ville erkänna, att han misstagit sig, att fienden gjorde just motsatsen till vad han tänkt sig. Det var för övrigt viktigare att skydda Mainlinjen än ställningen vid Ilbenstadt, varför Hatzfelds uppfattning av läget visar, att han ej förstått, var tyngdpunkten låg. De enda, som gjorde sin tjänst, voro bajrarna. — Fruktan att gå över Nidda och driva de konfedererade tillbaka gjorde, att de allierades härledning även försummade det sista tillfälle, den hade, att gottgöra sin brist på förutseende och kraft. De allierade hade då visserligen varit tvungna att företa en besvärlig flodövergång, men de hade å andra sidan haft tillfälle att med utvilade trupper kasta sig på motståndaren, som stod med Nidda i ryggen i en högst osäker ställning.

De konfedererade åter leddes av en okuvlig vilja att komma framåt. Medan arriärgardet lurade motståndaren om avsikten med rörelsen, satte sig förtruppen genom sitt snabba och oförskräckta uppträdande i besittning av Bonamespasset och säkrade övergången för huvudstyrkan. Överraskningsanfallet hade lyckats. Man nöjde sig dock ej härmed. Trupperna pressades ytterligare, och när de uttröttade soldaterna äntligen gjorde halt, hade man avskurit fienden från hans brödbod och hotade starkt hans återtågslinje. Gick fienden tillbaka söderut, måste han göra en flankmarsch och utsatte sig för batalj. De konfedererade åter hade tillgång till Mainlinjen och hade öppnat vägen till Franken, Schwaben och Bajern. Rika förråd väntade blott på att tillvaratagas. — Det hela var en djärv och »en consequences riche» plan, realiserad på ett beslutsamt och glänsande sätt.

Kap. IX.

Kampen om Donaulinjen.

De konfedererade fruktade emellertid, att fienden skulle begagna sig av det lilla vattendrag, som norrifrån rinner mot Hanau, för att gå mot Aschaffenburg.[1] För att betaga fienden denna utväg och möjligen tvinga honom till batalj ryckte de konfedererade den 5 aug. på morgonen fram mot Nidder, som de flerstädes sökte passera, i synnerhet vid Windecken. Staden var dock av de allierade starkt befäst liksom alla vad vid floden, så att det var omöjligt att komma över. En höjd strax söder om Windecken intogs, varifrån man med artillerield sökte komma åt fienden. Hela dagen stodo de båda motståndarna i full bataljordning, men det hela inskränkte sig till skärmytslingar och artilleriduell. Därvid hade de konfedererade fördel av sitt större antal kanoner och bättre artilleriställningar. Truppernas uttröttade tillstånd tycks ha bidragit till, att de konfedererade ej pressade mer än de gjorde.

De voro emellertid fast beslutna att följande dag med våld tilltvinga sig övergången av Nidder. Trupperna skulle då vara utvilade från ansträngningarna den 4. De allierade, som väl misstänkte detta och ej kände sig i stånd att avvärja deras försök, retirerade dock dessförinnan. Under natten

---

[1] Jmfr Mém. Tur. I: 88 not 2. Marichal håller före, att vattendraget skulle ha varit Kinzig, och att de allierade ämnade passera det vid Gelnhausen. Det förefaller dock otroligt, att de skulle göra en så lång omväg för att nå Aschaffenburg, då de måste befara, att de konfedererade med lätthet skulle kunna förekomma dem. Om de däremot gingo mer söderut, fingo de ett skydd för sin utsatta högra flank av det lilla vattendrag, som norrifrån rinner mot Hanau. Det var detta, de åstundade, och vad Turenne fruktade, att de skulle begagna sig av.

drogo de in besättningarna vid vaden och från Windecken och gingo tillbaka till sitt gamla läger vid Ilbenstadt. Tidigt på morgonen den 6 gingo de konfedererade vid Windecken över Nidder, i tro att fienden ej marscherat så långt, och beslutna att bita sig fast vid honom och tvinga honom till batalj. Men då de märkte, att denne satt sig i sin gamla ställning, funno de det ej rådligt att anfalla honom därstädes, varför de drogo sig tillbaka över Nidder.[1]

Därmed hade de konfedererade fullföljt och avslutat sin storartade kringgångsrörelse. Fiendens försök att förhindra den hade avvisats, och han hade kastats tillbaka norrut till sin gamla ställning. Utom detta taktiska och moraliska nederlag var han nu fullständigt avskuren från Main och hade fått förbindelserna till sin operationsbas allt mer kringskurna. Hans utsikter att kunna ta sig tillbaka till eller få hjälp ifrån Franken, Würtemberg, Schwaben eller Bajern voro ej stora. Han var nu hänvisad till Böhmen eller de utplundrade kvarteren åt nordväst. De konfedererade åter hade alla trumf på hand. — Det icke minst betydande resultatet var att ofantliga mängder livsmedel föllo i deras händer. Den förutvarande bristen var förbytt i överflöd. De hade fått bättre betingelser för en framryckning.

Den 6 och 7 aug. förändrades ingenting i läget. Då kavalleriet marscherat och stått i bataljordning flera dagar utan foder, var man tvungen låta det fouragera. Den 8 utsändes Königsmark med 2 000 ryttare att bemäktiga sig Gelnhausen för att alldeles avskära fienden hans tillförsel från Franken och betaga honom möjligheten att dirigera sin marsch åt det hållet; Gelnhausen behärskade Kinzig och bildade en spärr för området mellan Main och Hohe Rhön. Königsmark fullgjorde lyckligt sitt uppdrag. Samtidigt skickade Turenne ut en avdelning att bemäktiga sig Steinheim, vid vars erövring stora mängder livsmedel föllo i fransmännens händer.[2] De konfedererade hade nu fått i sin hand ett pass över Main, och för den fortsatta framryckningen blev Steinheim av vikt för förbindelsen med den rika handelstaden Frankfurt. Själv gick Turenne med största delen av sitt kavalleri

[1] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{22}/_{8}$ Ox. S. D'Avaugour t. Mazarin $^{16}/_{8}$ Wahrenb. S.

[2] Om de Werths försök att med 4 000 ryttare undsätta Steinheim se Erskein t. Wrangel $^{7}/_{8}$ Skokl. S.

de förstärkningar tillmötes, som under befäl av de Passage tillfördes honom från Mainz; de utgjorde 4 brigader till fot, 2 regementen till häst.

I följd av dessa detacheringar var en stor del av de konfedererades här, i synnerhet kavalleriet borta, när de allierade, troligen i vetskap därom, natten mot den 8 aug. utan trumslag bröto upp från sitt läger och gingo övre Nidda norrut. Av bagaget hade en del vagnar uppbränts för att ej fördröja marschen, det övriga hade den 7 skickats i förväg. Marschen gick utan uppehåll över Friedberg, Butzbach och vidare mot Wetzlar och Limburg. De allierades krigsråd hade nämligen beslutat att genom en diversion mot Westfalen locka fienden efter sig och på så sätt hindra dennes framträngande åt söder och sydost. Till detta beslut medverkade bristen på livsmedel och nödtvånget att skaffa trupperna nya kvarter. Huvudkvarteret togs i Runkel. Härifrån kunde de komma i förbindelse med landgreven Georg, de westfaliska och de lothringska trupperna.[1]

Ögonblicket för den retirerande rörelsen var väl valt, då de konfedererade, som ovan nämnts, skickat bort en stor del av sitt kavalleri. Wrangel lät visserligen sätta i gång med förföljning, men då de allierade hade en natts försprång och låtit riva alla bryggor efter sig, lyckades han ingenting uträtta.[2]

Genom sin reträtt hade de allierade omintetgjort de konfedererades planer att tvinga dem till batalj och lyckats lösa förbindelsen med dem. Men högst tvivelaktigt måste det bliva, om deras plan att dra fienden efter sig skulle vinna någon framgång. Ärkehertigen utgick från en krigföring, som liknade hans egen, och undervärderade Wrangels och

---

[1] Schmidt s. 70, Hofmann s. 199. Ärkehertigens förhoppningar att kunna locka fienden efter sig till de utsugna kvarteren nordvästut förefalla omotiverade och föga berättigade. Att det likväl ej var så, framgår av att de konfedererade verkligen satte i fråga möjligheten av att förfölja honom och söka få en huvudaktion till stånd. — Holzappel var enligt Hofmann sid. 199 den ende i krigsrådet, som förfäktade den åsikten, att fienden ej skulle låta lura sig av ärkehertigens demonstrationer utan trots av att han hade de allierade i ryggen förlägga sitt operationsfält i Sydtyskland. Holzappel rådde därför till att förfölja fienden och hindra honom att komma till Donau; skulle de konfedererade mot all förväntan vända om, borde man ta ställning vid Höchst.

[2] Tracy t. Mazarin 13/8 Marichal I: bil.

Turennes tilltagsenhet. De sista dagarnas rörelser borde dock ha lärt honom, att han hade att göra med motståndare, som ej läto narra sig av tomma demonstrationer utan fortsatte sin offensiv och ryckte det tillfälliga initiativet ur ärkehertigens händer och tvang denne att rätta sina rörelser efter deras.

Både Wrangel och Turenne voro vid denna tid benägna att i ett huvudavgörande söka sin lycka, medvetna som de voro om sin numerära och moraliska överlägsenhet. Man övervägde också möjligheten att förfölja fienden, varigenom man skulle kunna tillfoga honom förluster under återtåget.[1] Mot detta kunde dock invändas, att kejsaren och Maximilian under tiden skulle få tillfälle sätta sig i försvarstillstånd, vilket de hittills i förlitan på sina trupper ej gjort. Åt nordväst voro också alla livsdedel konsumerade. Man beslöt alltså enhälligt att, eftersom fienden var berövad sina förbindelser med sin operationsbas, genast fullfölja huvuddesseinen mot Donau och av alla krafter avvärja, att fienden finge tillfälle dra sig dit, vilket han förmodligen skulle sträva efter, då det fattades honom livsmedel. Genom att fienden dragit besättningarna ur garnisonerna, hade han också blottat sitt land och skulle få svårt att ersätta dem med nya.[2]

Detta beslut var ett konsekvent fullföljande av huvuddesseinen. Man torde ej komma långt ifrån sanningen, om man påstår, att det var svenskarna, som kraftigast yrkade därpå. Det överensstämde också med och täckte deras önskningar och planer. Samtidigt hade de konfedererade omintetgjort ärkehertigens förhoppningar att kunna avvända deras frammarsch mot Donau. Han hade i stället underlättat den genom att dra sig norrut. Att företaget likväl innebar stor risk är onekligt. Det kunde bli ödesdigert att kvarlämna den fientliga huvudstyrkan i ryggen.[3] Dessa farhågor uppvägdes

---

[1] Det förefaller, som om Turenne var mest böjd för detta alternativ. Se hans skrivelse till plenipotentiärerna $^{21}/_{8}$; även t. Mazarin $^{22}/_{8}$ Marichal I: bil. Kanske var Turenne rädd, att svenska armén skulle tvinga honom att ruinera Bajern o. s. v. För övrigt framgår av Turennes korrespondens hans stora glädje över det goda militära läget: »et je croy que, depuis les guerres d'Allemagne, les affaires ne se sont pas rencontrées en cet estat là, puis qu'il faut que, pour revenir en son pays, il nous vienne chercher dans nostre avantage.» Turenne t. Mazarin $^{22}/_{8}$ Marichal I: bil.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{22}/_{8}$ Ox. S. Mém. Tur. I: 90.

[3] De allierades marsch norrut innebar en stor fara för landgrevinnan. Hon drog också i dessa dagar tillbaka sina trupper från Wrangel.

dock av förhoppningen, att fienden ej overksam skulle åse attacken på sin operationsbas. Man träffade nämligen mycket kännbarare sin motståndare genom att djärvt gå på hans land än genom att välja det närmast till hands liggande sättet att förfölja de fientliga trupperna.

Den 9 aug. bröto de konfedererade upp mot Hanau, som tilläts ha egen garnison mot att greven, under vilken staden lydde, lovade visa sig tillmötesgående. Dagen därpå erövrades Aschaffenburg, som bildade ett viktigt pass över Main och Rhen och hade ansenliga förråd.[1] Dessa delades mellan de båda arméerna.

Frågan var nu åt vad håll, man skulle vända sig. Om fienden visste man, att han fortfarande stod kvar vid Limburg. Det berättades, att han väntade förstärkningar, varefter han åter skulle bjuda de allierade spetsen. Detta bekymrade Wrangel och Turenne föga. De ämnade med all kraft hindra honom att komma före till Donau. I detta syfte ville Wrangel, att de konfedererade skulle draga sig till Schweinfurt för att bemäktiga sig denna viktiga fästning. Därigenom skulle de skjuta sig emellan de allierade och Bajern och hindra dem att över Schweinfurt skynda till detta lands skydd. Till Königsmark avgick order att skicka fram patruller till Salmünster för att erhålla visshet om fiendens rörelser. Lohr am Main och Gemünden skulle Königsmark besätta. Likaledes skulle han sända några avdelningar mot Schweinfurt för att ta reda på, hur stark garnisonen var i denna fästning; rapport härom önskade Wrangel med det snaraste.[2] Hans plan var tydlig nog. Han ville dels ha säkra underrättelser om fienden, dels under en marsch åt öster ha vänstra flanken skyddad, dels, och det var det viktigaste, hindra fienden att begagna sig av de närmaste vägarna till Bajern. I besittning av Gemünden och Schweinfurt skulle man tvinga honom att göra en lång och tidsödande omväg, vilket skulle ge de konfedererade tillfälle att sätta sig i besittning av Bajern.

Denna plan vann dock ej Turennes gillande. Han yrkade på att man skulle gå till Heilbronn och bemäktiga sig denna plats. Som skäl anfördes å fransk sida, att en marsch på

---

[1] Vid de allierades framryckning i medio av augusti föllo Aschaffenburg och Steinheim på nytt i deras händer. Kurfursten av Mainz t. Piccolomini $^{15}/_{9}$, $^{22}/_{9}$ Wien Kr. A.

[2] Wrangel t. Königsm. $^{10}/_{8}$ Skokl. S.

Schweinfurt skulle ge fienden tillfälle att utan hinder dra mot Donau. Wrangel gav efter. Man beslöt att vända sig mot Heilbronn.[1] — Så lämpligt och berättigat ur militär synpunkt var det ej. Därigenom avlägsnade man sig från fiendens förbindelselinjer med Franken och Bajern och gav honom tillfälle att kasta sig över Hessen-Kassel eller genom en ilmarsch åt sydöst hinna före till Donau. Man kan också med skäl fråga sig, vilken väg de allierade — om de konfedererade gått på Schweinfurt — skulle ha tagit för att hinna före till Donau. De franska intressena hade emellertid segrat. Mazarins order hade följts. Förmodligen var också Turenne rädd att förlora känningen med Frankrike och alldeles lämna sig i svenskarnas våld. Wrangel åter prisgav sina förbindelser norrut och släppte tanken på Schweinfurt. Hur oklokt detta var, skulle framtiden utvisa.

Königsmark underrättades om planen att gå på Heilbronn och fick befallning att hålla sig till vänster om huvudarmén och rätta sina rörelser efter den.[2] Därigenom skulle Königsmark skydda vänstra flanken och kunde spana mot fienden. — Den 13 aug. gingo de konfedererade över Main söderut. För att påskynda Heilbronns erövring hade gen. major Douglas skickats i förväg med 8 regementen till häst, 4 från vardera armén, för att beränna staden. Huvudstyrkans marsch gick längs Main och erbjöd stora svårigheter. Vägarna voro smala och dåliga. Hästarna blevo uttröttade, och en del av bagaget kunde ej följa med, allra helst som det gick raskt framåt. Den 14 aug. nådde svenskarna Miltenberg, fransmännen Amorbach. Dagen därpå inträffade man i Buchen. Under tiden hade Königsmark erövrat Lohr och Gemünden och följt parallellt med huvudarmén. Därifrån vände han sig sedan mot Karlstadt för att bemäktiga sig det och få till stånd en säker förbindelselinje med Thüringen längs Saale. Staden befanns emellertid vara för starkt befäst, för att Königsmark skulle anse sig ha tid och lägenhet att anfalla den. Han fortsatte i stället söderut.[3]

Wrangel hade under marschen blivit allt oroligare för att fienden skulle begagna sig av den chans, man givit honom

---

[1] Wrangel t. Torst. 12/8 Skokl. S.
[2] Wrangel t. Königsm. 12/8 Skokl. S.
[3] Königsm. t. Wrangel 11/8, 13/8, 14/8, 15/8 Skokl. S.

genom att ej besätta Schweinfurt, och hinna före till Donau. Han föreslog Königsmark att i Gemünden förlägga en mindre avdelning under en skicklig officer, som oavvänt skulle iaktta fiendens rörelser och ständigt hålla Wrangel underkunnig därom. Däremot delade ej Wrangel Königsmarks farhågor, att de allierade skulle göra en diversion mot Halberstadt och Bremen. De allierade skulle säkerligen ej ha råd att splittra sina krafter åt det hållet utan voro förvisso fullt upptagna med att skydda sina områden i övre Tyskland.[1]

För att förhindra de kejserliga att skicka trupper från Schlesien och arvländerna till ärkehertigen tänkte Wrangel använda sig av Wittenbergs hjälp. Wrangel hade hela tiden räknat på att ha säker förbindelse med Wittenberg för att i nödfall dra denne till sig. Han beordrade nu Wittenberg att ta till offensiven för att åtminstone tvinga fienden att ej avdela några trupper från denna front till Tyskland.[2] — Wittenberg hade hittills ej kunnat fullfölja den fälttågsplan, Torstensson skickat honom i juli genom Lillieström. Det utlovade hjälptrupperna från Sverige dröjde nämligen länge och väl. För att vara närmare dessa och få bättre tillgång på livsmedel drog han sig i början på augusti tillbaka till Schwiebus. Härifrån hade han god förbindelse med sjökanten. Sedan han den 25 aug. fått en förstärkning på 3 000 knektar, bröt han upp för att återuppta offensiven. Wrangels order hade då ännu ej nått honom. Han gick över Glogau, Hainau, Löwenberg och Greiffenberg för att undsätta de belägrade städerna. Så snart Montecuccoli erfor hans framryckning, gick han över Reichenberg tillbaka till Böhmen för att täcka detta land. Då Wittenberg för de dåliga vägarna ej kunde förfölja honom, beslöt han att gå till övre Schlesien för att undsätta de svenska fästningarna i Österrike. Men som dessa hade försetts med för svaga besättningar, hade de redan fallit i de kejserligas händer. Efter att i början på september ha förstärkts med 900 svenska och finska ryttare erövrade han den 16 sept. Bolkenhayn, varmed han avskar förbindelsen mellan norra Böhmen och Breslau.[3]

---

[1] Wrangel t. Königsm. $^{14}/_{8}$, $^{15}/_{8}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. Wittenberg $^{16}/_{8}$, $^{18}/_{8}$ Skokl. S.

[3] Källorna till kriget på denna fron: Witt:s skrivelse t. Wrangel augusti—september Skokl. S. Montecuccoli t. generalvaktmästare Hanau $^{12}/_{8}$, $^{19}/_{9}$; t. greve Colloredo $^{18}/_{8}$, $^{25}/_{8}$, $^{26}/_{9}$; t. rådet i Breslau $^{1}/_{9}$; t. generalvakt-

I Buchen dröjde de konfedererade något för att vila ut, varpå marschen fortsattes till Neudenau. Här fick man rapport från Douglas, att Heilbronn var besatt med 2 000 man och försett med rika förråd.[1] Detta var betänkligt, då man kunde förutse en lång belägring, och att huvuddesseinen sålunda skulle fördröjas. Dessutom skulle man nödgas offra en stor garnison på staden. Man beslöt därför överge tanken på Heilbronns erövring. I stället kom man överens att vid Donauwörth eller någon annan lämplig plats söka komma över Donau in i Bajern. För att lättare underhålla arméerna beslöt man att skilja sig något från varandra för att förenas vid Donau.[2] Medan alltså Turenne gick söderut över Neuenstadt in i Würtemberg för att en passant söka erövra Schorndorf, drog sig Wrangel åt sydost över Öhringen och Hall[3] till Uttenhofen, dit han ankom den 22 augusti. Vägarna hade varit mycket dåliga. Bagaget och artilleriet hade haft svårt att komma fram. I Uttenhofen stannade han några dagar för att reparera sitt under marschen skadade artilleri. Om fienden visste han ingenting annat än att ärkehertigen ännu den 17 aug. stod kvar vid Limburg. Åt norr bedrev Königsmark ett intensivt spaningsarbete. Han skyddade forfarande vänstra flanken och stod den 25 vid Ilshofen, den 26 vid Crailsheim.

Oron att fienden skulle förekomma honom drev Wrangel att trots de svåra vägarna och marschens ansträngningar fortsätta framryckningen med det snaraste. Den 26 aug. ämnade Wrangel bryta upp från Uttenhofen och gav samma dag på morgonen order åt Königsmark att skyndsamt fortsätta marschen mot Nördlingen. Skulle Königsmark ej vara i stånd att hastigt taga denna plats, skulle han lämna sitt infanteri på något säkert ställe, tills Wrangel själv ankom dit.

---

mästare Pompei $^{4}/_{9}$, $^{9}/_{9}$, $^{10}/_{9}$; t. de kejserliga kommissarierna i Breslau $^{5}/_{9}$. $^{16}/_{9}$; t. don Gonzaga $^{8}/_{9}$. Fästningskommendanten i Glatz t. Leopold Wilhelm $^{15}/_{9}$, $^{20}/_{9}$, $^{26}/_{9}$ Wien Kr. A.

[1] Douglas t. Wrangel $^{13}/_{8}$, $^{14}/_{8}$, $^{16}/_{8}$, $^{18}/_{8}$. Wrangel t. Douglas $^{15}/_{8}$; t. Königsm. $^{19}/_{8}$ Skokl. S. Douglas sände Wrangel detaljerade anvisningar rörande de lämpligaste anmarschvägarna.

[2] Wrangel t. Torst. $^{23}/_{8}$ Skokl. S. Det var alltså först nu, man separerade sig från varandra och ej, såsom Turenne uppger i sina memoarer (I: 90), så fort man överskridit Main.

[3] Från Hall skickade Wrangel ut två regementen till Dinkelsbühl för att bringa övre Pfalz i kontribution. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{14}/_{9}$ Ox. S.

Med kavalleriet skulle Königsmark mellan Lauingen och Donauwörth söka ta sig över Donau och förhindra, att den fientliga garnisonen i Donauwörth uppbrände bryggan därstädes, vilket skulle förhindra framryckningen avsevärt. Just som denna order skulle avskickas, inkom emellertid till Wrangel rapport, att de allierade voro inbegripna i full marsch sydost ut mot Donau och redan stodo i Schweinfurt. De hade order att marschera dag och natt, och det bagage, som ej kunde följa med, kvarlämnades. Denna underrättelse bekräftade Wrangels länge närda farhågor för en dylik framryckning.[1]

Från Lahn hade de allierade med spänd uppmärksamhet följt de konfedererades rörelser. Snart måste de märka, att deras planer att dra fienden efter sig ej lyckats. Intresset kom nu att röra sig om vart fienden toge vägen. Under tiden fick hären vila ut. Ärkehertigen gjorde stora ansträngningar att dra till sig förstärkningar.[2] Från Böhmen väntades trupper under befäl av greve Buchheim. För att dra de hessiska trupperna från de konfedererade bestämdes det, att Holzappel och landgreven Georg skulle göra en diversion i Hessen. — När det blev klart, att de konfedererade ämnade sig mot Heilbronn, började man hoppas, att de skulle engagera sig för djupt med denna fästning och ge de allierade tillfälle att över Schweinfurt hinna före till Donau. Bajerns blottställda läge tvang till snar hjälp.[3]

Ärkehertig Leopold Wilhelms krigföring hade hos Maximilian väckt den största vrede och oro. Att de konfedererades marsch gällde honom, kunde han med stor visshet förutse. Skyndsamt tog han itu med kraftiga försvarsåtgärder. Till ärkehertig Leopold Wilhelm och den bajerske befälhavaren Geleen skickade han upprepade ilbud att oförtövat skynda till Donau. Broarna över denna flod ända till Lauingen upprevos, och fästningarna därstädes förstärktes, i synnerhet Augsburg, vars garnison bragtes upp till 1 800 man och vars befolkning uppmanades att ej ingå neutralitet med fienden. Även kejsaren ryckte upp sig och skickade trupper till Ba-

---

[1] Königsm. t. Wrangel $^{25}/_{8}$, $^{25}/_{8}$, $^{26}/_{8}$. Wrangel t. Königsm. $^{25}/_{8}$ Skokl. S.

[2] Under vistelsen vid Lahn torde inga nämnvärda förstärkningar ha tillstött de allierade, högst några regementen.

[3] de Werth t. Piccolomini $^{25}/_{8}$, $^{23}/_{8}$. Extractschreiben aus Frankfurt $^{25}/_{8}$. Geleen t. Piccolomini $^{25}/_{8}$, $^{4}/_{9}$. Reuschenberg t. Piccolomini $^{26}/_{8}$ Wien Kr. A. de Werth t. Maximilian $^{5}/_{9}$ München R. A.

jerns hjälp.[1] Montecuccoli, som i Schlesien kämpade mot Wittenberg, skyndade likaledes på kejsarens order till Bajern. Wrangels anmaningar till Wittenberg att taga till offensiven, så att ej fienden kunde skicka trupper från denna front, utfördes emellertid i rätt tid av Wittenberg. Vid underrättelsen om att såväl Montecuccoli som Buchheim tagit sin marsch till den kejserliga huvudarmén beslöt han i enlighet med Torstenssons och Wrangels direktiv att över bergen gå in i Böhmen för att antingen avvända fienden från hans dessein eller ock själv förena sig med Wrangel. Den 22 sept. överraskade han vid Horitz den kejserliga gen. major Hanau och tillfogade honom en förlust på 300 man och 1 500 hästar. Wittenbergs plan lyckades. Montecuccoli fick order vända om och gå mot honom. Några framgångar hade Montecuccoli dock ej att anteckna.[2]

Den 19 aug. bröt ärkehertigen upp från Lahn och gick i ilmarscher över Weilmünster på Gemünden, där han inträffade den 25 aug. Några dagar senare hade han nått Schweinfurt. Han tog alltså den väg, Wrangel tänkt spärra. Hans partier gingo långt söderut, spanande mot de konfedererade. Häftiga skärmytslingar utkämpades, isynnerhet med Königsmarks detachement. Vid Lahn fortsatte Holzappel och landgreven Georg att framgångsrikt bekämpa Amalia Elisabeth. Kirchhain föll i deras händer. Landgrevinnan var tvungen att uppbjuda hela sin kraft för att hålla dem stången. Hon kunde alltså ej bispringa Wrangel med trupper eller förnödenheter.[3]

Underrättelsen om de allierades snabba framryckning oroade Wrangel på det högsta. Finge fienden tillfälle hinna före honom till Donau, kom huvuddesseinen i ett mycket allvarligt läge. Wrangel bröt genast upp och gick mot Adelmannsfelden. Orderna till Königsmark ändrades. Denne fick befallning rycka fram till Nördlingen och där avvakta Wrangels

[1] Maximilian t. staden Memmingen 7/9. Memmingen t. Maximilian 10/9 Ty. o. Ty.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. 22/8. Ox. S. Witt. t. Wrangel 18/9, 21/9 Skokl. S. Montecuccoli t. furst Lobkowitz 1/10. Bericht des Generalmajor Hanau über das unglückliche Treffen zu Horschitz Wien Kr. A. Mont. IV: 228.

[3] Landgreven Georg t. Holzappel 27/8, 2/9; t. Leopold Wilhelm 27/8, 28/8. Holzappel t. Georg 9/9, 10/9; Holzappel t. Piccolomini 31/8, 6/9, 30/9, 12/10; Holzappel t. Leopold Wilhelm 11/9. Kurfursten av Mainz t. Piccolomini 1/9 Wien Kr. A.

ankomst. Under tiden skulle han skicka ut talrika spaningspatruller för att få reda på fiendens förehavanden. Tre regementen skickades till hans hjälp. Orsaken till detta ändrade beslut låg i att Wrangel ej ansåg det vara möjligt för Königsmark att realisera den först påtänkta planen att gå över Donau och bemäktiga sig bryggan vid Donauwörth.[1] Självklart låg det i Wrangels intresse att så fort som möjligt bemäktiga sig övergångarna över Donau, men han överdrev faran av allierades avmarsch. Dessas huvudstyrka kunde ännu ej på flera dagar tänkas hinna nå Donau varför Wrangels första order till Königsmark säkerligen var den lämpligaste.

Vid Königsmarks ankomst till Nördlingen flydde den fientliga garnisonen över Donauwörth till Rain. Königsmark förlade 100 man i staden, med de övriga väntade han i Wallerstein på Wrangels ankomst.[2] Genom Nördlingens erövrande hade de konfedererade bemäktigat sig sist etappen på vägen till Rain eller Donauwörth. Från Nördlingen behärskade de de viktiga vägarna åt norr och nordost och tvungo motståndarna att dra sig ännu mer österut liksom de kunde hålla väl reda på hans rörelser. — Wrangel hade från Adelmannsfelden gått över Ellwangen och inträffade den 29 aug. i Nördlingen. För att skaffa sig underrättelser om fienden hade Wrangel skickat ut överste Böttiger med 500 man norrut. Dessa blevo den 28 på morgonen mellan Dinkelsbühl och Rothenburg tillbakakastade av en stark fientlig avdelning på 1 500 man. Befarande att fienden skulle gå löst på honom i Turennes frånvaro, skrev Wrangel till denne — han hade hela tiden stått i skriftlig förbindelse med Turenne — med anmaning, att man med det snaraste måtte förena sig på nytt.

Turenne hade den 23 aug. anlänt till Schorndorf. Efter ett tappert försvar, som kostade angriparna 200 man, föll staden den 30 aug. Därmed fick Turenne en viktig kommunikationspunkt för sträckan Rhen—Donau. Spetsen av Turennes framryckning var riktad mot Ulm eller Lauingen. De konfedererade hotade att på bred front genombryta den mäktiga försvarslinje, som Donau bildade. Turenne vände sig nu mot Lauingen, där Wrangel på eget initiativ låtit på förhand iordningställa bryggan över floden åt Turenne.[3]

---

[1] Wrangel t. Königsm. 26/8, 27/8 Skokl. S.

[2] Königsm. t. Wrangel 26/8 Skokl. S.

[3] Wrangel t. Turenne 23/8, 23/8, 31/8, 2/9. Turenne t. Wrangel 4/9, 4/9, 10/9,

I Nördlingen dröjde Wrangel tre dagar. Han lyckades övervinna stadsbornas motstånd mot en svensk garnisons förläggande i staden. Överste Bülow med ett regemente förlades där. För förbindelsen bakåt var besittningen av Nördlingen av stor betydelse. Under sitt uppehåll i Nördlingen förnam Wrangel, att den fientliga kommendanten i Donauwörth överste Haselang fått order att, så snart han blev varse svenskarnas frammarsch, antända bron och bege sig därifrån. För att förekomma detta skickade Wrangel ut gen. major Hammerstein med 4 kav.- och två dragonregementen att söka ta sig över Donau och förhindra brons förstörande. Hammerstein fann, att överste Haselang redan begivit sig därifrån men att gen.major Truckmüller med 800 ryttare och dragoner stod vid bron med alla förberedelser gjorda att sticka den i brand. Efter nya order av Wrangel gick Hammerstein vid Höchstädt över Donau för att söderifrån närma sig Donauwörth. Men innan Hammerstein hann fram, hade Truckmüller redan låtit antända bron och drog sig mot Rain, häftigt förföljd av Hammerstein.[1]

Från Torstensson kommo dåliga tidender om Wittenbergs reträtt norrut i juli[2] samt förfrågan, om Wrangel kunde bistå denne med rytteri och pengar. Wrangel sade nej därtill med framhållande av det dåliga skick, hans kavalleri befann sig i. Tillgången på foder hade varit mycket ringa, bönderna hade med sina förnödenheter flytt på andra sidan Donau. Ännu värre brist led Wrangel på pengar. Verkliga orsaken torde dock ha varit, att Wrangel ej ville försvaga huvudarmén inför de stundande, avgörande händelserna. Offensiven måste fortgå med oförminskad kraft.[3]

$^{12}/_{9}$ Skokl. S. I Schorndorf kvarlämnades en garnison på 600 man under befäl av den unge Grotius.

[1] Hammerstein t. Wrangel $^{1}/_{9}$. Wrangel t. Torst. $^{11}/_{9}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{11}/_{9}$ Ox. S.

[2] Jmfr sid. 85.

[3] Torst. t. Wrangel $^{8}/_{8}$. Wrangel t. Torst. $^{31}/_{8}$; t. Witt $^{11}/_{9}$ Skokl. S. Det är en mycket typisk företeelse hos Wrangel att ej vilja splittra huvudarmén för att genom en diversion nå en tillfällig militär eller politisk framgång. Han sökte ständigt och konsekvent göra och behålla huvudarmén så stark som möjligt och leddes därvid av den sunda åsikten, att hade väl huvudarmén framgångar, kom det övriga av sig självt. På den viktigaste punkten ville han uppträda med mesta möjliga styrka.

Den 2 sept. bröt Wrangel upp från Nördlingen mot Donauwörth. Vid framkomsten lät han i största hast reparera bryggan och förde över armén under natten. Han marscherade nu vidare mot Rain. Väl hade han i början ämnat gå direkt på Augsburg men beslöt efter mycken tvekan att först ta itu med Rain. Orsakerna därtill voro dels av politisk, dels av militär natur. Wrangel var fast övertygad om att han på fredlig väg genom underhandlingar skulle vinna Augsburg för sig. De underrättelser, han fått, tydde på att det evangeliska borgerskapet skulle genomdriva stadens anslutning till Wrangel.[1] Däri räknade dock Wrangel fel, som det sedermera skulle visa sig. De militära hänsyn, som samtidigt manade honom att först ta itu med Rain, voro tungt vägande. Wrangel ansåg sig ej kunna lämna Rain i sin rygg. Han befarade, att de allierade skulle kasta in mer trupper i Rain och spärra förbindelsen till Donauwörth norrut. Skulle till på köpet hela den fientliga armén sätta sig vid Rain, kunde Wrangel lätt bli avskuren från Donau, och Donauwörth jämte flere svenska och franska poster vid och på andra sidan Donau råka i fara. Han trodde sig också veta, att besättningen i Rain var liten och föga motståndskraftig.[2]

De militära hänsyn, som dikterade Wrangels beslut — de äro typiska för Gustaf II Adolfs krigskonst — böra ses ur ljuset av det militära läget ävenså av den tidens förhållanden och militära tänkesätt. Wrangels läge var ganska ömtåligt och svävade så att säga i luften. Han saknade en operationsbas, då de allierades huvudstyrka stod mellan honom och sjökanten. Hans förbindelser norrut voro således mycket kringskurna. Han måste skaffa sig en utgångspunkt för sina vidare rörelser. Augsburg var i detta hänseende mycket lämpligt. Men att anfalla det utan att ha sina förbindelser

[1] Detta torde nog ha varit orsaken till att Wrangel ej brydde sig om att skicka kavalleri i förväg till att beränna staden. Varken Wrangel eller Turenne voro nog förutseende att avstänga staden förbindelsen med yttervärlden. Däri låg själva huvudfelet. Ty i motsatt fall hade förvisso borgerskapet gått in på en fredlig lösning, och i alla händelser hade det ej lyckats de allierade att strax före belägringens början kasta in ansenliga förstärkningar till staden, inalles över 1 200 man. I frånvaro av dessa hade staden med säkerhet snart givit sig. — Det hade nog legat närmare till hands för Turenne än för Wrangel att beränna staden, då Turenne på sin marsch kom den ganska nära.

[2] Wrangel t. Torst. $^{14}/_{9}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{14}/_{9}$ Ox. S.

med Hessen och Frankrike något så när skyddade var högst riskabelt. Det skulle bli lätt för fienden att stänga in de konfedererade i Schwaben och där låta dem ruinera sig. En fast punkt vid Donau var nödvändig. Men Donauwörth betydde utan Rain ingenting. Tillsammans bildade dessa två punkter ett viktigt strategiskt utgångsläge för ett anfall på Schwaben eller Bajern. I besittning därav kunde man hoppas betvinga Augsburg och lättare hindra fienden att skynda till dess hjälp. Tidsförlusten vid Rain skulle uppvägas av tidsvinsten vid Augsburg. Förhoppningen, att Rains belägring skulle gå snabbt, medverkade också i hög grad. Troligen misstog sig Wrangel ganska avsevärt på motståndskraften hos såväl Rain som Augsburg. Detta var dock beroende av faktorer, som han ej kände till, och kan alltså ej läggas honom till last. De, som kritiserat hans uppträdande[1], ha dömt efter det slutliga resultatet och ej efter de uppgifter och hjälpkällor, som stodo Wrangel till buds.

Vid framkomsten till Rain befanns bryggan över Lech vara alldeles förstörd, varför Wrangel förlade armén vid Oberndorf. Trots de försök, som från Rain igångsattes att med artillerield störa arbetet, gjordes bryggan i ordning, och den 4 sept. vid middagstiden började överförandet av infanteriet. Königsmark med kavalleriet verkställde övergången något högre upp. Wrangel tog ställning nordost om staden vid Nieder-Schönfeld och öppnade belägringen. Han fann dock platsen vara starkare, än han väntat, och för att påskynda belägringen[2] avfärdade han samma dag ett sändebud till Turenne med anhållan, att denne skyndsamt skulle komma till Rain.

---

[1] Wrangel har fått uppbära mycket klander bl. a. av Napoleon I (Mém. VII: 26), för att han ej gick direkt på Augsburg.

[2] Detta torde med säkerhet ha varit orsaken till att Wrangel tillkallade Turenne. Det framgår bl. a. av Mém. Tur. I: 92. På nästa sida säger Turenne emellertid, att de Beauveaus mission till Augsburg och Wrangels fruktan, att fransmännen skulle göra sig till mästare över staden, *troligen* (kurs. av förf.) var en av de förnämsta orsakerna till Wrangels anhållan. Så kan omöjligen ha varit fallet, då Wrangel skickade sin anhållan den $^4/_9$ (se Wrangel t. Königsm. $^5/_9$ Skokl. S.) och Turenne skickade de Beauveau till Augsburg först efter övergången av Donau, vilket skedde likaledes den $^4/_9$. Jmfr Wrangels ord till Erskein i en skrivelse av den $^6/_9$ Skokl. S.: »denn so viel vom herrn Mareschal Turenne ich vermerkhe, sehe er lieber dass die Stadt Augsburg in unsern Händen were».

Turenne hade den 4 sept. gått över Donau vid Lauingen. I Lauingen kvarlämnade han två brigader och gick vidare österut mellan Augsburg och Rain.[1] För att förmå Augsburg att godvilligt ge sig skickade han dit en underhandlare de Beauveau för att tala med stadens styrelse. De Beauveau var emellertid utan fullmakt, och förhandlingarna med staden gingo trögt. Då Turenne ansåg, att detta till stor del berodde på att den ena av de konfedererades arméer var upptagen med Rains belägring, skyndade han på Wrangels anmaning till Rain och återkallade de Beauveau. Den 7 sept. inträffade Turenne vid Rain och tog genast itu med att upptaga approcher. Artilleribeskjutningen, som några dagar inställts, återupptogs den 10 med stor kraft, och approcherna kommo allt närmare staden. Den 11 begärde kommendanten att få parlamentera, då han ej kunde lita på sitt folk. Samma dag överlämnades staden, och den 12 om morgonen drog garnisonen ut. Den bestod av 400 ryttare, 150 värvade knektar och 600 bönder, av vilka de sistnämnda måste lämna ifrån sig sina gevär. Besättningen konvojerades till Ingolstadt. I byte erövrades omkring 25 kanoner och en myckenhet ammunition och proviant.[2]

Med Rains erövring hade Wrangel fått bättre betingelser för ett anfall på Augsburg. En dyrbar tid hade dock gått förlorad, och Wrangel var ej blind härför. De allierades anmarsch minskade chanserna för varje dag. — Förhoppningen att i godo vinna staden hade också gäckats. Liksom Turenne hade nämligen Wrangel gjort ett försök att på fredlig väg vinna Augsburg. Han skickade dit assistensrådet Erskein för att återknyta de förutvarande vänskapsförbindelserna och förmå det att i godo taga in en svensk garnison. Den 5 sept. inträffade Erskein i staden. Väl var en del av dess befolkning evangeliskt sinnad och böjd att uppfylla svenskarnas önskningar, men rådet utgjordes av katoliker och var nära lierat med Maximilian, och även huvudparten av stadsbefolkningen höll på

---

[1] Turenne t. Wrangel $^{14}/_{9}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. Königsm. $^{11}/_{9}$; t. Torst. $^{11}/_{9}$ Skokl. S; t. Johan Oxenst. $^{14}/_{9}$ Ox. S. Mém. Tur. I: 92. Turenne uppger, att staden försvarade sig dåligt, och Wrangel säger, att den, om den haft proportionerligt med folk, skulle ha varit svår att taga. Att besättningen fick fritt avtåg visar, att man var angelägen att snart få fästningen i sitt våld. — Märk Rains betydelse i 1648 års fälttåg.

denne. Förhandlingarna med Erskein drogos ut på längden. Avsikten visade sig snart, i det 380 man av de allierade anlände till staden. Förut lågo 170 fientliga ryttare därinne. Då Erskein såg, att han intet kunde uträtta, återvände han den 8 sept. till armén.[1] — Dagen efter inträffade ytterligare 500 ryttare och dragoner i Augsburg.

Under Rains belägring hade Königsmark utsänts österut för att skydda ryggen och skaffa underrättelser om fienden. Königsmark kom den 5 till Neuburg och fick här meddelande, att en fientlig avdelning på 2 000 man — i verkligheten utgjorde den 800 ryttare och dragoner och 600 musketörer — passerat Donau vid Ingolstadt och var på marsch mot München. Königsmark stod sålunda omedelbart i dess högra flank eller i dess rygg. Han var ej sen att begagna sig av detta goda tillfälle. Han bröt genast upp, marscherade hela natten och överraskade i daggryningen den 6 sept. vid Pfaffenhofen de 800 ryttarna och dragonerna och upprev dem fullständigt; 200 nedgjordes, 185 togos tillfånga. Det fientliga fotfolket, som vänt sig mot Neustadt, lyckades oskatt ta sig dit. På grund av brist på livsmedel och osäker om fiendens förehavanden drog sig Königsmark tillbaka till Schrobenhausen. Därifrån täckte han med tillhjälp av det franska kavalleriet, som den 7 gick över Lech och tillstötte Königsmark, de konfedererade härarnas rygg. Enligt Wrangels order utskickade han talrika rekognosceringsavdelningar mot fienden. — Den 9 sept. inkom till Wrangel rapport från ett utskickat parti, att de allierade vid Regensburg passerade Donau. För att få full klarhet härom och om fiendens avsikter beordrade Wrangel Königsmark att flitigt skicka ut spaningspatruller mot Regensburg och i synnerhet bevaka linjen Regensburg—Ingolstadt och Ingolstadt—München. Wrangel önskade dessutom veta, om Aichach var besatt av fienden eller ej; i senare fallet ville Wrangel förlägga en svensk garnison ditin.[2] Tydligen ville Wrangel skaffa sig i Aichach en förpost till Augsburg och hindra, att fientliga förstärkningar kastades in i denna stad. Schroben-

---

[1] Erskein t. Wrangel $^{5}/_{9}$, $^{5}/_{9}$, $^{7}/_{9}$, $^{8}/_{9}$. Wrangel t. Erskein $^{6}/_{9}$; t. Torst. $^{11}/_{9}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{11}/_{9}$, $^{21}/_{9}$ Ox. S.

[2] Königsm. t. Wrangel $^{4}/_{9}$, $^{5}/_{9}$, $^{6}/_{9}$. Wrangel t. Königsm. $^{5}/_{9}$, $^{6}/_{9}$, $^{7}/_{9}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{11}/_{9}$ Ox. S. Den avdelning, Königsmark upprev, undsatte sedan Augsburg.

hausen och Aichach voro stödjepunkter i den förpostlinje, som floden Paar bildade.

De allierade hade från Schweinfurt gått i en båge först österut, sedan åt söder över Bamberg, Forchheim, Nürnberg, Amberg i riktning mot Regensburg. Den 8 sept. stodo de vid Burglengenfeld, den 9 vid Kallmünz.[1] Åtgärder vidtogos att sätta armén över Donau, och hästar anskaffades till de oberidna ryttarna. Den långa marschen hade ansträngt trupperna över hövan. De voro i dåligt skick och krävde vila och utrustning.[2] — Att de allierade nått Donau, om än på en lång omväg, var en betydelsefull faktor. De hade skjutit in sig mellan Wrangel och Wittenberg och omöjliggjorde för dem att förena sig. Nu började de allierade kunna räkna på att hinna undsätta Augsburg och i alla händelser bakom Isar eller Inn vara i stånd att hejda de konfedererades offensiv.

Säkra underrättelser om de allierades framryckning hade Wrangel ännu ej den 11 sept. fått. Gen.major Douglas, som Königsmark skickat ut med ett starkt parti mot Ingolstadt och Regensburg, medförde inga fångar och intet nytt.[3] Den 12 sept. fick Wrangel av Königsmark meddelande, att starka fientliga partier troligen skulle gå över Donau, varför Königsmark anhöll att med samtligt kavalleri få göra en våldsam rekognoscering mot Regensburg. Wrangel avböjde dock detta. Han gav i stället order åt Königsmark att, när huvudarmén den 14 skulle bryta upp mot Augsburg, rätta sina rörelser efter den och eventuellt sätta sig i besittning av Aichach och skydda vänstra flanken.[4]

Uppbrottet skedde dock ej den 14. Wrangel förlängde vistelsen i Rain med ytterligare tre dagar. Uppehållet här efter fästningens erövring avsåg att låta trupperna vila ut och sätta fästningsverken i ordning. Han upprättade dessutom här ett stort magasin. Från alla håll samlades förnödenheter.

---

[1] Genom att Wrangel belägrade och erövrade Rain kunde de allierade ej begagna sig av denna fästning för att rakare och snabbare nå Donau och förhindra en eventuell attack på Augsburg.

[2] De Werth t. Piccolomini 14/9. Bericht aussm churbayrischen hauptquartier 14/9 Wien Kr. A. De Werth t. Maximilian 20/9, 25/9 München R. A.

[3] Königsm. t. Wrangel 10/9, 11/9, 12/9. Wrangel t. Königsm. 11/9, 12/9 Skokl. S. — En svensk strövkår hade plundrat Freising, och Wrangel gav order åt Königsm. att sätta igång undersökning och göra sträng räfst. Wrangel t. Königsm. 11/9 Skokl. S.

[4] Königsm. t. Wrangel 12/9. Wrangel t. Königsm. 12/9 Skokl. S.

Han skapade alltså här en slags hjälpbas för ett anfall på Augsburg. All vilja och kraft spändes för att betvinga denna stad.

Det återstod nu att antingen under hot av våld bringa den till ackord och förmå den fientliga besättningen att avtåga eller också med vapenmakt betvinga den. Hade man Augsburg i sitt våld, skulle man få stöd av Lechströmmen och ha Schwaben och Würtemberg i ryggen. Av de förråd, som funnos på området mellan Lech och Isar, skulle man kunna skapa ett ansenligt magasin och samtidigt förhindra, att Bajern droge någon nytta därav. Därigenom skulle fienden, som man förmodade skulle ta ställning bakom Isar, vara tvungen konsumera området mellan Isar och Inn och Bajern således bliva alldeles utsuget. För att riktigt fullkomna detta lands ödeläggelse ämnade Wrangel så länge som möjligt uppehålla sig där och så för framtiden omöjliggöra för fienden dess användande till operationsbas. Inom 7 à 8 dagar, som man trodde sig disponera över, innan de allierade skulle komma Augsburg till hjälp, hoppades man hinna erövra staden. Med sitt anfall på Augsburg syftade Wrangel också att ge Wittenberg luft, så att denne kunde rycka fram efter behag.[1] — Den strategiska vinsten av Augsburgs erövring var alltså i enlighet med huvuddesseinen att i största möjliga mån ruinera Bajern, omöjliggöra för fienden att använda det som operationsbas och tvinga Maximilian på knä.

---

[1] Wrangel t. Torst. $^{11}/_{9}$; t. Witt. $^{14}/_{9}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{14}/_{9}$ Ox. S. Mém. Tur. I: 93. Turenne uppger i sina memoarer, att han och Wrangel diskuterat frågan, vem som skulle tillsätta styresman över Augsburg. Wrangel var överens om att dela garnisonen men ansåg, att som Gustaf II Adolf innehaft platsen, svenskarna hade mer rätt att styra där än fransmännen. Detta föranledde Turenne att misstänka Wrangel för att i onödan ha kallat Turenne till Rain av fruktan, att Turenne eljest skulle göra sig till mästare över Augsburg. Jmfr sid. 105 not 1. Turenne fortsätter: »néamoins, il n'i eust jamais de contestation aigre entre M. de Turenne et M. Vrangel». — Wrangel skriver till Torst. $^{11}/_{10}$ Skokl. S., att anfallet på Augsburg skedde med godkännande av Turenne och samtliga generaler.

Kap. X.

Den första striden om Lechlinjen. Augsburg belägras.

Kvarlämnande i Rain en besättning på tre svenska regementen bröto Wrangel och Turenne den 15 sept. upp mot Augsburg. De gingo på Lechs högra strand. I förväg hade de skickat gen.-major Helmuth Wrangel med några regementen för att beränna staden. Denna uppgift förmådde han dock ej lösa. Under den följande nattens lopp lyckades ytterligare 350 bajerska dragoner ta sig in i staden. De konfedererades huvudstyrka anlände på kvällen den 15 till Lechhausen. Den följande dagen användes till att reparera bryggan därstädes. Den 17 verkställdes övergången. Infanteriet förlades i Pfersee, Göggingen, Haunstetten, Inningen och angränsande byar. Kavalleriet förlades längs Lech, såväl nedanför som ovanför Augsburg ända upp till Landsberg för att bevaka alla vad över floden. Befallning gavs att förstöra alla bryggor över Lech. — Något ackord ville staden ej gå in på. Den 18 sept. började då belägringen på allvar. Den bedrevs med största kraft. Trots stadens starka motstånd, vari även stadsbefolkningen deltog, ryckte de konfedererade allt närmare. Den 30 sept. hade deras artilleri skjutit bort en del av muren och deras approcher kommit ända in i graven och under de fientliga grova kanonerna, så att dessa ej kunde användas. — Den 27 sept. hade Königsmark erövrat Mindelheim, som oroade de belägrande i ryggen, varvid 70 dragoner och 500 hästar togos.

Belägringen försvårades av den ogynnsamma terrängen, som runt staden var genomskuren av vattendrag, och av att man led brist på det nödvändigaste. Försvararna[1] kämpade

---

[1] Wrangel uppskattade deras antal till 1 500 man jämte de av staden värvade 600 man och 2 000 katolska borgare. Linjetruppernas antal stäm-

segt i förväntan på de allierades snara ankomst. — Dessa hade, enligt rapport till Wrangel, den 18 och 19 sept. gått över Donau vid Regensburg och Straubing och den 22 sept. hunnit till Landshut, där de ämnade stanna några dagar, antagligen för att göra sig i ordning för undsättningsförsöket.[1] Vid meddelandet om de allierades annalkande rådslogo Wrangel och Turenne, vad som vore att göra. Man skulle visserligen kunna gå över Lech och invänta fienden vid Friedberg, alltså hålla Paarlinjen, men man skulle då ha Augsburg i ryggen och nödgas kvarlämna en del av armén, såvida man ej upphävde belägringen. Detta vore dock beklagligt, då man gjort stora ansträngningar och hade god förhoppning att kunna erövra staden. Säkert vore förresten ej, att man kunde tvinga fienden till drabbning. Ej heller kunde man möta fienden mellan Lech och Augsburg, då området här emellan var för smalt för uppställning till batalj. Man beslöt i stället att ej upphäva belägringen utan fortsätta den till det yttersta. Kanske skulle fienden övergå Lech mellan Augsburg och Landsberg, då vattnet här var grunt, och alltså självmant ge tillfälle till batalj.

För att i detta syfte förmå fienden att ej direkt gå på Augsburg och undsätta det, läto de den 30 sept. antända Friedberg och alla byar på andra sidan floden på två mil när. Därigenom skulle ej fienden kunna begagna sig av dem. För att ytterligare försvåra undsättandet anlade man skansar även mellan Lechstranden och Augsburg och ett brohuvud vid vadet vid Lechhausen.[2]

Mot de konfedererades förhoppningar gick emellertid fienden rätt på Augsburg. De allierade, i synnerhet de kejserliga, hade fått avsevärda förstärkningar i trupper och hästar. Den 27 sept. hade ärkehertigen sammankallat samtliga generaler till ett krigsråd i Freising. Detta beslöt att följande dag rycka fram till Dachau och där utrusta soldaterna med

---

mer ungefär övernes med Kochs uppgift II: 162 ff., enligt vilken Maximilian skickat till Augsburgs hjälp 380 ryttare, varigenom stadens besättning med ytterligare tillökning av reguliära trupper uppgick till 1 253 ryttare och 600 man stadsmilis.

[1] Om de allierades marsch: överste Steinecker t. Wrangel $^{21}/_{9}$, $^{24}/_{9}$, $^{26}/_{9}$. Hammerstein t. Wrangel $^{26}/_{9}$ Skokl. S.

[2] Det förefaller enligt skissen i Theatrum Europeum, som om man haft även ett mindre dylikt ett stycke högre upp.

förråd, som väntades från München, Regensburg och Ingolstadt. Vid ankomsten till Dachau möttes de allierade av rapporter, att Augsburg ansattes hårt. I försiktigt tempo fortsatte de marschen till Mammendorf, som de nådde den 30 sept. Från Augsburgerhållet syntes väldiga rökmoln, och kraftig artillerield hördes. De utskickade patrullerna meddellade, att Friedberg och de angränsande byarna öster om Lech lagts i aska. De allierade förmodade, att fienden ej skulle bjuda på något motstånd öster om Lech eller hindra dem att fatta posto vid Friedberg.[1] Den 1 okt. ryckte de fram till Kissing. De fientliga patrullerna jagades undan. Större delen av de allierades kavalleri gick fram på slätten mellan Kissing och Friedberg och drev tillbaka de konfedererades framskjutna avdelningar mot Lech.

Vad de konfedererade fruktat och sökt motverka hade alltså inträffat. Fienden stod på en halv mils avstånd från Augsburg och tydligen besluten att forcera flodövergången. Försvaret av denna erbjöd för de konfedererade stora svårigheter. Området mellan stranden och staden var trångt och genomskuret av vattendrag. Några skansar kunde ej uppkastas av brist på jord och förmodligen även på grund av den sumpiga terrängen. Följden bleve den, att försvararna utan skydd finge utstå beskjutning från två håll, såväl från staden som från motsatta stranden, vilka båda voro högre än den sanka vänstra flodstranden. — Något hopp att kunna erövra Augsburg fanns knappast. Den 1 okt. hade de konfedererade företagit ett stormanfall på staden utan att lyckas. Försvararnas mod hade höjts av ärkehertigens närhet. En stormning på morgonen den 2 avslogs likaledes.

Denna dag togo de allierade ställning vid Friedberg. De båda motståndarnas framskjutna avdelningar kämpade livligt med varandra öster om Lech. Vid 10-tiden på förmiddagen kommo Wrangel, Turenne, Königsmark med flera generaler tillstädes och togo i skydd av sina patruller läget i betraktande. De allierade gingo då till anfall med större styrkor och kastade tillbaka de konfedererades avdelningar ända till stranden.

---

[1] De konfedererades åtgärd att bränna byarna öster om Lech hade alltså en verkan alldeles direkt motsatt den, som åsyftats. Det är ej otroligt, att de allierade annars gått över mellan Augsburg och Landsberg — marschen Freising-Dachau-Mammendorf pekade därpå — därmed givande de konfedererade det tillfälle, dessa önskade sig.

Brohuvudet, som var besatt med Turennes livregemente, vågade de sig dock ej på.

Att förhindra undsättningen var tydligen omöjligt. Wrangel och Turenne beslöto att upphäva belägringen. Besättningarna i utanverken drogos in, och kanonerna togos från sina ställningar. Vid dagens inbrott den 3 okt. skickades de grova kanonerna och bagaget med de sårade i förväg. Två timmar efter solens uppgång följde den svenska och franska armén efter. Lägret sattes i brand. — Reträtten försiggick i god ordning. En halv mil från Augsburg gjorde man halt på öppna fältet. Här skedde uppställning till batalj, och svensk lösen sköts två gånger för att erbjuda fienden strid. Enligt inkomna fångars berättelser, att de allierade sökte ett avgörande, hade man nämligen anledning att tro, att ett dylikt skulle komma till stånd. Trots den foderbrist, kavalleriet led av, dröjde de konfedererade ända till den 4 på middagen, väntande på att deras utmaning skulle antagas. Fienden visade emellertid ingen lust härtill.

Natten mot den 3 hade de allierade arbetat på att bringa sina kanoner i ställning på den högra flodstranden. Vid svenskarnas och fransmännens avmarsch sände ärkehertigen blott mindre patruller efter dem. Han var orolig, att de skulle bereda honom någon obehaglig överraskning och ville ej vedervåga större avdelningar. Sina farhågor fann han bekräftade. Hatzfeld hade utskickats att ge akt på fiendens reträtt. När Hatzfeld ryckte framåt, varseblev han, att de konfedererades trupper stodo i full slagordning bakom en kulle, större delen av kavalleriet stod i en skogsdunge på vänstra flygeln, som var stödd på Lech, resten stod på en kulle på höger hand. Deras avsikt var enligt ärkehertigens uppfattning att från alla håll kasta sig på de trupper, som överskredo Wertach, och avskära dem reträtten till huvudstyrkan. I följd härav ansåg sig ärkehertigen ej lämpligen böra föra över armén. Bryggan över Lech blev först klockan tre på middagen färdig, varför man ej samma dag skulle hinna föra över hela armén. Det skulle vara högst riskabelt att i fiendens åsyn passera först Lech och sedan Wertach. Man vore tvungen att gå över på bred front, och oreda uppstode lätt. Fienden hade då ett gynnsamt tillfälle att kasta sig på de isolerade avdelningarna, som efter passerandet av vattendragen befunno sig i ogynnsam taktisk formation. Stannade fienden ej kvar, skulle han i alla fall fått

ett sådant försprång, att en förföljning vore lönlös. Detta så mycket mer, som i och kring Augsburg ej fanns någon tillgång på foder, så att de allierade saknade utgångsläge för en framryckning. Ärkehertigen beslöt därför att stanna vid Augsburg tills vidare för att ge akt på om fienden på nytt företoge sig något mot staden. Sedan skulle han dra sig något tillbaka för att vara närmare sina magasin.

De konfedererades avmarsch den 4 okt. på middagen förändrade ingenting i detta beslut. Ärkehertigen drog sig samma dag tillbaka till Dasing. Om fienden kom rapport från de förföljande patrullerna, att han marscherade längs Lech på Donauwörth. Samtidigt meddelade emellertid en från fienden undkommen ryttare, att de konfedererade gingo på Lauingen; bland trupperna talades det allmänt, att marschen gällde Bodensjön. Detta fann dock ej ärkehertigen sannolikt, utan han trodde för sin del, att de ämnade sig till Memmingen för att pröva sin lycka på denna stad. — Det verkliga förhållandet var, att Wrangel och Turenne drogo sig mot Lauingen. De ämnade ej överge huvuddesseinen utan till att börja med blott ge akt på vad fienden företoge sig för att därefter rätta sina rörelser. Trupperna voro också i stort behov av vila.[1]

[1] De viktigaste källorna till Augsburgs belägring äro: Wrangel t. Königsm. $^{16}/_{9}$, $^{23}/_{9}$; t. Torst. $^{22}/_{9}$, $^{9}/_{10}$; t. överste v. Weiher $^{23}/_{9}$. Douglas t. Wrangel $^{26}/_{9}$ Skokl. S. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{23}/_{9}$, $^{4}/_{10}$ Ox. S.; t. Axel Oxenst. $^{26}/_{9}$, $^{10}/_{10}$ A. O. B. Turennes Schreiben aus dem Lager vor Augsburg $^{12}/_{10}$, $^{13}/_{10}$ Ty. o. Ty.; Mém. Tur. I: 94 ff. Leopold Wilhelm t. Trauttmannsdorff (?) $^{15}/_{10}$ Skokl. S. Eygentliche und kürcliche relation om Augsburgs belägring 1646. Geleen t. Piccolomini $^{5}/_{10}$ Wien Kr. A. de Werth t. Maximilian $^{6}/_{10}$ München R. A. Theatrum Europeum V: 1166 ff. jämte skissen över Augsburgs belägring. — Den frågan kommer osökt fram, huruvida de konfederade hade lyckats erövra Augsburg, ifall de ej befattat sig med belägringen av Rain. Som det nu var, anlände de konfederade den 15 okt. framför Augsburg. Hade de gått dit direkt efter Donauövergången torde de ha inträffat den 5 okt. Tidsförlusten var alltså 10 dagar. Ärkehertig Leopold Wilhelm tvangs genom att Rain var i motståndarens hand dels att taga en omväg över Regensburg i st. f. att ta vägen direkt på Donau i riktning mot Rain, dels att mellan Regensburg och Augsburg göra ett längre uppehåll, än vad han annars hade behöft göra. Från Donauövergången till Friedberg använde han omkring 14 dagar. Denna stora tidsförlust i ett viktigt skede föranleddes säkerligen till stor del av att han ej längre hade stöd av Rain utan hotades därifrån i högra flanken. Det är omöjligt beräkna, i vilken grad Rains erövring spelat in beträffande tiden, men högst troligt är, att Augsburg kunnat hålla sig åtskilligt längre och de allierade alltså i alla fall hunnit undsätta Augsburg och tvungit de konfederade att upphäva belägringen. Dessa skulle då ej innehaft

Genom undsättningen av Augsburg hade de allierade vunnit en avsevärd framgång. Det hade lyckats dem att delvis neutralisera de konfedererades framgångar i början på augusti. Icke minst betydande var den moraliska verkan, detta medförde. De hade nu stängt ute fienden från själva Bajern. Samtidigt hade de förstärkt sig i trupper[1] och utrustning. Förtjänsten faller i främsta rummet på Augsburgs tappra försvarare, som modigt avvärjt alla anfall. Ärkehertig Leopold Wilhelms frammarsch förefaller alltför långsam men den torde ha fördröjts genom svårigheten att kunna förstärka och utrusta armén. Han handlade fullt riktigt att gå på Augsburg och ej låta skrämma sig av fiendens demonstrationer. Hans försiktighet att ej efter de konfedererades upphävande av belägringen med armén övergå Lech och Wertach räddade honom säkerligen från allvarliga förluster. Ett fel, som han emellertid sedan begick och som för framtiden blev ödesdigert, var, att han släppte känningen med den vikande fienden. — De konfedererade hade med uppgivandet av Augsburgs belägring träffats av ett kraftigt bakslag. Diskuteras kan, om det ej varit lämpligare av dem att ej bry sig om Augsburg utan gå direkt in i Bajern. Tydligen hade de underskattat försvarskraften hos Augsburgs garnison och befolkning. Terrängen var också ogynnsam för dem. Själva belägringen bedrevs med kraft. Men då de allierade närmade sig, blev ställningen ohållbar. En strid på två fronter lade naturen hinder i vägen för. Deras förhoppningar att kunna lura fienden slogo ej in. En reträtt blev nödvändig. Men de kände sig tydligen ej slagna[2] utan voro benägna att söka sin lycka i en huvuddrabbning. Fiendens vägran att gå in härpå bröt också av udden på motgången. Genom att förhärja och bränna landet kring Augsburg hade de konfedererade omintetgjort för motståndaren att begagna Augsburg

---

Rain, som för övrigt ytterligare skulle ha oroat och försvårat belägringen av Augsburg.

[1] Pufendorf uppger XVIII: 214 deras styrka till 13 600 till häst, 9 400 t. fot, 1 500 dragoner, sammanlagt 25 500 man. Koch II: 163: 18 000 man kav., 12 000 man inf.

[2] Betr. de konfedererades förluster säger Wrangel, att de ej lidit någon synnerlig skada utan blott fått några officerare och menige »quetzte». Detta gäller troligen blott svenskarna. Wrangel sökte synbarligen bagatellisera förlusterna och motgången. Turenne uppger Mém. I: 94, att de båda arméerna förlorat 5- à 600 man, vilket torde stämma tämligen väl överens med sanningen.

som bas till att förfölja dem. De hade lagt ett tomrum mellan sig och honom och försvårat hans framryckning och hans spaningsarbete. Reträtten betraktade de blott som en tillfällig motgång. De hade tillgång till Schwaben, ägde i Rain och Donauwörth en fast utgångspunkt och infallsport till Bajern. Huvuddesseinen var ingalunda uppgiven. De avvaktade blott, att fienden skulle begå något fel för att begagna sig därav och reparera sitt anseende. Tillfället lät ej länge vänta på sig.

Kap. XI.

Den andra striden om Lechlinjen.

Vid Donau upphörde de konfedererades tillbakagående rörelse. Wrangel tog sitt kvarter i Aislingen, medan fransmännen satte i gång med att befästa Lauingen, vars läge vid Donau var viktigt som ett centralt flodpass. Det skulle vid Donau bilda en fast punkt, en slags hjälpbas för den framryckning man hoppades på. Wrangel var Turenne behjälplig i Lauingens befästande. Han ämnade i stället uppgiva Donauwörth och förstöra bryggan därstädes. På grund av terrängförhållandena kunde nämligen Donauwörth ej hålla sig inför en belägring, vilken Wrangel fruktade, att de allierade skulle ta itu med, så snart Wrangel ej var i närheten.[1]

Läget var i hög grad ovisst. Från Torstensson kommo oroande meddelanden om det hot, de polska värvningarna kunde innebära mot sjökanten. Om Wittenberg ginge obekräftade rykten om framgångar för honom i Schlesien. Landgrevinnan åter led avsevärda förluster, och i fronten höll ärkehertigen sina trupper väl tillsamman och gav genom sitt stillaliggande ingen ledning, vartåt han syftade. Wrangel skulle nu gärna ha velat detachera Königsmark från huvudarmén för att låta denne verkställa en del viktiga uppdrag. I en instruktion av den 19 okt. fick Königsmark sig förelagt att ha uppsikt över kvarteren vid Elbe, Weser, Werra etc. och bemäktiga sig Schweinfurt eller någon annan fast post vid Main för att på den vägen hålla förbindelsen öppen över Thüringen till sjökanten och till Wittenberg. Likaså skulle han skydda huvudarméns rygg och hjälpa landgrevinnan mot landgreven Georg och Holzappel.[2]

---

[1] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{14}/_{10}$ Ox. S.

[2] Jmfr Königsm:s instruktion av den $^{15}/_{1}$ 1647 sid. 140 ff.

Königsmarks detacherande blev dock ej av. Det tryck, de allierades närvaro utövade på Wrangel, var för starkt, för att han skulle våga försvaga huvudarmén. Huvuddesseinen ville Wrangel framför allt fullfölja. Hans synpunkter härvidlag föranledde honom att hos Torstensson bestämt framhålla olämpligheten i att för de polska värvningarnas skull dra sig åt sjökanten. Man måste fullfölja fälttågsplanen icke minst med hänsyn till att fransmännen, om man droge sig tillbaka över Donau, skulle separera sig och gå tillbaka över Rhen, så att den med så mycket besvär åvägabragta föreningen skulle upplösas och bli utan frukt. Dock förklarade sig Wrangel villig att om så bleve nödvändigt utan tvekan lämna sitt för handen varande verk och göra vad K. M:t ansåg lämpligt.[1]

I dessa dagar kommo goda underrättelser från Wittenberg om dennes framgångar i mitten på september. Wittenberg rapporterade de åtgärder, han vidtagit för att binda fiendens trupper på denna front, offensiven mot Montecuccoli och dennes reträtt till Böhmen. Han betygade sin redliga vilja att genom en diversion hindra fientliga truppförflyttningar från sin front eller, om detta ej hade åsyftad verkan, närma sig Wrangel för att vara honom behjälplig. Med hänsyn till svårigheterna för de svenska garnisonerna i arvländerna fann Wittenberg dock ej det sistnämnda rådligt. Denna utväg tycktes ej heller behöva användas. Montecuccoli hindrades av Wittenbergs framryckning att med sina trupper stöta till de allierades huvudarmé.[2] Wrangel gav honom emellertid order att antingen göra en diversion för att lätta trycket på huvudarmén, så att Wrangel kunde avdela Königsmark till Hessens undsättning — den hessiska gen.-major Geises trupper hade blivit slagna och Holzappel hade fria händer i Hessen — eller också skulle Wittenberg förena sig med huvudarmén.[3]

Efter upphävandet av Augsburgs belägring hade ärkehertig Leopold Wilhelm släppt den direkta känningen med den vikande motståndaren. De konfedererades fördelaktiga, undanskymda ställning bakom Zusam och Glött försvårade hans spaningstjänst, som dessutom tycks ha bedrivits föga energiskt, åtminstone fungerade den ej tillfredsställande. I bör-

---

[1] Torst. t. Wrangel $^{15}/_{9}$. Wrangel t. Torst. $^{0}/_{10}$ Skokl. S.

[2] Se härom sid. 96 ff.

[3] Witt. t. Wrangel $^{18}/_{9}$, $^{24}/_{9}$. Wrangel t. Witt. $^{20}/_{10}$ Skokl. S.

jan förmodade de allierades härledning en fientlig reträtt norrut över Donau, vilken man tänkte möta med en marsch över Ingolstadt och Neuburg, antagligen för att skydda övre Pfalz och skjuta in sig mellan Wrangel och Wittenberg, kanske ock för att hota Wrangels förbindelser med sjökanten och tvinga honom att dra sig tillbaka. Men därpå följande rapporter pekade allt bestämdare på att de konfedererade ämnade sig mot Memmingen och Überlingen Maximilian av Bajern manade ivrigt att ta till offensiven. Han liksom de allierades härledning fruktade tydligen, att de konfedererade syftade på de av kriget oberörda kvarteren vid Bodensjön. Det gällde att förekomma detta. Omkring den 16. okt. passerade de allierade Lech vid Landsberg och gingo över Mindelheim och Westerheim i riktning mot Memmingen.[1]

Wrangel och Turenne hade med spänt intresse följt de allierades rörelser. Deras söderut mot Thannhausen framskjutna avdelningar, som likt en ridå maskerade deras egna förehavanden, hade rapporterat in de allierades marsch över Landsberg västerut. Wrangel och Turenne lågo på språng i sin beredskapsställning för att utnyttja ett eventuellt tillfälle och vid läglig tidpunkt bryta fram. De insågo till fullo stundens allvar. På deras nu fattade beslut berodde utgången av årets fälttåg och därmed även den viktiga frågan om vinterkvarteren. Dessa voro av största betydelse, då man under vintern lät hären vila ut och fyllde kadrarna, för vilket ändamål kvarterens beskaffenhet var utslagsgivande. Det var nödvändigt att skaffa goda vinterkvarter, då trupperna voro uttröttade av sommarens långa marscher. Kavalleriet saknade hästar, infanteriet vapen och munderingar. Snön hade redan börjat falla. Man misstänkte, att de allierade ämnade närma sig Ulm och med stöd av de fasta platser Heilbronn, Tübingen och Urach, som de innehade, rycka med överlägsen armé mot de konfedererade och tvinga dem, sedan de kon-

[1] Om de konfedererades rörelser: överste v. Jurgas i Donauwörth t. Wrangel 6/10, 8/10, 10/10, 18/10. Steinecker t. Wrangel 6/10, 8/10 Skokl. S. Johan de Werth t. Piccolomini 18/10. Geleen t. Piccolomini 20/10. Aus dem kayserl. u. churbayr. hauptquartier 24/10. Aus Frankfurt 25/10. Riksgreven av Nassau t. Piccolomini 26/10, 30/10. Wien Kr. A. Schreiber uppger s. 894, att i det kejserliga krigsrådet — som f. ö. tycks ha haft det avgörande ordet betr. krigets förande — ej funnits någon general eller överste, som haft nödiga topografiska insikter om Schwaben.

sumerat alla förråd vid Lauingen, att dra sig tillbaka till det redan utsugna Franken.[1] De allierade skulle manövrera ut dem från Donaulinjen, bli mästare utan att slåss och beröva de konfedererade frukterna av deras framgångar i augusti. Detta var man ingalunda benägen att gå in på. — Beslutet blev att gå på fienden, som enligt rapporter stod mellan Mindelheim och Memmingen, eller när man fått känning med honom se, vad man skulle ta sig till. Vägrade fienden att anta drabbning, skulle man söka gå på Bajern.[2] Tydligen hade de konfedererades härledning insett svagheten i motståndarens frammarsch. Denne vände därunder dels sin högra flank åt de konfedererade, dels blottställde han sina förbindelser för ett snabbt anfall norrifrån. Fördelarna voro härvid på de konfedererades sida, vilka hade stöd av Donau, som försvårade en kringgående rörelse, och vilka hade bättre betingelser för en framryckning än de allierade. Dessa byggde sin operation på alldeles felaktig förutsättning och togo för den skull ut svängen för mycket. Kanske hade de ock underskattat tilltagsenheten hos de konfedererade, vilka ryckte till sig initiativet och genomskuro de allierades planer.

Den 21 okt. bröto de konfedererade upp från Lauingen söderut. Marschen gick över Jettingen och Kirchheim, de hade alltså högra flanken skyddad av Mindel, som bildade front emot möjliga anfall av en från Ulm anryckande fiende. I Angelberg vid Tussenhausen fingo de rapport, att fienden befann sig ända vid Iller, därmed lämnande åt de konfedererade ett osökt tillfälle att kasta sig in i Bajern.

Dessa voro ej sena att utnyttja den fördelaktiga situationen. Utan att bry sig om att anfalla fienden begagnade de sig av nattens[3] mörker att i hemlighet bryta upp åt sydost, sedan de kvarlämnat en avdelning på 2 000 ryttare för att maskera sin rörelse och skydda högra flanken och ryggen under marschen. Försöket lyckades. Med stor skyndsamhet gingo de konfedererade på Landsberg, som deras förtrupper nådde natten mot den 25 okt. Bron befanns oskadd. Den överraskade besättningen, 75 ryttare, togs till fånga. Stora förråd

---

[1] Mém. Tur. I: 97.

[2] Wrangel t. v. Jurgas $^{22}/_{10}$ Skokl. S. Mém. Tur. I: 98, Puf. XVIII: 214.

[3] Troligen natten mot den 24 okt.

erövrades.[1] Överförandet av trupperna tog genast sin början, och snart stodo de båda konfedererade härarna öster om Lech i Bajern.[2]

Genom en rask manöver, byggd på de allierades felaktiga uppfattning av läget, hade de konfedererade återfått sitt strategiska övertag och vunnit alla fördelar på sin sida. Bajern låg öppet för dem, mellan sig och fienden hade de Lech, och de ämnade ej lämna obegagnat det förträffliga hinder denna flod bildade rakt i de allierades frontriktning. Fienden skulle bli innestängd mellan Donau, Iller och Bodensjön.

För sent märkte ärkehertigen sin felmanöver och de konfedererades åtgärd att snabbt begagna sig därav. Han beslöt genast gå tillbaka och söka komma över Lech. Dock gick han ej mot Landsberg utan mer söderut mot Kaufbeuren för att över Schongau passera nämnda vattendrag. Wrangel hade förutsett detta och genast efter övergången av Lech detacherat till Schongau överste Reichwald med tre kav.- och ett dragonregemente. Den 26 okt. följde armén efter. Reichwald kom emellertid för sent. Schongau var redan besatt av fientliga dragoner. Det lyckades honom dock att sticka bryggan i brand. Antagligen på grund härav och då terrängen öster om Lech var svårframkomlig[3], drog sig ärke-

---

[1] Turenne uppger Mém. I: 99, att de beräknades räcka mer än en månad för de allierades trupper.

[2] Wrangel t. v. Jurgas $^{22}/_{10}$; t. Erskein $^{23}/_{10}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{29}/_{10}$ Ox. S. Mém. Tur. I: 98 ff. Theatr. Europ. V: 1214 ff. Källorna till de viktiga och intressanta rörelserna dessa dagar äro mycket knapphändiga och ofullständiga, delvis äro de varandra alldeles motstridiga, t. ex. Mém. Tur. I: 98 och Wrangel t. Erskein $^{23}/_{10}$. Turenne talar om att de båda motståndarne vid Angelberg stodo blott en timmes väg från varandra. Theatr. Europ. säger, att man fått känning med varandra. Något sådant framskymtar ej alls i Wrangels skrivelser. Kanske rörde det sig blott om de allierades patruller och ej deras huvudstyrka, som i själva verket antagligen stod nära Memmingen. Därav förklaras också de konfedererades djärvhet att våga lämna den i ryggen. — Wrangel sade i sin skrivelse t. Johan Oxenst. $^{29}/_{10}$ sig ej kunna förstå orsaken, varför fienden dragit sig så långt västerut, därmed givande de konfedererade tillfälle att kasta sig mellan honom och kejsaren. Mém. Tur. I: 98 har följande passus: »et on assure que rien n'a tant aigré M. de Bavière, ni obligé de faire la paix qu'il fit ensuite, que de voir l'armée des confédérés au commencement de l'hiver avoir des parties aux portes de Munick (München), et n'avoir point de nouvelles des armées de l'Empereur et de la sienne». Och på nästa sida: »et on aprit que M. de Bavière n'ayant pas voulu voir M. l'Archiduc».

[3] Schreiber s. 895.

hertigen något längre norrut för att på lämplig plats övergå Lech. Men det var lika omöjligt. De konfedererade lade sig mitt emot på andra sidan och förhindrade all övergång. De allierades trupper befunno sig i ett beklagansvärt tillstånd. De hade gjort långa marscher och delvis bivackerat under bar himmel. Avskurna från sin operationsbas och instängda inom ett utplundrat land ledo de svåra umbärande. De fruktlösa manövrerna hade berövat soldaterna förtroendet till ledningen, och disciplinens band voro lossade. Till slut när ärkehertigen såg, att han ej kunde komma över mellan Schongau och Augsburg, drog han sig den 7 nov. längre norrut. De konfedererade följde parallellt efter för att ånyo mota alla övergångsförsök. Men i trakten av Friedberg försvårades deras marsch i hög grad av de dåliga vägarna, som genom det ständiga regnandet under hösten blivit alldeles bottenlösa och nästan otrafikerbara för artilleri och bagage. Därjämte fingo de erfara olägenheterna av sin åtgärd den 30 sept., då de för att skrämma fienden läto antända byarna öster om Augsburg. Livsmedel och fourage stodo ej att uppbringa, varför de konfedererade drogo sig tillbaka till Merching. Därmed avskuro de visserligen förbindelsen mellan Augsburg och München men uppgåvo tanken att hindra ärkehertigen att komma över Lech. Den 8. okt. kom rapport, att de allierade äntligen lyckats ta sig över Lech vid Thierhaupten[1]; de hade låtit förfärdiga sex bryggor i Augsburg och låtit dem driva med strömmen till lämplig plats. De allierade gingo nu på Schrobenhausen, dit Maximilian skickat livsmedel från Augsburg och München. — Genom en raskt och skickligt verkställd övergång hade ärkehertigen lyckats hämta in det försprång, han låtit lura av sig. Men hans trupper voro utmattade av de långa marscherna på dåliga vägar, och fienden stod jämte honom i Bajern och närmare de centrala delarna än han. Till att driva ut honom räckte ej ärkehertigens krafter.

Wrangel ville vid underrättelsen om de allierades lyck-

---

[1] Antagligen även vid Gersthofen. Wrangel uppger i sin skrivelse t. Johan Oxenst. 14/11 Ox. S. blott Thierhaupten, likaledes Puf. XVII: 214. Koch II: 164 blott Gersthofen. Schreiber s. 895 både Thierhaupten och Gersthofen. — Det förefaller ej otroligt, att den förestående svängningen i Frankrikes politik redan nu inverkat på Turenne och gjort honom mindre benägen för ett intensivt fälttåg och för att verksamt söka hindra de allierade att gå över Lech.

ligt verkställda övergång tränga längre in i Bajern och gå på Freising, där man haft fri passage över Isar. Därigenom hade man satt sig mellan motståndaren och München och haft ett frontstöd i Glon och Amper. Kanske avsåg Wrangel att hålla denna linje. I alla händelser tvang man fienden, om denne sökte få förbindelse med München och de mer proviantrika trakterna, att göra en besvärlig omväg, medan de konfedererade själva rörde sig på den inre linjen. Med de båda arméerna öster om Isar skulle Bajern bli alldeles ruinerat, vilket var Wrangels innerliga förhoppning och slutliga mål.[1] Men än en gång under detta år kom Mazarins politik att olyckligt för de konfedererades krigföring gripa in och med åsidosättande av vad det militära läget och den militära fördelen krävde göra synpunkter gällande, som till stor del neutraliserade de framgångar, Wrangel och Turenne haft tiden augusti—början på november.

Sedan fransmännen enligt överenskommelse av 3/13 sept. 1646 i Münster tack vare de bajerska sändebudens påtryckningar fått sina krav beviljade av kejsaren, var ett fortsatt fälttåg, åtminstone tills vidare, av föga nytta för dem. Militära framgångar kunde knappt medföra större fördelar, än de redan vunnit, i stället skulle de blott tjäna till att öka svenskarnas inflytande[2] och fullständigt ruinera bajerfursten. De gamla planerna om ett vapenstillestånd, antingen det bleve ett allmänt eller separat, döko ånyo upp, och de fingo nu ett gynnsammare mottagande hos motparten. Maximilian såg nämligen de konfedererades stora framsteg och fruktade samtidigt, att eventuella framgångar för de allierade skulle höja kejsarens anspråk.[3] Man ser alltså här ett märkligt förhållande. Huvudkämparna Sverige och kejsaren sekunderas av var sin mäktig medhjälpare, som bägge av skilda anledningar önska

---

1 Om operationerna efter de konfedererades övergång av Lech se Wrangel t. Erskein 23/10; t. överste Erik Ulfsparre 23/10; t. Torst. 3/11, 14/11; t. Witt. 3/11, 3/12 Skokl. S. Wrangel t. Johan Oxenst. 29/10, 11/11, Ox. S. Mém. Tur. I: 100.

2 Betecknande i detta hänseende är, att de franska sändebuden i Münster ansågo upphävandet av Augsburgs belägring som en fördel, då det skulle göra svenskarna mer fogliga för fransmännens önskningar. Nég. secr. III: 355.

1 Egloffstein s. 132 ff. »La suspension d'armées est la seule, qui peut sauver l'armée ennemie.» D'Avaugour t. Mazarin 9/12 Wahrenb. S.

en snar fred, som i bland understödja, ibland motarbeta sina huvudmän, bägge två kämpande för syften, som till stor del ej sammanfalla med huvudkämparnas och bägge två åstadkommande genom sin politik högst avsevärda fluktuationer i dessas krig och politik.

Kap. XII.

Stilleståndsförhandlingarna med Bajern och krigsrörelserna därunder.

I mitten på september föreslogo de franska och venetianska sändebuden, som rest till Osnabrück, de svenska legaterna ett stillestånd med kejsaren och Bajern på villkor, att svenskarna skulle dra sig tillbaka norr om Donau och återlämna vad de hade söder därom. På fransmännens upprepade påtryckning skickade Oxenstierna och Salvius överkrigskommissarien Brandt till Wrangel, till vars avgörande saken ställdes.[1]

Innan Brandt inträffade hos Wrangel, hade redan till dennes öron kommit rykten om det föreslagna vapenstilleståndet. Wrangel, som saknade instruktion härutinnan, begärde råd av legaterna, hur han skulle bete sig. För egen del hemställde Wrangel till dem att bedöma, huruvida ett stillestånd under dåvarande militära förhållanden kunde vara till gagn, då fienden utan tvivel ville förbättra sitt dåliga läge och uppenbarli-

[1] Legaterna t. K. M:t $^{21}/_{9}$, $^{23}/_{9}$ Germanica. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{26}/_{11}$. Johan Oxenst. t. Wrangel $^{30}/_{11}$ Ox. S. — K. M:t hade visserligen i en skrivelse av $^{21}/_{3}$ 1646 (R. R.) uttalat sig mot ett armistitium, men i en föregående skrivelse av $^{10}/_{11}$ 1645 (R. R.) förklarat, att man, om det allmänna läget absolut fordrade det, kunde ge efter men blott på den betingelsen, att bajerfursten ej hjälpte kejsaren eller någon af Sveriges fiender. — Det förefaller, som om de svenska legaterna i början ej varit synnerligen obenägna för eller ställt sig avvisande mot ett armistitium. Egloffstein uppger s. 136 ff., att i slutet på sept. till de bajerska sändebuden på fredskongressen meddelats i de *svenska* (kurs. av förf.) och franska sändebudens namn, att de konf. voro sinnade att skicka sändebud till sina fältmarskalker och uppmana dem, »die sachen zu keinen extremiteten kommen zlassen, sondern einen anstand der waffen, wie sie sich mit dem Gegenthail werden vergleichen mögen, einzuwilligen.» — Jmfr Chanut 59 ff., 72 ff., 76 ff.

gen genom ett stillestånd skulle vinna tid därtill. För övrigt misstänkte Wrangel, att fransmännen nu, sedan deras satisfaktionspunkter blivit uppfyllda, voro böjda härför. I synnerhet trodde Wrangel, att Tracy påverkade Turenne i den riktningen.[1]

Den 2 nov. ankommo till de konfedererades läger den franska ambassadens utskickade de Croissy och det kejserliga sändebudet Rosenberg. Den förre var instruerad meddela Turenne, att i den händelse svenskarna ej ville gå in på ett allmänt stillestånd, Turenne skulle bevilja ett enskilt åt Bajern, dock att det skulle stå Sverige fritt att ingå däri.[2] De franska legaterna hade således alldeles övergivit sina krigiska intentioner från sommaren. Den mazarinska politikens mästerliga balanserande mellan å ena sidan kejsarens krossande, å andra sidan strävan att skydda den katolska religionen och minska Sveriges inflytande åstadkom en svängning, som direkt verkade till fördel för det hårt ansatta Bajern och dess hemliga protektor Frankrike och till ej mindre nackdel för kejsaren och för Sverige, dess politik och krig.

De Croissy framställde en begäran att få höra Wrangels mening om det av de franska legaterna föreslagna vapenstilleståndet mellan de konfedererade och kejsaren och Maximilian. Wrangel påpekade den ringa nyttan därav under den rådande militära situationen, vilken man hellre borde begagna sig av för att med förenade krafter sätta Bajern ur spel. Dessutom saknade Wrangel fullmakt och visste ej heller, vad Brandt skulle föra med sig. Härvid lät de Croissy bero.[3]

Wrangel var bestämt emot ett vapenstillestånd. Hans soldatsinne — någon böjelse för diplomatiska ting ägde ej Wrangel — sade honom, att man borde begagna det särdeles gynnsamma tillfället att till förmån för de svenska intressena krossa Bajern. Även Turenne och många franska officerare ville utnyttja den fördel, det militära läget skänkte. Men Turenne vågade ej stå för sin mening, då legaterna i Münster gåvo honom bestämda anvisningar, huru han skulle handla.

---

[1] Wrangel t. Johan Oxenst. 29/10 Ox. S.; t. Erskein 2/11 Skokl. S. Jmfr Mazarin t. Tracy 1647 18/1 Lettres II:

[2] Nég. secr. III: 340.

[3] Wrangel t. Johan Oxenst. 14/11 Ox. S.; t. Axel Oxenst. 23/11 A. O. B. Jmfr Erskein t. Wrangel 9/11 Skokl. S. K. M:t t. Wrangel 1646 17/10, 1647 9/1 R. R.

Av de svenska officerarna var det många, som hyllade sig till en uppfattning, motsatt Wrangels och röstade för ett stillestånd. De voro leda på kriget och knotade, att man från svenskt håll ej visade sig benägen för fred. Wrangel sökte förgäves påvisa för dem den imaginära nyttan av ett stillestånd. Han saknade stöd för sina åsikter hos armén. Från regeringen hade han ej heller någon instruktion att rätta sig efter.[1]

Den 5 nov. ankom Brandt till Wrangel med legaternas skrivelse av den 29 sept. och försedd med muntlig instruktion, som bland annat gällde stilleståndsfrågan. Däri framhölls, att varken de svenska legaterna eller de evangeliska ständerna funno det rådligt att ingå ett vapenstillestånd med fienden, som blott skulle begagna sig därav att hämta nya krafter. Men eftersom fransmännen gåvo svenskarna skulden, för att freden ej kom till stånd, och hotade att separera sig, sägande sig vara ense med vederparten, och då man alltså kunde befara, att hela svärmen skulle falla allena på svenskarna, så hade legaterna skickat Brandt till Wrangel för att höra hans åsikt. Eljest hemställde legaterna till Wrangels omdöme, om ej Wrangel kunde låtsas förhandla med fransmännen och under varjehanda »pretexter och excuser» söka dra ut hela stilleståndsfrågan på längden, på det att bajerfursten måtte bli oskadliggjord, innan man bestämde något därom. Detta önskade även de evangeliska ständerna i hög grad, på det att fredstraktaten därigenom så mycket mera kunde underlättas. Skulle Wrangel av fransmännen tvingas till ett stillestånd, ansågo legaterna vara bäst att ej sluta något längre än på 4 à 5, högst 6 veckor, att förlängas blott på några veckor. Till slut anförde legaterna som skäl mot ett stillestånd även det förhållandet, att under ett sådant skulle såväl svenskarna som fransmännen ruinera sina tilldelade kvarter, så att man kunde befara, att ständerna ej skulle bevilja någon summa till soldateskens contentement.[2]

Wrangels svar till legaterna var ett upprepande av hans föregående uttalande om olägenheterna av ett armistitium, om fransmännens påtryckningar och om sin avsikt att dra ut för-

---

[1] Wrangel t. Erskein $^{2}/_{11}$ Skokl. S. Wrangel önskar, att han hade Erskein hos sig och finge råd av denne.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{11}/_{11}$ med. bil. legaternas memorial för Brandt Ox. S.

handlingarna på längden, ifall nu fransmännen ej alltför starkt yrkade på ett vapenstillestånd.[1]

Den förändrade kursen i den franska politiken blev av största betydelse för de militära operationerna. Då Wrangel föreslog att över Freising gå längre in i Bajern, sveko fransmännen. De föreburo allehanda förevändningar, och Wrangels energiska försök att övertala dem lyckades ej. Såväl de franska legaterna genom de Croissy som franska regeringen påverkade Turenne att skona bajerfurstens land och förhindra, att det skövlades. Även d'Avaugour fick order att göra, vad han kunde.[2] Harmsen måste Wrangel släppa taget, just som han stod vid målet för alla sina ansträngningar. Uppfylld av misstro mot fransmännen måste han bekväma sig att följa dessa på reträtten mot Schwaben. Landet mellan Isar och Lech förhärjades på nytt. Motståndaren skulle ej få tillfälle att här skapa en operationsbas. Över Schongau gick marschen in i övre Schwaben, där de flesta städer godvilligt överlämnade sig. Kvarteren fördelades så, att Wrangel fick dem närmare Bodensjön, Turenne dem, som gränsade mot Donau och Würtemberg.[3] — Därmed hade de konfedererade uppgivit sitt fördelaktiga läge och sin vinst från manövern 21—25 okt. I stället för att fullfölja huvuddesseinen och för den stundande vintern skaffa sig goda kvarter i Bajern tvang den franska politiken dem att gå tillbaka och nöja sig med de vida sämre mellan Donau och Lech. Det militära läget hade alltså avsevärt försämrats till förmån för den franska politikens syften. Det var egentligen inkonsekvent av Mazarin, då han därigenom dels uppgav sitt huvudsyfte: kejsarens krossande, dels försvårade realiserandet av sin plan att skilja Bajern från

---

[1] Wrangel t. Johan Oxenst. 26/11 med bil. Wrangels svar å Brandts meorial Ox. S. Se även Wrangel t. M. G. de la Gardie 25/11 de la Gardie S.

[2] Nég. secr. III: 342, 345, 348, 353.

[3] Wrangel t. Torst. 3/11, 14/11; t. Witt. 3/11, 3/12 Skokl. S. Wrangel t. Johan Oxenst. 11/11 Ox. S. Schütz' t. Forbus 13/11, 2/12, 6/12, 9/12 de la Gardie Saml. L. Wrangel säger i sin skrivelse t. Torst. 14/11. »so haben die franzosen sich von ihrer Meinung doch nicht divertiren lassen wollen, und hab ich derowegen wieder meinen willen auch ohne alle Ursache und da uns keine Noth darzue getrieben, das bayerland quittiren, und auch mit ihnen wiederumben über Lech herüber begeben müssen. Weiss fast nicht, was man daraus judiciren soll, und wie man mit ihnen dran ist, inmassen mir es allerhand wunderliche gedanken verursachet, und stehet nunmehr zuvernehmen, wessen sie sich weiter resolviren werden.»

kejsaren. Men andra bisynpunkter övervägde, och de fällde utslaget. Wrangel och de svenska legaterna fingo bittrast erfara det.[1]

De sista dagarna i november kom K. M:ts skrivelse av 17 okt. till Wrangel. K. M:t avrådde stilleståndet såsom varande föga gagneligt — bl. a. skulle det föra med sig fri kommunikation mellan de konfedererades och de allierades soldater, vilket kunde medföra stora risker — och skulle Wrangel skylla på defectum mandati eller andra orsaker. Men därest han redan påbörjat underhandlingar, skulle han ingenting avsluta, förrän han fått nya order och sett, vilken vändning fredstraktaten togo. En utväg vore också att hålla underhandlingarna flytande för att på så sätt hålla kvar den franska armén.[2]

Innan denna skrivelse kom Wrangel tillhanda, hade han mot sin bestämda åsikt varit tvungen ge efter för fransmännens påtryckningar. Hans försök att hålla allt svävande hade korsats genom Brandts ankomst. Den eftergift[3], Oxenstierna och Salvius gjort åt fransmännen, förstodo dessa att skickligt begagna sig av och utvidga i enlighet med sina önskningar. Wrangel kunde nu ej skylla på defectum manadati. De Croissys yrkanden blevo allt häftigare och mer skärpta. Han understöddes kraftigt av d'Avaugour, som gjorde allt sitt att besegra Wrangels motstånd. Alltfler av de svenska officerarna anslöto sig till fransmännen.[4] Wrangel blev alltmer isolerad. Om regeringens mening svävade han ännu i ovisshet. För-

---

[1] Det bör framhållas, att en framryckning längre in i Bajern mer motsvarade den svenska politikens speciella önskemål än de konfedererades gemensamma politik. Ur militär synpunkt var den givetvis att föredraga.

[2] K. M:t t. Wrangel $^{17}/_{10}$ R. R.

[3] Det är ej fullt klart, huruvida de svenska legaterna verkligen lämnat sitt samtycke till ett vapenstillestånd eller blott till att skicka ett bud till Wrangel. Denne skriver häröver t. Axel Oxenst. $^{28}/_{11}$ A. O. B. »Och ehuruväll jagh fuller härtill hafver sökt att trainera saken och henne in integram behållet, så synes doch lijkväl, thet härefter intet mehra väl vara til practicera, ithy Monsieur Croissy, sedan bemelte Öfvercommissarius är hitkommen, så mycket starkare urgerar på Herrer Legatenes en gång concerterade samtycke och beviljelse härtill (hvilken concertation jag mycket heller ville önska intet vore skedt), att Franzoserne nu med någon alteration begynna taala.»

[4] Troligt är, att de påverkats av d'Avaugour och de Croissy. Den förres intima bekantskap med de svenska officerarne — d'Avaugour var själv överste för ett regemente i den svenska armén — är synnerligen märklig,

gäves sökte han förhala avgörandet. De Croissy, som av Wrangel misstänktes vara försedd med fullständig instruktion från Münster, förde i medvetande om sin säkra position ett alltmer hotande språk. Till slut gav Wrangel efter dels för att behålla fransmännen i »god humeur», dels för att betaga dem misstanken, att svenskarna ej önskade fred. Wrangel gav sitt bifall till en konferens mellan alla sidors deputerade. Dock ämnade Wrangel uppsätta så höga fordringar och genom andra medel »sökia till draga armistitiumet på långebänken, att det omsider till intet slut må komma», rättande sig för övrigt efter K. M:ts befallningar.[1]

Sedan de konfedererade över Lech dragit in i Schwaben, hade de ej företagit några större operationer. Stilleståndsfrågan och den allmänna osäkerheten om vad morgondagen skulle föra med sig torde ha varit orsaken därtill. Man nöjde sig med att oroa fiendens förbindelselinjer och erövra hans fasta platser i Schwaben och försvara sina egna. Svenskarnas huvudkvarter var i Babenhausen, fransmännens i Weissenhorn. Kavalleriet framsköts till Lauingen. I Mindelheim låg en svensk garnison för att spärra vägen från Landsberg och hålla uppsikt mot fienden. Längre söderut hade Wrangel i Kempten, som ligger på gränsen mellan bergen och slätten och behärskar övre Iller, under reträtten från Bajern förlagt en skvadron för att skydda denna flank. Kempten spärrade vägarna från Schongau och Kaufbeuren. De konfedererade hade alltså sina båda flyglar skyddade, den vänstra genom Rain, Donauwörth och Lauingen, den högra genom Kempten. Deras förläggning kunde dock innebära, att de ej uppgivit sina planer på Bajern utan att de blott avvaktade händelsernas förlopp för att vid tillfälle bryta fram igen. Landsberg och Schongau voro infallsportar.

De allierade lågo mellan Schrobenhausen och Neuburg,

---

och hans inflytande var synbarligen stort. Kanske spekulerade han i deras missnöje. »La misère y est telle parmy les Colonels et plus hauts officiers d'icelle que si l'espoir de voir tost la paix ne les retenoit en leurs charges, beaucoup les quitteroient des — aujourd'hui; plustost que d'y longuir davantage au pauvre estat où Ils se trouvent.» D'Avaugour t. Mazarin $^{9}/_{12}$ Wahrenb. S. — Wrangels ställning var tydligen föga avundsvärd.

[1] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{26}/_{11}$, $^{30}/_{11}$ Ox. S.; t. Axel Oxenst. $^{23}/_{11}$ A. O. B. D'Avaugour t. Mazarin $^{9}/_{12}$ Wahrenb. S. Jmfr K. M:t t. Wrangel 1647 $^{16}/_{1}$ R. R.

skyddades alltså av Lech och Donau. De hade ett gynnsamt utgångsläge. En över Lech frambrytande fiende hotade de i flanken. Mot svenskarnas förbindelse med sjökanten kunde de rikta en farlig stöt. Liksom motståndarne förhöllo de sig dock stilla. Därtill bidrog bl. a. Bajerns skövlade tillstånd.

Wrangels osäkra läge[1] gentemot fransmännen och de allierade kom honom att ånyo vända sina blickar till Wittenberg, vars framryckning i september högst avsevärt underlättat huvudarméns rörelser. Efter att ha löst sin uppgift att hålla Montecuccoli kvar på den östra fronten, hade Wittenberg gått in i Mähren och försett de svenska garnisonerna därstädes med proviant. Sedan han därpå vänt sig mot övre Schlesien, drog han sig långsamt mot nedre Schlesien. Det ständiga regnandet och de dåliga vägarna förlamade hans rörlighet, och han hade svårt att tillfoga fienden, vars trupper utgjordes enbart av kavalleri, något större avbräck. I mitten på november förlade han trupperna kring Ohlau och Jeltsch, varifrån han kunde hålla ett öga såväl på Breslau som på Brüx, som fallit i de kejserligas händer. Sin huvuduppgift såg Wittenberg alltjämt i att hindra de kejserliga att detachera trupper från hans front till Bajern.[2] — Det långa avståndet mellan honom och Wrangel försvårade en mer intim samverkan. Wrangel svävade vanligen i okunnighet om sin underbefälhavares planer och rörelser, i alla händelser dröjde det länge och väl, innan han fick del av dem. För att ha honom närmare och lätta trycket mot sig själv, föreslog Wrangel honom i början på december, att han skulle dra sig åt Böhmen, fatta posto vid en lämplig plats vid Elbe, driva ut den fientliga garnisonen ur Brüx och lägga in en svensk besättning. Därigenom skulle Wittenberg kunna bringa området mellan Elbe och Eger under kontribution till sin egen nytta, samtidigt som han förhindrade fiendens remontering å detta håll. Om nöden så krävde, kunde Wittenberg förena sig med huvudarmén, då man under de nuvarande förhållandena måste räkna på att stå på sina egna ben och ej förlita sig på andra.[3]

[1] Detta gjorde, att han ej ansåg sig kunna detachera Königsmark till Westfalen. Wrangel skriver t. Erskein $^{2}/_{11}$ Skokl. S. »das dessein des Herrn Königsmarks aber itzudt fortstellig zulassen, will die zeit nun nicht erleiden sondern mann muss alle Cräfte dahin wenden, und zuvor erwartten, in was stadt dies hauptwesen alhier sich verführen lassen möge.»

[2] Witt. t. Wrangel $^{26}/_{11}$ Skokl. S.

[3] Wrangel t. Witt $^{3}/_{12}$ Skokl. S.

De allierades uppträdande vid denna tid syntes tyda på större aktivitet. På båda flyglarna gjorde de försök att gå fram. Ett kejserligt parti jämte en mängd bönder gjorde den 1 dec. ett anfall på Kempten. Besättningen försvarade sig dock tappert och tvang fienden att uppge försöket.[1] Samtidigt med detta fick Wrangel rapport från överste Steinecker, kommendant i Rain, vilken stad genom sitt läge var till ovärderlig nytta för svenskarna, att de allierade slagit bryggor såväl ovanför som nedanför Neuburg. Man gissade, att de ämnade företa något mot Donauwörth eller de andra svenska garnisonerna i trakten. Av vikt var ju i synnerhet Nördlingen med sin betydelse för etapplinjerna. Wrangel beslöt genast att göra ett strövtåg över Lech åt Rain till och söka överraska fienden, vars regementen lågo vitt skilda, eller, i den händelse de brutit upp, söka tillfoga deras arriärgarde avbräck. I spetsen för större delen av det svenska kavalleriet, vartill Turenne sällade sig med 9 franska regementen, bröt Wrangel den 4 dec. upp från Babenhausen och gick på Lauingen. Då han kom dit, möttes han av Königsmark, som vid ryktet om att fienden ämnade gå på Donauwörth hade brutit upp från Lauingen, där han stått med en avdelning på 2 000 ryttare, och skyndat till Donauwörth, fört ut dess garnison och med den gått tillbaka till Lauingen. Wrangel lät 150 infanterister embarkera på tre skepp och fara utför Donau att åter besätta Donauwörth. Vid framkomsten befanns staden redan vara besatt av en mindre fientlig avdelning, vilken dock strax flydde, så att staden ånyo var i svenskarnas händer. Detta säkrade huvudstyrkans framryckning.

Under tiden hade nämligen Wrangel den 5 dec. marscherat längs Donau, följande dess lopp. Sent på kvällen fick han rapport från överste Steinecker, att de allierade samma dag fört bryggorna från Neuburg till Ingolstadt, dit deras trupper voro på marsch; som arriärgarde hade de kvarlämnat en del trupper i närheten av Rain. Tidigt på morgonen den 6 bröt Wrangel upp och skyndade mot Lech, som han vid middagstiden övergick vid Oberndorf. Wrangel ledde själv avantgardet. Han var knappt kommen över, förrän han varseblev de allierades arriärgarde, som han uppskattade till 2 000 man. Det stod under befäl av generalmajorerna Pompei och Philip.

---

[1] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{21}/_{12}$ Ox. S.

Wrangel skyndade efter med de regementen, som kommit över, och hann upp fienden vid Staudheim strax väster om Burgheim. Trots att fienden gynnades av terrängen, höll han ej stånd för Wrangels attack utan tog genast till flykten och strömmade i förvirring tillbaka österut. Wrangel förföljde honom ända till $^1/_2$ mil väster om Neuburg. Han vågade ej företa något vidare, då hästarna voro uttröttade av den hastiga framryckningen och man ej visste något säkert om fienden, alldenstund de inbragta fångarna ej på flera dagar varit vid huvudhären. Flere hundra man av det fientliga arriärgardet dödades eller gjordes till fångar. Därefter tog sig Wrangel tillbaka till Babenhausen.[1]

De konfedererade beslöto nu att förlägga sina trupper i vinterkvarter, varför Wrangel den 12 dec. bröt upp från Babenhausen, tog sin marsch på Leutkirch och förlade armén i trakten häromkring ända till Bodensjön. Huvudkvarteret togs i Leutkirch. Kvarteren skyddades av Iller, längs vilken flod Wrangel hade säker förbindelse med fransmännen, som stannade kvar, där de voro. Från Leutkirch gingo vägar åt öster och nordöst, varigenom han kunde hålla ett öga på de allierade, medan vägarne i motsatt riktning ledde på Bodensjön och av kriget föga berörda trakter.

De bregensiska bönderna beredde svenskarna vissa svårigheter från sina befästade ställningar vid Isny. För att i tid stävja detta gick Wrangel den 22 dec. söderut från Leutkirch med general Mortaigne och gen. major Douglas, 2 000 knektar, 1 000 ryttare och några kanoner. På aftonen kom man till Isny, där bönderna väntade i sin ställning. På grund av mörkret uppsköts anfallet till tidigt morgonen därpå. I daggryningen den 23 dec. gick man till anfall mot skansen. Denna hade emellertid övergivits under nattens lopp. Bönderna flydde på skilda vägar i bergen söderut mot Bregenz. Wrangel följde efter, då det öppnades utsikter för honom att vinna avsevärda fördelar, om han erövrade platserna vid Bodensjön. Den svåra terrängen fördröjde framryckningen. Den 24 dec. på aftonen hade han nått utanverken framför Bregenz.

Marschen hade gått genom rika trakter, livsmedel, foder och nötboskap fanns i stor mängd. Då kvarteren kring Leut-

---

[1] Steinecker t. Wrangel $^6/_{12}$. Rapport vom Thonaustrohm $^{10}/_{12}$ Ty. o. Ty. Wrangel t. Torst. $^{11}/_{12}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{21}/_{12}$ Ox. S.

kirch börjat bli dåliga, beslöt Wrangel att dra armén längre söderut. Fienden skulle förmodligen snart dela på sig och gå i kvarter, varför ingenting var att frukta från det hållet. Han gav alltså order åt Königsmark, som förde befäl över den kvarvarande huvudstyrkan, att omedelbart dra ihop trupperna och över Wangen — den vägen var bättre än den över Isny — gå på Lindau. I Wangen skulle en stark besättning kvarlämnas. Garnisonen i Kempten skolle dras in och förläggas i Leutkirch. Däremot skulle den i Mindelheim vara kvar. Denna fästning var av vikt för förbindelsen norrut, spärrade som förut nämnt stora landsvägen från Landsberg och bildade ett fördelaktigt utgångsläge för spaningen mot fienden. Kommendanten i Mindelheim skulle beordras att skicka ut patruller mot Augsburg och flitigt korrespondera med sin kollega i Rain om fiendens rörelser och omgående meddela sina erfarenheter åt fältmarskalken. Samtidigt skrev Wrangel till Turenne och anhöll, att denne skulle låta besättningen i Weissenhorn vara kvar för att underlätta Wrangels förbindelser norrut.[1] — Wrangels läge skulle alltså bli i hög grad excentriskt, men han sökte neutralisera denna olägenhet genom att skaffa sig förbindelse förbi fransmännen till sjökanten och genom att medels en noggrann spaningstjänst hålla sig underkunnig om fiendens uppträdande.

Juldagsmorgonen gick Wrangel till anfall mot passet och befästningarna norr om Bregenz. Starka försvarsanordningar voro vidtagna, skansarna voro försedda med kanoner. Anfallet mot passet gick blott långsamt framåt, enär bönderna besatt en klippa på vänster hand, varifrån de försvårade framryckningen. Wrangel avdelade då Mortaigne med större delen av infanteriet för att fördriva dem därifrån. Trots böndernas starka motsånd drev Mortaigne dem snart på flykten. Många dödades. Resten strömmade i oordning tillbaka till en skans framför staden. Mortaigne fullföljde anfallet, och hans soldater lyckades att hopblandade med de flyende tränga in i och bemäktiga sig skansen. Försvararna ledo blodiga förluster. Många av dem sökte sig nu ned till stranden för att på där liggande skepp rädda sig över Bodensjön. Men olyckan förföljde dem, skeppen förliste och alla omkommo.

Under tiden hade Wrangel förgäfves sökt forcera självfva

[1] Wrangel t. Königsm. $^{21}/_{12}$ Skokl. S.

passet. Försvararna värjde sig mycket tappert. Först sedan de blivit kringränḍa av Mortaignes avdelning och anfallna även i ryggen måste de ge sig. Genom en krigslist bemäktigade sig Wrangel därpå utan motstånd det starkt befästade slottet i staden.

Antalet bönder, som utgjort den försvarande gruppen, uppskattades till 6 000 man; en stor del av dessa hade omkommit, då striderna varit ovanligt blodiga och ingen pardon givits. Svenskarna hade enligt Wrangel blott några få dödade och sårade. — Samtidigt hade slottet Pfannenberg kapitulerat.[1]

Genom denna framgång hade Wrangel — som han själv tämligen överdrivet uppfattade det — fått i sin hand passen till Italien, Graubünden och Schweiz och vunnit fast fot vid Bodensjön, vilken trakt dittills varit förskonad från krigets plundringar, och som kunde bereda goda vinterkvarter åt de svenska trupperna. Mest betydde kanske dock den stora moraliska verkan, Bregenz fall medförde. — Vid stadens erövring togs ett rikt byte.

Hos de allierade hade ärkehertig Leopold Wilhelm avgått[2] och med honom Hatzfeld. Ärkehertigens efterträdare blev Gallas och, tills han inträffade, furst Lobkowitz. I slutet på december tågade de allierade ur Bajern in i övre Pfalz, där de förlade sina trupper i kvarter.[3]

Schweizarna blevo vid Wrangels oförmodade framryckning söderut högeligen förskräckta och nöjde sig ej med att avlåta skrivelser utan skickade också en deputation till honom. Den anlände till Bregenz den 2 jan. 1647. Schweizarnas begäran, att Wrangel skulle dra den svenska armén från Bodensjön, avslog denne bestämt men förklarade sig vilja leva i vänskap med dem i enlighet med de neutralitetsvillkor, Gustaf II Adolf tillerkänt dem.[4]

Under tiden förberedde Wrangel ett anfall på Lindau för att i besittning av denna stad kunna fråntaga fienden möj-

---

[1] Wrangel t. Königsm. $^{25}/_{12}$ Skokl. S. En skrivelse från Wrangel dat. Bregenz $^{26}/_{12}$ Ty. o. Ty. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{28}/_{12}$ Ox. S.

[2] Leopold Wilhelm blev sedan ståthållare i Nederländerna och kom även på denna post att öva ett visst inflytande på det tyska kriget.

[3] Wrangel t. Torst. $^{21}/_{12}$. Detta underlättade avsevärt Wrangels framstöt mot Bodensjön.

[4] Wrangel t. Johan Oxenst. 1647 $^{8}/_{1}$, $^{16}/_{1}$, $^{31}/_{1}$, samtliga med bilagor Ox. S. Bilagorna innehålla Wrangels skriftväxling med schweizarna och äro rätt talrika och vidlyftiga. Se även Wrangel t. Torst. $^{9}/_{1}$ Skokl. S.

ligheten till årlig rekrytering i denna trakt, vilken i stället skulle komma svenskarna till godo; hela Schwaben skulle sättas i kontribution. De skepp och farkoster, som funnos i Bregenz, sattes i sjödugligt skick för att anfalla Lindau även från sjösidan och avskära staden förbindelserna över Bodensjön. För att underlätta företaget anhöll han hos Turenne, att denne samtidigt skulle överraska Überlingen. Turennes försök misslyckades emellertid, då besättningen i Überlingen var på sin vakt. Ej bättre gick det Wrangel. Visserligen erövrade han Mainau, varigenom han avskar Überlingen dess förbindelse med Constanz, men Lindau blev honom en »håål nööt», och brist på proviant gjorde sig snart gällande.[1] —

Under Lindaus belägring detacherade Wrangel Königsmark till Westfalen. Till hans förfogande ställdes tre kav. regementen, ett dragonregemente och ett inf. regemente jämte ytterligare 8 kompanier och nödigt artilleri. Gen. major Hammerstein underordnades honom. Königsmarks instruktion är daterad den 15 jan. Den var uppgjord i enlighet med »krigsraisonen» och den instruktion, Torstensson på sin tid givit Wrangel. Königsmark skulle ånyo få sig anförtrodd omsorgen om kvarteren vid och mellan Ems, Weser, Werra, Fulda, Main och Elbe. Garnisonerna skulle förses med nödiga förråd av proviant och ammunition, så att de kunde icke blott för en lång tid reda sig själva utan ock om så behövdes bispringa huvudarmén. Königsmark skulle bryta upp så fort som möjligt och ta marschen på Main. Han finge dirigera den, som han själv fann lämpligt, och han skulle bemäktiga sig antingen Schweinfurt eller någon annan viktig punkt vid Main, där han skulle skaffa sig en säker post för att hålla förbindelserna uppe över Main och skydda huvudarméns rygg. De fientliga garnisonerna i dessa trakter skulle rensas bort. För att lättare göra detta borde han förstärka sig med de trupper, varmed gen. major Gustav Lewenhaupt opererade i Westfalen gemensamt med landgrevinnan. Lewenhaupt själv med ett regemente och en del från Sverige nyankomna trupper skulle på Königsmarks föranstaltande gå till huvudarmén. Om fienden trängde på för starkt, kunde Königsmark dra till sig hessarna — varom skrivelse samtidigt avgick till Amalia Elisabeth — och sålunda fullgöra vad som vore lämp-

[1] Om krigshändelserna i januari och början på februari: Wrangel t. Torst. 9/1; t. Königsm. 9/2 Skokl. S.; t. Johan Oxenst. 31/1, 7/2, 10/2 Ox. S.

ligt till hans uppgifts lösande och till fiendens skada. — Sedan Königsmark gjort detta, borde han hjälpa Amalia Elisabeth mot landgreven Georg. Framför allt måste han hålla ett vakande öga på Holzappel och antingen ensam eller i förening med landgrevinnan driva honom tillbaka och rensa Westfalen från de fientliga garnisonerna, i synnerhet Vechta. Königsmark borde förlägga krigsteatern på fiendens områden och göra sig så stark som möjligt, så att fienden ej kunde oroa de svenska kvarteren och fästningarna på denna front. Han skulle hålla Wrangel noga underrättad om sina planer. Skulle fienden tränga på och vara honom, även i förening med hessarna, överlägsen, borde han underrätta Wrangel därom, vilken i så fall skulle söka skicka honom några regementen. Tvärtom skulle Königsmark, ifall Wrangel behövde hans hjälp och beordrade honom att med sina trupper bege sig till huvudarmén, villigt och utan tvekan lyda hans befallningar och påskynda sin marsch, så att ej huvudarmén toge någon skada.[1] — Först nu ansåg sig alltså Wrangel kunna avvara Königsmark. Läget på Wrangels egen front var ju gynnsamt, och några större operationer ägde ej rum. Königsmarks närvaro var ej behövlig. Däremot hade denne att fylla en stor mission i norr, han skulle upprätthålla huvudarméns förbindelser och skydda dess rygg, samtidigt som han hjälpte landgrevinnan och drev Holzappel tillbaka. Königsmark skulle skjuta in sig som en kil mellan Holzappel och landgreven Georg å ena sidan och den kejserliga armén å den andra. Detta var av en viss betydelse. De kejserligas uppträdande i januari hade tytt på att de kanske skulle sätta i gång med en framryckning västerut.

Sedan början av januari 1647 belägrade nämligen de kejserliga Weissenburg. Denna fästning var av stor vikt för Wrangels förbindelse med Nürnberg. Genom sitt läge nära de allierade kunde den ge akt på de allierades rörelser. I fall de allierade gjorde en framryckning västerut, spärrade den vägen för dem. — Kommendanten, överste Weyher försvarade sig med största tapperhet. Wrangel hade gärna velat hjälpa honom. Men avståndet dit var långt och vägarna voro mycket dåliga. Det var ej tänkbart att komma fram med artilleri och träng. De kejserliga hade dessutom med starka

[1] Instruktion för Königsm. $^{15}/_{1}$ Skokl. S. Denna instruktion är av största betydelse för 1647 års sommar- och höstfälttåg.

trupper spärrat övergångarna över Altmühl, så att det ej var möjligt att utan strid forcera floden. I trakten däromkring fanns det knappast heller några livsmedel. Wrangel måste lämna Weissenburg åt sitt öde. Efter att ha hållit ut i det längsta kapitulerade Weyher den 23 jan.[1]

Stilleståndsförhandlingarna hade under december skridit blott långsamt framåt. Såväl kejsaren som Maximilian hade i början betraktat dem med misstro, beroende på att de allierades läge — när förslaget om ett vapenstillestånd väcktes — genom Augsburgs undsättning i hög grad förbättrats och kejsaren och Maximilian levde i hoppet att genom nya militära framgångar kunna förbättra sina villkor. Men då dessa uteblevo och de konfedererade ånyo inträngde i Bajern och ingenting var att vänta av kongressunderhandlingarna, blev det klart för Maximilian, att hans enda räddning låg i ett vapenstillestånd.[2] Ärkehertigens avgång hade blott förvärrat läget. Ett fortsatt fälttåg skulle ruinera hans land. — Som sändebud till armistitiiförhandlingarna utsåg han generalfälttygmästare Reuschenberg och krigsråden Küttner och Schäffer, vilka hade instruktion att bege sig till Ulm, som var utsett till mötesplats, och utan att vänta på de kejserliga börja underhandlingarna och i nödfall förlika sig ensamma med motparten.[3] Kejsaren hade sänt Rosenberg och von Wachenheim, försedda med en instruktion, som bl. a. innehöll, att de konfedererade skulle utrymma alla av dem besatta områden och fasta platser, som tillhörde kejsaren, och att stilleståndet skulle utsträckas till blott fyra månader.[4] Fransmännen representerades av de Croissy och Tracy, Hessen-Kassel av överstelöjtnant Mey. Till svenska ombud utsåg Wrangel gen. major Douglas och överkrigskommissarien Brandt. Enligt sin instruktion skulle de ej göra något förslag utan avvakta motpartens; de skulle för övrigt laga så, att åt de konfedererade förbehölls vänstra Donaustranden och Schwaben; för svenskarna skulle vissa kretsar betingas. Villkoren voro så avfattade, att Wrangel hoppades, att motparten ej

---

[1] Wrangel t. överste Ermes $^{25}/_{1}$; t. Torst. $^{23}/_{1}$ Skokl. S.

[2] Egloffstein s. 136. Att det var hans nödläge och ej hans fredsvilja, som bestämde honom att gå in på vapenstilleståndsförhandlingar, är otvivelaktigt.

[3] Egloffstein s. 149 ff.

[4] Egloffstein s. 152 ff.

skulle gå in därpå.[1] Den 17 jan. ankommo de svenska sändebuden till Ulm.

Intressant är att se, under hur vitt skilda förutsättningar man hade sammankommit. Upphovsmännen till förslaget om ett vapenstillestånd voro som förut nämnt fransmännen, och deras synpunkter äro ovan anförda. De voro de egentliga pådrivarna och skydde ingen möda att sammanjämka de stridiga åsikterna. Sverige och dess högsta militära representant i Tyskland Wrangel hade ingen benägenhet för ett vapenstillestånd. Endast av nödtvång hade Wrangel givit efter för fransmännens påtryckningar, till stor del emedan han saknade stöd för sina åsikter hos de svenska legaterna i Osnabrück. Dessa hade blivit så påverkade av fransmännen, att de trots regeringens misshag gett efter. Väl var det för dem också blott en nödfallsutväg, men nu var lavinen satt i rörelse coh omöjlig för Wrangel att stanna. De desavouerade således i viss mån sin regerings mening med det skickelsedigra resultatet, att deras vacklande och obestämda uppträdande gav fransmännen ett övertag gentemot Wrangel och tvang denne att gå vidare. — De kejserliga voro misstrogna mot ett vapenstillestånd och kommo med föresats att störa traktaternas gång och omintetgöra alla försök till separatfördrag mellan de konfedererade och Bajern, något som de misstänkte vara fransmännens och bajrarnas hemliga avsikt. Kejsaren fruktade, att Bajern skulle dras över på de konfedererades sida och dessa sedan gemensamt falla över honom. Maximilian åter var efter Wrangels framträngande mot Bodensjön mer än någonsin benägen för ett vapenstillestånd och klandrade kejsarens villkor såsom varande alltför höga. I Maximilians fruktan för tillintetgörelse hade fransmännen den bästa hjälp.

Av krigsbefälet voro det kejserliga och bajerska avgjort emot ett stillestånd, likaså torde Turenne i början ej hyst några sympatier för det. Först under påverkan av de Croissy och Tracy ändrade han tänkesätt, ehuru han hela tiden verkade indifferent.[2] Det högre svenska krigsbefälet utom Wrangel

---

[1] Instruktion för Douglas och Brandt $^{11}/_{1}$, bil. till Wrangels skrivelse t. Johan Oxenst. $^{8}/_{1}$ Ox. S. Jmfr Erskein t. Wrangel 1646 $^{1}/_{12}$ Skokl. S.

[2] Personligen var Turenne mot ett stillestånd, då han som militär insåg de konf:s gynnsamma tillfälle att tack vare sitt fördelaktiga militära läge kunna krossa Bajern. Men han var samtidigt en lydig soldat och villig att rätta sig efter regeringens och pleinpot:s önskningar och efter förmåga

tycks ha gått i d'Avaugours och den franska politikens kölvatten. Officerarna voro enligt d'Avaugour mycket missnöjda. Orsaken därtill var, att de ej kunde dra jämt med Wrangel liksom de ej heller tycks ha blivit tillfredsställda beträffande de pekuniära förhållandena.[1]

Enligt sin instruktion begärde de svenska deputerade att först få höra motpartens förslag. De kejserliga vägrade dock lämna proposition, liksom de bryskt vägrade erkänna de bajerska sändebudens, vilken dessa av fruktan för förhandlingarnas brytande den 25 jan. i kejsarens och kurfurstens namn framlade. Det bajerska förslaget var dock sådant, att svenskarna ej kunde tro, att man menade allvar därmed, bl. a. förbehölls åt de allierade som kvarter, förutom arvländerna, de bajerska, schwabiska och frankiska kretsarna och krävdes, att svenskarna skulle utrymma sina fästningar i övre Tyskland. Wrangel ansåg förslaget vara bakslugt och ingenting att befatta sig med. — Av den splittring, som uppstått mellan de kejserliga och bajerska sändebuden, förstodo emellertid de konfedererade att begagna sig. Svenskarna och fransmännen förklarade den 26 jan., att de på grund av de kejserligas beteende ej kunde underhandla om gårdagens proposition och att de ej kunde dröja i Ulm och fortsätta un-

söka fullfölja dem. Detta räknade också Mazarin och plenipot. på. Om deras påtryckningar på Turenne Nég. secr. III: 340, 345 ff., 348, 353. Turenne ansågs av Wrangel vara uppriktig. Wrangel t. Johan Oxenst. $^6/_3$ Ox. S. — Turenne framhöll för Wrangel, att i den händelse fransmännen slöte separatfördrag, svenskarna ej ensamma skulle kunna fortsätta kampanjen; härarna behövde vila, ett fortsatt fälttåg skulle blott ruinera dem; detta gällde i synnerhet de franska soldaterna, som ej voro vana vid kylan. D'Avaugour t. Mazarin $^{24}/_{12}$ Wahrenb. S. Se också Egloffstein s. 136.

[1] Det sistnämnda torde ha varit huvudorsaken. K. M:t skrev t. Wrangel $^{12}/_{12}$ 1646 R. R.: »I wele emedlertijdh hålla arméén och Officerne i godt humeur, försäkrandes såväl dem som eder sielfve, att wij wele bära omsorgh för dem, att dee skola blifve adsisteradhe och understödde uthi deras anlägenheter.» D'Avaugour t. Mazarin $^{21}/_{12}$ Wahrenb. S.: Une chose seulement cause ennui à nos Suedois à savoir l'argent, qu'ils voient bailler aux autres sans éspérance d'en recevoir pour Eux, ce qui est tellement consideré par les derniers que si la Couronne de Suède ny supplée et bien promptement encore, la moitié de ses meilleurs et plus mieux officiers quitteront son service»; — »nos principaux Generaux d'Infanterie et de Cavallerie ne parle plus rien entr'Eux que de se retirer, partie lassez d'une guerre si facheuse et incommode, partie aussy qui ne peuvent pas bien compatir avec M. Vrangel, lequel à dire vrai ne prend guères de peine ny fait aussy guères grand depens à la Regne S. M. pour les entretenir. Se även Chéruel II: 325 ff. Lettres II: 854.

derhandlingarna, ifall bajrarna ej ville förhandla separat. Dessa förklarade sig då i enlighet med sin instruktion beredda härtill, visade sin fullmakt därtill och bådo blott, att man skulle förhandla omedelbart med dem för att på så sätt lättare nå till samförstånd.[1] — Därmed hade de konfedererade vunnit en viktig framgång. Genom ett skickligt schackdrag hade de sprängt itu de allierade. Bajern var icke blott skilt från kejsaren utan också villigt att gå in på separatförhandlingar.

Sakernas nya läge var emellertid något, för vilket de svenska deputerade ej hade instruktion, varför de begåvo sig tillbaka till Wrangel trots fransmännens hotelser att för sig själva avsluta stillestånd med Bajern. Den 29 jan. inträffade Douglas hos Wrangel, medan Brandt reste till Osnabrück för att avlämna rapport till legaterna. Fransmännens uppträdande irriterade ej litet Wrangel. Hans misstro mot deras hemliga planer höll i sig och ökades av fransmännens obenägenhet att tillerkänna svenskarna Augsburg. Till osäkerheten gentemot fransmännen bidrog också, att ingenting överenskommits med dem, innan traktaten började.[2]

Wrangel hade ännu ej fått närmare direktiv från regeringen, varför han anhöll hos legaterna att få höra deras åsikt. Tydligen var han osäker, om vad som borde göras. Han beslöt likväl sända nya sändebud till Ulm, då man härigenom kunde uppväcka jalousie mellan kejsaren och Maximilian; kunde den senare bringas till att skilja sig från kejsaren, skulle fredsarbetet avsevärt underlättas. Till ombud utsågs utom Douglas general Mortaigne och residenten Snoilsky. Deras instruktion ålade dem att varken à part eller conjunctim avsluta något bestämt med de kejserliga; beträffande Bajern gällde Wrangels farhågor mest, att kurfursten eller hans armé på något sätt skulle bispringa kejsaren.[3]

---

[1] Douglas t. Wrangel $^{29}/_{1}$ Skokl. S. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{26}/_{1}$, $^{31}/_{1}$, $^{11}/_{2}$ med bil.: Maximilian ang. traktaten $^{3}/_{2}$; Wrangel t. Johan Oxenst. $^{12}/_{2}$ Ox. S.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{11}/_{2}$ Ox. S. Lettres II: 871.

[3] Wrangel t. Mortaigne och Douglas $^{8}/_{2}$, $^{11}/_{2}$, $^{12}/_{2}$. Instruktion för Mortaigne, Douglas och Snoilsky $^{10}/_{2}$ Skokl. S. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{10}/_{2}$ Ox. S. — Bajerns erbjudande att förhandla separat tycks ha inverkat ganska mycket på Wrangel, även om han ej var fullt säker på att därunder ej låge någon list. »Sollte es sonst bey ihnen uff aufrichtigkeit bestehen, so were es billich vor eine sonderliche schikung Gottes zu æstimiren. Wrangel

Den 5 febr. anlände de svenska deputerade på nytt till Ulm. Gentemot de kejserliga förklarade de sig väl vilja taga deras proposition ad referendum men ej inlåta sig i traktat med dem. De kejserliga ansågo detta skymfligt och sökte förmå de svenska deputerade att påverka Wrangel till deras förmån.[1] Däremot fingo bajrarna genast — den 6 febr. — tillträde och gjorde som utlovat sin andra proposition. Den viktigaste skillnaden från den första var, att Bajern skulle draga sina trupper från de kejserliga och lovade detsamma om Kurköln; beträffande de frankiska och schwabiska kretsarna begärdes blott, att de bajerska trupperna skulle få kvarter där, alltså ej att dessa skulle utrymmas av de konfedererade.

De svenska deputerade ansågo sig dock ej kunna anta detta förslag. När de enligt sin instruktion konfererade med fransmännen och yppade för dem Wrangels synpunkter, togo fransmännen i häftig och mästrande ton Bajerns parti. De förklarade, att därest ej svenskarna ville göra ett raisonabelt armistitium med Bajern utan läte detta tillfälle gå sig ur händerna att skilja Bajern och Kurköln från kejsaren, så ämnade de enligt sin instruktion ensamma sluta fördrag med Bajern. Detta land finge ej helt och hållet undertryckas. Frankrike behövde också alla sina stridskrafter i Nederländerna, då Spanien och Holland ingått stillestånd.[2]

Fransmännens uppträdande ökade Wrangels oro. Efter noggrannt övervägande beslöt han låta sina betänkligheter mot ett vapenstillestånd fara, då många omständigheter talade därför. Genom att beröva kejsaren Maximilians alltid hjälpande hand skulle kejsaren bli så försvagad, att man kunde rikta en stöt rakt mot hans hjärta in i arvländerna och tvinga honom till en för Sverige fördelaktig fred; genom Memmingen och Überlingen, som Wrangel tänkte få sig tillbytta mot Rain och Donauwörth, skulle han få hela landet mellan Lech, Donau och Bodensjön i kontribution; Rain vållade stora om-

---

t. Torst. $^{15}/_{2}$ Skokl. S. — Bristen på pengar försvårade också i hög grad Wrangels belägenhet: »sintemahlen nicht zuglauben wie schwer mirs in die lenge füllet, die bishero angewendete vertröstung an die nothleidende armèe ohne würklichen erfolg zu continuiren, denn sichs gar zue lange verziehen, und mein credit bey der soldatesque fast keine statt mehr finden will.» Samma brev.

[1] Om de kejserligas försök att förhala förhandlingarna se d'Avaugour t. Wrangel $^{16}/_{2}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. K. M:t $^{16}/_{2}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{20}/_{2}$ Ox. S.

kostnader i underhåll och skulle jämte Donauwörth ha svårt att hålla sig; men skulle man ha förlorat dessa, vore förbindelselinjen med platserna vid Bodensjön bruten. Om man däremot tänkte på kombinationen Memmingen, Überlingen, Mainau, Neuburg och Langenargen i söder och Nördlingen och Dinkelsbühl i norr, så finge man härigenom en fast fot i övre Tyskland med goda förbindelselinjer och fördelaktiga kontributionsområden.[1] Om fransmännen å andra sidan gjorde allvar av sina hotelser och droge Turenne tillbaka över Rhen, skulle det uppstå en prekär situation för Wrangel, som skulle bli lämnad ensam mot kejsaren och Maximilian. Vore man däremot i samförstånd med Bajern, skulle svenska armén kunna uppträda ensam i Tyskland, varigenom man undvek den skadliga jalousien mellan de konfedererade arméerna om kvarter och dylikt, vilken tilltog ju längre man höll på. Visserligen hade K. M:t förbjudit ett vapenstillestånd, men det tillkom ju alltid K. M:t att ratificera fördraget eller ej.[2]

Följaktligen skrev Wrangel i sitt brev av den 16 febr. till sina deputerade att blott i yttersta nödfall och, därest de sågo, att fransmännen voro absolut bestämda att ensamma sluta separatfördrag med Bajern, acceptera de förnämsta punkterna i bajrarnas proposition, av partikularpunkterna så mycket som stode att erhålla av motparten. I sin skrivelse dagen därpå fortsatte Wrangel på den inslagna vägen. Han uttryckte sitt gillande av sina deputerades verksamhet i Ulm och betonade vikten av att så fort som möjligt avsluta traktaten med Bajern och ej förgäves förspilla tiden. Denna bestämda svängning motiverar han närmare. Han önskade nämligen avsluta förhandlingarna, medan armén låg kvar, där den var, vilket den ej kunde göra mer än åtta dagar till; låge man stilla kunde bajrarna misstänka, att man vid uppbrottet skulle gå på Bajern, ginge man däremot mot Donau eller ännu längre bort, kunde bajrarna göra svårigheter beträffande villkoren.[3]

---

[1] Om svagheten i detta resonnemang se längre fram!

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{20}/_{2}$ Ox. S.

[3] De svenska deputerade t. Wrangel $^{13}/_{2}$; Wrangel t. dem $^{16}/_{2}$, $^{17}/_{2}$. Wrangel t. Johan Oxenst. $^{20}/_{2}$ Ox. S. Jmfr K. M:t t. Wrangel $^{3}/_{4}$ R. R. — Om svenskarnas bristfälliga kvarter och deras svårigheter därvidlag se d'Avaugour t. Mazarin 1646 $^{21}/_{12}$ Wahrenb. S. Wrangel t. Torst. $^{9}/_{1}$, $^{15}/_{2}$ Skokl. S. — Att Wrangels framstöt mot Lindau misslyckats gjorde honom också mer benägen för att avsluta förhandlingarna.

Den 20 febr. framlade de svenska deputerade Wrangels bestämda yrkande om Memmingens och Überlingens formliga överlämnande till svenskarna och att bajrarna skulle utrymma Augsburg och förklara staden för neutral samt avlägsna sitt krigsfolk från en del fästningar i Breisgau. Ginge bajrarna in på allt det, vore de svenska deputerade beredda att genast avsluta traktaten och utlämna vad de hade inne av Maximilians land. Svar skulle lämnas inom sex dagar. De bajerska deputerade, som saknade fullmakt härtill, vände sig i sin nöd till de Croissy, som dock visade sig föga angelägen att hjälpa utan hänvisade dem till en överenskommelse med svenskarna. Fransmännen visade sig vid denna tid mer tillmötesgående mot svenskarna och deras krav, även om de ibland alltfort beredde dem vårigheter. Tonen var nu ej så högröstad, motarbetandet av svenskarnas önskningar ej så utpräglat som i början på februari. Härtill torde ha bidragit fransmännens åstundan att få Heilbronn överlämnat åt sig. — Den 25 febr. upptogo de bajerska deputerade sina försök att stämma vederparten mildare. Dock utan framgång. Wrangel misstänkte bajrarna för att dra ut på förhandlingarna, och han ondgjorde sig över fransmännens illojala uppträdande och krav. I skrivelser till sina ombud av den 24 och 25 febr. hotade han att eventuellt upplösa förhandlingarna. Samtidigt var han dock mycket mån om att de skulle leda till önskligt resultat.[1] Fransmännen grepo nu in och utarbetade ett nytt förslag, som hade de svenska fordringarna till underlag. Detta blev också det, som i huvuddrag kom att gälla. Den 4 mars undertecknades vapenstilleståndstraktaten.[2]

De viktigaste punkterna voro följande: Att från dato ända till följande allmän fred i Tyskland alla fientligheter mellan de båda kronorna Sverige och Frankrike och de båda kurfurstarna av Bajern och Köln upphörde, isynnerhet så att Bajern strax skilde sina vapen från de kejserliga och icke bistod kejsaren i krigssaker, varken hemligen eller offentligen. Bajern behöll för sina truppers underhåll hela bajerska kretsen med övre Pfalz; genom det senare förbehöllo sig de konfedererade fritt genomtåg. Bajern överlämnade till Sverige Memmingen och Überlingen, Sverige till Bajern Rain, Donauwört, Wemding och Mindelheim. De av Bajern besatta fästningarna i

[1] Wrangel t. Mortaigne och Douglas $^{23}/_{2}$, $^{21}/_{2}$, $^{25}/_{2}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{1}/_{3}$, $^{5}/_{3}$, $^{10}/_{3}$ Ox. S.

Würtemberg överlämnades till dess hertig. Augsburg skulle vara fritt från all främmande garnison och vara neutralt. När Bajern skulle avdanka sin armé, skulle det innan dess underrätta de konfedererades närmast till hand varande generalitet; bajerska trupper finge ej överlämnas till de kondefedererades fiender. Svergies ratifikation skulle inträffa inom fem månader, Hessen-Kassels inom två. Fördraget mellan Frankrike och Bajern innehöll ungefär samma bestämmelser som det svenska. Frankrike erhöll Heilbronn, och dess ratifikation skulle anlända inom sex veckor.

De kejserliga hade gjort stora ansträngningar att förhindra traktatens avslutande. Från Wien hade skickats ett utomordentligt sändebud rikshovrådet Gebhard till Maximilian att söka övertala denne att ej ingå ett separatfördrag eller, om det misslyckades, laga så, att motpartens ombud fingo misstro mot Maximilian och att de lämnade Ulm, innan Maximilians beslut hunnit dit.[1] Gebhards försök att omvända Maximilian misslyckades fullständigt. För att hindra Gebhard att störa förhandlingarna gav Maximilian honom delvis osanna uppgifter. Wrangel å sin sida vägrade att bevilja Gallas anhållan om lejd för det kejserliga geheimrådet Lindenspür, liksom han fortfarande ej ansåg sig kunna ingå i förhandlingarna med kejsaren i stället för Bajern. Dels hade han nämligen K. M:ts förbud mot ett armistitium generale, dels fruktade han, att fransmännen, som ej ville förhandla med kejsaren förutan bajerfursten, kunde i händelse av ett svenskt-kejserligt närmande ta sig anledning därav att sluta separatfördrag med Bajern.[2]

Den 4 mars, samma dag som de bajerska sändebuden undertecknade traktaten, inträffade Gebhard i Ulm. De svenska och franska deputerade rådslogo, huruvida man borde ge Gebhard företräde eller ej. De senare avrådde, de förra tillstyrkte, då bajerfursten därigenom skulle påskynda ratifikationen och man ej alldeles borde stöta sig med kejsaren. Slutet blev, att fransmännen gåvo efter. Gebhard bearbetade nu de konfedererade, i synnerhet svenskarna, hos vilka han sökte väcka misstro mot Bajern och Frankrike, och ställde i utsikt

---

[1] Koch II: 280 ff., Egloffstein s. 169 ff. Ferdinand skrev själv till Maximilian och bad honom att ej ingå på någon separation till det allmänna väsendets och religionens nackdel. Ferdinand t. Maximilian $^{19}/_{3}$ Ty. o. Ty.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{5}/_{3}$, $^{10}/_{3}$ Ox. S.

stora fördelar för Sverige, om det slöte ett hemligt fördrag med kejsaren. Wrangel tycks ej ha blivit oemottaglig för de gynnsamma perspektiv, ett dylikt kunde medföra. Strax efter den 4 mars märker man hos honom en deciderad benägenhet för denna plan, även om omständigheterna till en början höllo honom tillbaka. Till denna svängning bidrog också den inverkan i samma riktning, han fick av legaterna i Osnabrück.

Den 17 febr. framkastade Oxenstierna möjligheten av ett armistitium med kejsaren, och i sin följande skrivelse av den 24 febr. påpekade han de bajerska sändebudens övermodiga hållning på fredskongressen; i förlitan på Österrikes dåliga tillstånd och att dess enda hjälp låge i Bajern betedde sig de bajerska sändebuden, som om krigets eller fredsförhandlingarnas öde låge i deras händer; med det gynnsamma militära läge, Wrangel hade, borde man ej stryka segel för dem.[1] Wrangels djupt inrotade misstro mot Frankrike och Bajern levde upp på nytt. Han hade själv känt trycket av Frankrikes kraftigt pådrivande hand, och i Ulm hade de franska ombuden stått i vägen för svenskarnas krav, ja delvis bestämt motarbetat dem. Misstanken att mellan Frankrike och Bajern existerade ett hemligt fördrag släppte honom ej, och de Croissy och Tracy troddes vara försedda med hemliga instruktioner i den riktningen. Skulle emellertid de bajerska deputerade ej på bestämd dag medföra ratifikationen, kunde Wrangel förmå fransmännen att gemensamt gå in i Bajern. Gentemot kombinationen Frankrike-Bajern vore kejsaren ett ej oävet stöd. Mycket talade för ett närmande till honom. I den händelse man anfölle kejsaren, kunde nämligen blott två resultat uppstå: antingen bleve ej kejsaren övervunnen, varav följden skulle bli ett långvarigt krig med tvivelaktig utgång, eller också bleve kejsaren besegrad, men om man övervägde, vilka som skulle få största fördelen därav, så vore det Frankrike och Bajern, eftersom de kejserliga besittningarna hade katolsk befolkning och den givetvis hellre ville lyda under en katolsk herre än under en protestantisk. Det kunde på sistone ta en olycklig vändning för Sverige, om Frankrike och Bajern förenade sig mot Sverige.[2]

Wrangels planer att förhandla med kejsaren avbrötos

---

[1] Johan Oxenst. t. Wrangel $^{17}/_{2}$, $^{21}/_{2}$ Ox. S.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{10}/_{3}$ Ox. S.

tillsvidare av Maximilians ratifikation på stilleståndet. Så fort de bajerska sändebuden den 4 mars undertecknat traktaten, hade Küttner begivit sig till Maximilian för att få hans ratifikation på deras beslut. På grund av att Wrangel ville ha en del punkter i instrumentet korrigerade, utgav Maximilian blott en interimsratifikation, .tills den svenska ratifikationen kom från drottningen. Den 13 mars överlämnades den av de bajerska sändebuden. Två dagar därefter inträffade Wrangels och Turennes motsvarande förklaringar.[1]

Därmed voro förhandlingarna i Ulm lyckligt genomförda. Fransmännen och bajrarna hade förmått övervinna Wrangels motstånd, på vilket utgången berodde. I synnerhet de franska sändebuden hade med kraft och energi arbetat på att få dem avslutade i en för Frankrike gynnsam riktning. Å andra sidan hade Wrangel trots sina svårigheter förstått tillvarataga de svenska intressena. Hela hans uppträdande blev ett stegvis uppgivande av hans gamla mening, sedan de svenska legaterna i Osnabrück ryckt lös grundvalen för ett kvarhållande av den. Men under denna reträtt förstod han genom att hålla sig på offensiven avvinna motparten fördelaktiga villkor. Man bör betänka Wrangels i hög grad isolerade ställning. Från regeringen hade han så gott som förbud mot ett vapenstillestånd men för övrigt lämnad utan instruktion, från legaternas sida en vacklande hållning, först eftergivande, sedan avvisande, från hären ett starkt missnöje med kriget och samhörande förhållanden och en tydlig opposition mot honom och regeringens önskningar. Därtill kom, att han var tämligen nyutnämnd överbefälhavare och saknade prestige, kanske ock nödig säkerhet och motståndskraft. Från fransmännen och deras förespråkare inom armén kommo starka påtryckningar i form av hotelser. Trots allt detta visade Wrangel en bestämd fasthet beträffande de svenska förmånerna, vilka blevo större än fransmännen och bajrarna från början avsett.[2]

[1] Wrangel t. Johan Oxenst. 16/3 Ox. S. Egloffstein s. 174. Wrangels och Turennes förklaringar äro båda daterade 15/25 mars.

[2] Att Wrangels synpunkter och åtgärder till större delen, i synnerhet betr. huvudpunkterna, sammanföllo med regeringens, framgår av K. M:ts skrivelse till Wrangel 27/3 R. R., liksom av att regeringen vid underrättelsen om förhandlingarnas resultat uttryckte sitt gillande därav såsom varande Sveriges krigsväsen »nyttigt och tilldrägeligt». K. M:t t. Wrangel 17/4 R. R. Jmfr även K. M:t t. Wrangel 3/4 R. R.

Största vinsten med stilleståndet var, att Bajern och Kurköln utträtt ur motståndarens led. Bajerns kloke och kraftige furste och dess starka armé stodo ej längre till kejsarens förfogande, ej heller Bajerns rika förråd och lämpliga utgångsläge. I väster hade genom Kurkölns avfall de kejserliga trupperna i westfaliska kretsen mistat sitt förnämsta stöd. Den moraliska verkan av Bajerns och Kurkölns avfall var också högst betydande. Det strategiska läget hade på en gång blivit ovanligt gynnsamt för de konfedererade. De kunde med samlad kraft vända sig mot kejsaren och tränga in i hans arvländer utan att befara hot i högra flanken eller i ryggen. Berövad sin förnämsta medhjälpare skulle ej kejsaren kunna värja sig. Från Memmingen och Überlingen kunde Wrangel lägga hela övre Schwaben i kontribution, och genom den tillåtna vägen genom övre Pfalz hade man en rak marschroute till Böhmen och säkra etapplinjer västerut. Genom Augsburgs neutralitet och Heilbronns avträdande till fransmännen hade de konfedererade berövat motparten två viktiga stödjepunkter.

Men därmed var problemet om stilleståndet icke löst. Fortfarande besatt denna fråga en betydelse av största räckvidd, och nya moment hade stött och stötte alltjämt till. Sedan Bajern upphört att taga aktiv del i kriget, var det högst troligt, att Frankrike skulle dra tillbaka Turenne från Tyskland att användas på någon annan front. Visserligen föreföll den svenska armén stark nog att ensam kunna göra upp med kejsaren, men frånvaron av den franska hjälpkåren var ett avsevärt minus. Icke minst med hänsyn till den verkan detta skulle ha på Bajern. Här kom ett nytt, sammanhängande moment till. Var Maximilian att lita på? Hans föregående politik var ej förtroendeingivande. Droge fransmännen sig tillbaka över Rhen och svenskarna in i arvländerna, var trycket mot hans land upphävt, och ingen kunde veta vad tillfällen, som skulle uppstå och som denne konjunkturpolitiker kunde begagna sig av. Ett tryck, som ej känns, har föga att betyda. Men ställde sig bajerfursten ånyo på sin trosfrändes sida, var det ögonskenligt, att fästningarna i övre Schwaben utsattes för den största fara. Deras i hög grad excentriska läge långt bort från östersjökanten och närmaste svenska fästning i Franken var i själva verket så svagt, att man måste beteckna hållandet av dem såsom icke allenast

riskabelt utan även synnerligen olämpligt. De hade ingen annan strategisk betydelse än för kvarteren i övre Schwaben, som voro av föga värde, om fästningarna gingo förlorade. Däremot hade Rain och Donauwörth verkligt strategiskt värde såsom infallsport till Bajern och voro lättare att behålla, då de stodo mera i kontinuitet med de övriga svenska fästningarna i övre Tyskland. Utbytet av dessa fästningar mot Memmingen och Überlingen var lämpligt ur inkvarteringssynpunkt och för nuet men tog ej hänsyn till framtiden och till eventuella förvecklingar. Genom att uppge Rain och Donauwörth släppte Wrangel greppet på bajerfursten för att i stället få den chimära vinsten av två fästningar i övre Schwaben, som vid en framryckning mot arvländerna voro utom räckhåll och till ingen hjälp eller betydelse och i händelse av Bajerns avfall stodo utan förbindelse med yttervärlden och voro räddningslöst förlorade. Om detta sålunda kan räknas Wrangel till last[1], har man att kasta skulden för själva vapenstilleståndet över huvud taget på annat håll, framför allt på franssmännen som upphovsmän därtill och även på de svenska legaterna såsom varande alltför rädda att ta ansvaret för ett avslag på sig. — De konfedererades militära läge i början på november 1646 var sådant, att de innehade ett avgjort övertag, voro i besittning av en slagkraftig här och goda kvartersmöjligheter. Fälttåget var vunnet av dem. Gentemot denna bestämda övervikt hade genom Ulmerstilleståndet kommit något obestämt i det strategiska läget. Wrangel ansågs väl i stånd att ensam kunna sköta om kejsaren, men Turennes avvikande och Maximilians opålitlighet voro två högst negativa moment. När Wrangel i maj 1647 ånyo började fälttåget, var det militära läget betydligt sämre än i november 1646. Ur denna synpunkt var vapenstilleståndet med Bajern mycket skadligt för de svenska intressena — för Frankrike

---

[1] Wrangel insåg snart det ogynnsamma i dessa färstningars läge och framförde genom gen. major Douglas, som skickats till Stockholm att erhålla den kungl. ratifikationen, sin önskan att få byta ut dem mot fransmännens besittningar i Würtemberg. På Douglas' tillrådan avslogs detta dock av regeringen. Douglas' ställning är ej fullt klar, och han gav regeringen osanna uppgifter, i det han förnekade, att Wrangel närmare motiverat bytet. Kanske var det Douglas, som i Ulm väckt förslag om eller rått till att ta Memmingen och Überlingen. Wrangel t. Douglas $^{20}/_{5}$ Skokl. S. K. M:t t. Wrangel $^{13}/_{7}$ R. R. R. P. 1647 $^{13}/_{7}$.

fick det en ödesdiger, katastrofartad betydelse[1] — och de män voro klokast och mest framsynta, som voro emot det.

Fransmännens hållning under dessa förhandlingar hade varit präglad av en bestämd vilja att genomföra dem efter sina önskningar och övervinna allt motstånd. Sedan de lyckats övertala de svenska legaterna i Osnabrück i september 1646 att sända en officer till Wrangel, hade de med detta medgivande som grundval förstått utvidga sin fördelaktiga position. Även med smicker hade de sökt vinna Wrangel fast utan resultat.[2] I och med årsskiftet pressade fransmännen även legaterna i Osnabrück mer än förut.[3] Den svängning åt de kejserliga, de svenska legaterna i sina skrivelser till Wrangel låtit framträda, antyddes även i de franska sändebudens rapporter. Oxenstierna och Salvius framhöllo Maximilians opålitliga politik, att Maximilian aldrig skulle skilja sig från kejsaren och blott bedroge fransmännen; skulle man ha en mäktig furste i Tyskland, vore det bättre, att det bleve kejsaren.[4] De svenska legaternas motvilja mot ett vapenstillestånd steg, ju mer förhandlingarna närmade sig en avslutning. Oxenstiernas förklaringar till de franska sändebuden äro nu helt avvisande och till sin form mer bryska och alldeles olika det tillmötesgående svaret i september 1646. Det var, som om de svenska legaterna vaknat upp och kommit till insikt, hur tvärtemot regeringens åsikter ett stillestånd egentligen var. Nu var det emellertid för sent.[5] Fransmännen pressade fram en slutuppgörelse, Sin vinst av förhandlingarna hade de till stor del att tacka Wrangels segerrika framstöt mot Bodensjön för.

Under förhandlingarnas sista skede hade inga större krigsföretag ägt rum. Königsmark, som omkring den 15 jan.

---

[1] Därmed åsyftas v. Rosens myteri sommaren 1647.

[2] Thorbjörnsson s. 23 not 3. Mazarin t. Croissy 1647 $^{25}/_{1}$ Lettres II: »Il (Croissy) devra s'efforcer de vaincre la résistance que Wrangel apporte à la conclusion d'une trève avec la Bavière. Vous luy pourrez adroitement insinuer qu'un homme de son merite ne peut demeurer sans employ, et qu'il restera encore assez d'occasions pour l'occuper et luy donner matiere de faire paroistre sa vertu et d'acquerir de la gloire.»

[3] Mazarin ansåg sig behöva Turenne mot spanjorerna. Lettres II: 868. Om Mazarins åsikter f. ö. se hans skrivelser t. Turenne 1647 $^{15}/_{1}$ och t. d'Avaux $^{15}/_{3}$ Lettres II.

[4] Nég. secr. IV: 36.

[5] Jmfr K. M:t t. Wrangel $^{27}/_{3}$, $^{17}/_{1}$ R. R. Chanut s. 122, 128.

brutit upp med sitt detachement, hade gått norrut över Biberach och Münsingen för att i trakten av Wertheim övergå Main. För att säkerställa detta hade han skickat order till gen. major Lewenhaupt, som vid årets början dragit sig tillbaka till Dambach i Thüringen, att ta sin marsch genom Fulda och Spessart och fatta posto mellan Wertheim och Aschaffenburg samt bemäktiga sig alla skepp därstädes. Samtidigt tillskrev han Turenne — och anhöll hos Wrangel, att denne skulle göra likaledes — att Turenne måtte, eftersom fienden stode så långt västerut som vid Ansbach, bispringa Königsmark med en hjälpkår. — De allierade höllo sig tämligen väl tillsammans med huvudkvarteret i Sulzbach. Vid underrättelsen om Königsmarks marsch norrut avdelades Johan de Werth med 3 000 man kav., 2 000 dragoner, 1 000 musketörer och 15 kanoner dels för att göra ett anfall på Königsmarks detachement, dels för att skydda Holzappels resa till huvudkvarteret.[1] Till underlättande av de Werths företag hade de kejserliga skickat bud till kommendanten i Schweinfurt att förhindra Lewenhaupt att förena sig med Königsmark. Budet, en kornett, uppsnappades emellertid av Königsmark, som härigenom fick reda på anslaget mot honom. Han hade samma dag, den 3 febr., inträffat i Mergentheim. På grund av inkvarteringssvårigheter kunde han ej tänka på att kvarstanna i Mergentheim eller trakten däromkring, utan kvarlämnande sitt infanteri, artilleri och en del av bagaget i Mergentheim gick han med kavalleriet och det övriga bagaget på dåliga vägar sydväst ut mot Neckar. Från Turenne skickades vid denna tid en förstärkning på 10 kavalleriregementen till honom.

När i följd av dessa åtgärder Johan de Werth ingenting kunde uträtta utan gick tillbaka, vände Königsmark om, drog till sig sina trupper i Mergentheim och övergick Main vid Wertheim, där han liksom i Mergentheim kvarlämnade en besättning, tills Lewenhaupt skulle inträffa. Efter att en passant vid Salmünster ha tillfångatagit 4 fientliga kompanier erövrade han den 1 mars i förening med hessarna Kirchhain, varigenom han befriade landgrevinnan från det hot, denna

---

[1] Holzappel hade i början på året blivit utnämnd till kejserlig underbefälhavare åt Gallas. Då denne i april 1647 dog, blev Holzappel överbefälhavare över de kejserliga trupperna.

fästning bildade på hennes sydvästra front. Därpå förlade Königsmark sina trupper i vinterkvarter i Westfalen och nedre Sachsen.[1]

Beträffande huvudhären hade Wrangel varit tvungen uppge belägringen av Lindau, och då det i trakten började bli allt större brist på livsmedel, lät han förstöra befästningarna vid Bregenz och Pfannenberg och drog den 26 febr. tillbaka sina trupper till trakten av Ravensburg, som till en början blev huvudkvarter. Det flyttades i början på mars till Dellmensingen. Besättningar kvarlämnades i Mainau och Neuburg, likaså i Langenargen, som han i slutet på februari erövrat.[2] Dessa fästningar skulle tjäna till att hålla de kringliggande områdena i kontribution. — Lewenhaupt, som var på marsch söderut till huvudarmén, fick order att inlägga en garnison i Windsheim och fatta posto antingen där eller vid Rothenburg.[3] Tydligen ville Wrangel få till stånd en ordnad förbindelse med Königsmark. Denne underrättades om att neutralitet ingåtts med Kurköln, varefter Königsmark hade att rätta sig. Till landgrevinnan hade Wrangel skrivit att stödja Königsmark i dennes planer. Wrangel hyste så mycket mer förtröstan därom, som Mortaigne, vilken i dessa dagar gått i hessisk tjänst, skriftligt lovat bispringa Königsmark.[4] Till Mortaignes efterträdare utsågs Gustaf Otto Stenbock att vara generallöjtnant av infanteriet.[5] — Sedan bajrarna, i och med att stilleståndsförhandlingarna i Ulm togo sin början, skilt sig från de kejserliga, drogo sig dessa i mitten på februari från övre Pfalz tillbaka till Böhmen och arvländerna. Huvudkvarteret togs i Budweis, varifrån de hade goda förbindelser till övre Donau, Wien och Prag.

Det är ovan antytt, hur svårt det föll sig för Wrangel att underhålla trupperna och hur detta mycket bidragit till att påskynda och avsluta förhandligarna. Efter dessas lyckliga avvecklande den 4 mars var han tvungen att stanna ytterligare några dagar i trakten av Ulm för att invänta bajer-

---

[1] Königsm. t. Wrangel $^{21}/_{1}$, $^{25}/_{1}$, $^{5}/_{2}$ (med bil. en kejserlig skrivelse t. kommendanten i Schweinfurt), $^{10}/_{2}$, $^{16}/_{2}$, $^{22}/_{2}$, $^{27}/_{2}$ Skokl. S.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{1}/_{3}$ Ox. S.; t. Torst. $^{2}/_{3}$; t. Erskein $^{2}/_{3}$ Skokl. S. — Fransmännen hade erövrat Tübingen. Turenne t. Wrangel $^{16}/_{2}$ Skokl. S.

[3] Wrangel t. Lewenhaupt $^{12}/_{3}$, $^{13}/_{3}$ Skokl. S.

[4] Wrangel t. Königsm. $^{13}/_{4}$ Skokl. S.

[5] K. M:t t. Wrangel $^{4}/_{1}$, $^{16}/_{1}$ R. R. — Mortaigne stupade den 29 juni 1647.

furstens ratifikation och för att överta Memmingen och Überlingen. Den 20 mars överlämnades Memmingen, den 23 Überlingen. Den sistnämnda staden sökte de kejserliga genom list bemäktiga sig, vilket dock ej lyckades tack vare den svenska befälhavarens vaksamhet. Wrangel ämnade nu dra sig åt Franken att få fast fot därstädes och alltså få till stånd en korrespondenslinje ifrån Bodensjön genom Schwaben över Donaufloden.[1]

Under dessa dagar hade Gebhard alltfort gjort stora ansträngningar att förmå svenskarna till underhandling och fördrag med kejsaren.. Snoilsky, till vilken han närmast vänt sig, lämnar i sina protokoll av den 16, 21 och 23 mars en intressant bild av Gebhards mission och förhandlingar. Därav framgick kejsarens stora vrede mot Bajern, mot vilken makt Gebhard sökte väcka svenskarnas misstro. Kejsarens krossande skulle medföra liten vinst för Sverige. I stället borde de två hålla ihop mot Bajern och Frankrike. Gebhard förespeglade stora fördelar för Sverige i händelse av ett dylikt förbund. Allt som allt yrkade Gebhard i kejsarens namn på ett stillestånd långt eller kort, »doch möchte es geschehen in ordine ad pacem und nicht ad bellum». Under hela tiden hade Gebhard gjort ihärdiga försök att personligen få komma till tals med Wrangel, vilket denne dock undvek. Men den 23 mars på morgonen, när Wrangel bröt upp från Ulm på marsch mot Nördlingen, lyckades det Gebhard att få tillträde till Wrangel i Söflingen, en liten by utanför Ulm. Här framdrog Gebhard alla de synpunkter, han berört för Snoilsky, samt tillade, att då han erfarit, att svenska armén skulle vända sig mot Schweinfurt, svenskarna kunde få denna plats utan vapenslag. Att avträda Lindau och Regensburg ville han ej gå in på.[2] För Wrangel ställdes ett beneficium i utsikt. Övertalande påpekade Gebhard, att ett sådant tillfälle borde ej svenskarna låta gå sig ur händerna. Wrangel ursäktade sig med att han saknade fullmakt och hänvisade i övrigt till legaterna i Osnabrück.[3] Dock lovade han att behörigen re-

[1] Wrangel t. Johan Oxenst. 6/3 Ox. S.

[2] Kanske åsyftade kejsaren blott ett uppskov av svenskarnas militära förehavanden för att under tiden få sin här i ordning. Därpå tyder i viss mån Gebhards påstående, att kejsaren var god för 50 000 man i fält men dock önskade fred, vilket väl närmast var avsett att imponera på svenskarna.

[3] Gebhard visade ingen lust till att hänskjuta frågan till Osnabrück och Münster, då han ju önskade ha till stånd ett hemligt fördrag.

ferera allt till K. M:t och att, så fort Gebhard önskade, bevilja honom pass.[1]

I själva verket var Wrangel synnerligen frestad av Gebhards förslag. Hans skrivelser till Johan Oxenstierna den 24 och 28 mars återspegla hans tankegång. Genom ett stillestånd med kejsaren skulle man vinna så stora fördelar, som man annars ej kunde erhålla utan bataljer. Detta var så mycket viktigare, som arméns tillstånd ej var fullt tillfredsställande. Visserligen förklarade Wrangel sig utan K. M:ts instruktion ingenting vilja företaga härutinnan, men det framlyser, hur mycket han beklagar, att en sådan ej fanns, som kunde ge honom tillåtelse därtill eller närmare definierade regeringens önskemål. För att emellertid ha något att rätta sig efter ville han höra legaternas åsikt.[2]

Från Ulm hade Wrangel gått åt nordost mot Nördlingen. Sina planer för sommaren utvecklar han i sin skrivelse till Johan Oxenstierna av den 28 mars närmare. Då vapenstilleståndet med Bajern hade ändrat förhållandena, så att han ej mer kunde räkna på att använda Bajern som krigsteater, syntes honom lämpligt att förlägga den i Böhmen och arvländerna, vilka för övrigt voro de enda områden, dit han kunde draga sig, då alla andra voro upptagna. För den skull ämnade han först erövra Schweinfurt för att därigenom få korrespondenslinjen klar till Schwaben och sedan gå på Eger eller dit det befunnes vara lämpligt, så att han i alla händelser kunde förena sig med rikstygmästaren Wittenberg, vilken han till-

---

[1] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{21}/_{3}$, $^{23}/_{3}$ med bil. Snoilskys protokoll av den 16, 21 och 23 mars Ox. S. Enligt Koch II: 284 uppgav Wrangel för Gebhard, att han ej kunde underhandla utan order från regeringen, då han för kort tid sedan utnämnts till överbefälhavare; med Bajern hade han slutit vapenstillestånd blott på grund av de utomordentliga fördelar, det erbjöd, fast han misstänkte att något låge därunder. — K. M:t beordrade Wrangel i sina skrivelser $^{1}/_{5}$ och $^{6}/_{7}$ R. R. att ej inlåta sig i förhandlingar med kejsaren utan hänskjuta dem till Osnabrück. Antagligen ville K. M:t för soldateskens skull ej veta av ett armistitium generale.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{21}/_{3}$, $^{23}/_{3}$ Ox. S.; t. Erskein $^{23}/_{3}$ Skokl. S. Det torde ha varit ytterst frestande för Wrangel att gå in på Gebhards förslag. Misstron mot Frankrike och Bajern, ovissheten om vad det stundande fälttåget skulle bära i sitt sköte och hoppet om fördelaktiga villkor med kejsaren voro de pådrivande faktorerna. Wrangel drömde om att få Lindau, Regensburg, Schweinfurt och Eger utan svärdslag. Hela frågan om närmande till kejsaren berodde ytterst på, om kejsaren menade allvar eller ej. Därmed sammanhängde också närmast utilitetsfrågan.

skrev att dra sig åt Elbe för att vara närmare huvudarmén och i nödfall kunna förena sig med den.[1]

I trakten av Nördlingen förenade han sig med Lewenhaupt, som utan att göra sig någon brådska först på Wrangels upprepade order gått söderut att förena sig med huvudarmén. Den 29 mars bröt Wrangel upp och marscherade över Dinkelsbühl, Rothenburg, Windsheim, Kitzingen och anlände den 6 april framför Schweinfurt, som sedan några dagar hölls blockerat av 12 regementen. Wrangel hade fått löfte av Turenne, att denne skulle hjälpa honom med infanteri, men när det kom till infriandet därav, höll ej Turenne sitt ord. Schweinfurt försvarades av generalvaktmästare Lodron i spetsen för omkring 1 200 man. Även borgerskapet hade kallats under vapen. Ett utfallsförsök misslyckades dock, och approcherna ryckte allt närmare. Den 15 april överlämnades staden. Officerarna fingo fritt avtåg, manskapet, 700 ryttare och 400 musketörer, stuckos in i den svenska hären.[2] Schweinfurt var en viktig vägknut. Genom dess fall hade Wrangel fått en centralpunkt för förbindelsen med kvarteren vid Bodensjön och avspärrat en av de viktigaste vägarna från kejsaren och Bajern till Westfalen. Genom Schweinfurt behärskade han Mains mellersta lopp. Det var mittpunkten i området mellan Böhmerwald och Rhen, över Schweinfurt gick förbindelsen åt väster och öster, norr och söder. För Wrangel blev det en lämplig utgångspunkt för anfallet på Böhmen.

Efter Schweinfurts erövring fullföljde ej Wrangel planen att gå på Eger. De kejserliga lågo stilla kring Budweis och gjorde ej min av att anfalla Wittenberg, varför ingen tvingande orsak förefanns att hjälpa denne. Armén var i stort behov av vila och nyutrustning. Den hade ännu ej kommit i åtnjutande av ordentliga vinterkvarter. Kavalleriet måste remonteras. Värre var det dock med infanteriet. Wrangel hade varit tvungen att avdela starka besättningar till de erövrade fästningarna och hade blott 6 brigader inf. vid armén.

---

[1] Wrangel t. Torst. $^{22}/_{3}$; t. Witt. $^{30}/_{4}$ Skokl. S.; t. Johan Oxenst. $^{23}/_{3}$ Ox. S.

[2] Wrangel t. Johan Oxenst. $^{7}/_{4}$, $^{11}/_{4}$, $^{15}/_{4}$ Ox. S.; t. Torst. $^{15}/_{4}$ Skokl. S. Schmidt s. 93. Vid underrättelsen om Scheinfurts fall skrev Holzappel: »Das ärgste ist, dass man jetzo hierbei keinen Posten im Reiche mehr, wohin man sich mit dem Reichsheer wenden und auf allen fall setzen, in Händen hat.» Schmidt s. 93.

Möjligheterna att avhjälpa detta missförhållande vore ej stora. Königsmark hade länsat garnisonerna i Westfalen för att förstärka sin fältarmé. Brist på pengar förlamade Wrangels egna försök till nyrekrytering. Hos regeringen anhöll han, att den genast måtte sända honom fotfolk. Det var nödvändigt att ha tillräckligt med infanteri till belägringen av Eger. Innan han bringat upp det till erforderlig numerär, kunde han knappt företa en framryckning. — Läget på västra fronten manade också till en avvaktande hållning. Om fransmännen visste Wrangel ännu ej med säkerhet, huruvida de skulle gå med honom eller ej, fast han för sin del höll det senare för troligast. Ett avgörande i endera riktningen skulle i alla händelser bliva av ingripande betydelse. Detta sammanhängde delvis med frågan om de kejserlig-lothringiska trupperna. Wrangel fruktade, att kejsaren skulle dirigera dem mot honom. För att förekomma detta beordrade han Königsmark att gemensamt med hessarna förhindra, att Wrangel bleve störd från detta håll. Läget i sin helhet bjöd alltså Wrangel till att dröja.

Med tillhjälp av biskoparna i Würzburg och Bamberg satte han i gång ett energiskt arbete att nyutrusta och förstärka hären. I mitten på maj hoppades han vara färdig att rikta det avgörande slaget mot kejsaren, som genom Wrangels och Turennes fälttåg 1646—1647 berövats sin förnämsta bundsförvant och förlorat ära och trupper.[1]

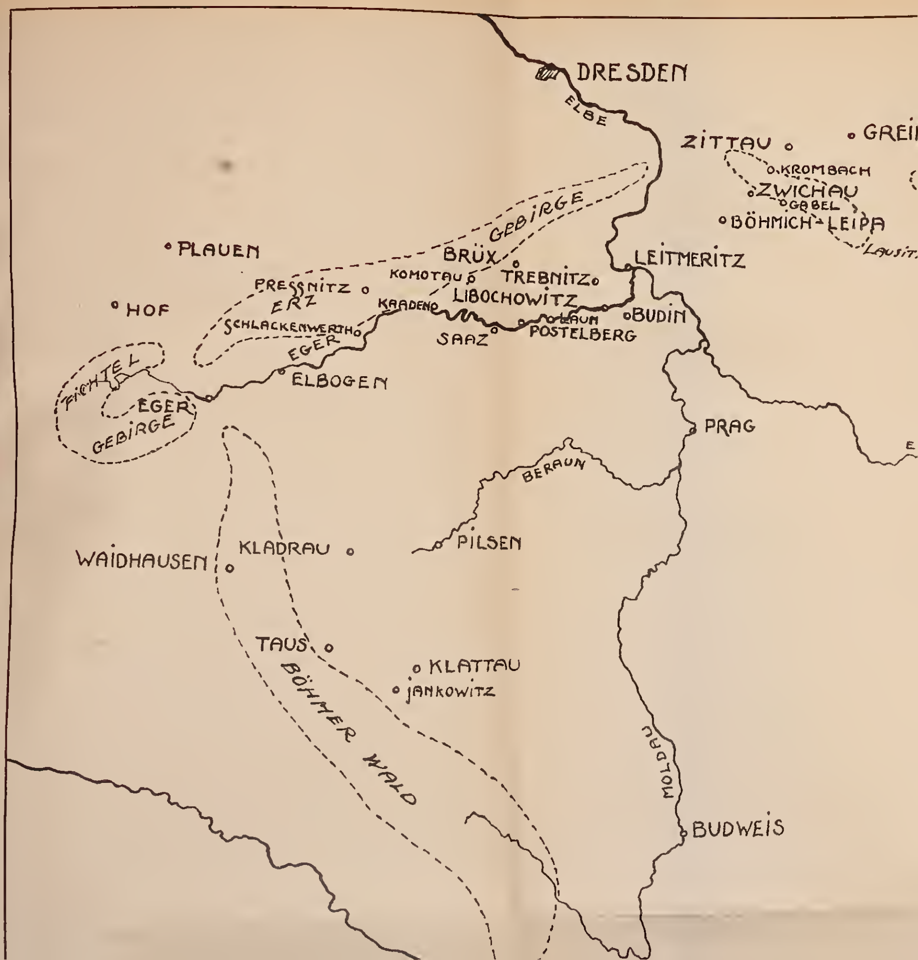
---

[1] Wrangel t. Torst. 15/4; t. Königsm. 17/4; t. Mortaigne 17/4; t. Erskein 21/4; instruktion för Douglas 29/4; Wrangel t. Witt. 30/4 Skokl. S.

Rättelser.

Sid. 37 not 2 *står* von, *läs* var.
» 44 not 1 komma efter riktigt utgår.
» 52 r. 2 uppifrån *står* usrprungligen, *läs* ursprungligen.
» 89 not 3 r. 2 nedifrån *står* ches, *läs* chés.

NBERG
LANDESHUT
FRIEDLAND
GLATZ
KÖNIGGRÄTZ

DRESDEN
ELBE
ZITTAU
GREI
KROMBACH
ZWICHAU
GABEL
BÖHMICH-LEIPA
LAUSIT
GEBIRGE
PLAUEN
BRÜX
LEITMERITZ
KOMOTAU
TREBNITZ
PRESSNITZ
ERZ
LIBOCHOWITZ
HOF
KAADEN
LAUN
BUDIN
SCHLACKENWERTH
EGER
SAAZ
POSTELBERG
FICHTEL
ELBOGEN
EGER
GEBIRGE
PRAG
BERAUN
WAIDHAUSEN
KLADRAU
PILSEN
TAUS
BÖHMER WALD
KLATTAU
JANKOWITZ
MOLDAU
BUDWEIS

SKISS 2.

RUHR

LAHN

SIEG

ZIEGENH

KIRCHHAIN

MARBURG

AMÖNEBURG

SCHWEINSBERG

HOMBERG

STAUFENBERG

BURGGEMÜNDE

DÜNSTBERG

LOLLAR

GLEIBERG

GRÜNBERG

GIESSEN

WETZLAR

VOGELS

BERG

BUTZBACH

RUNKEL

LIMBURG

KOBLENZ

NIED. MÖRLEN

WETTER

NASSAU

LAHN

FRIEDBERG

NIDDA

NIDDER

ILBENSTADT

WINDECKEN

BERGEN

BONAMES

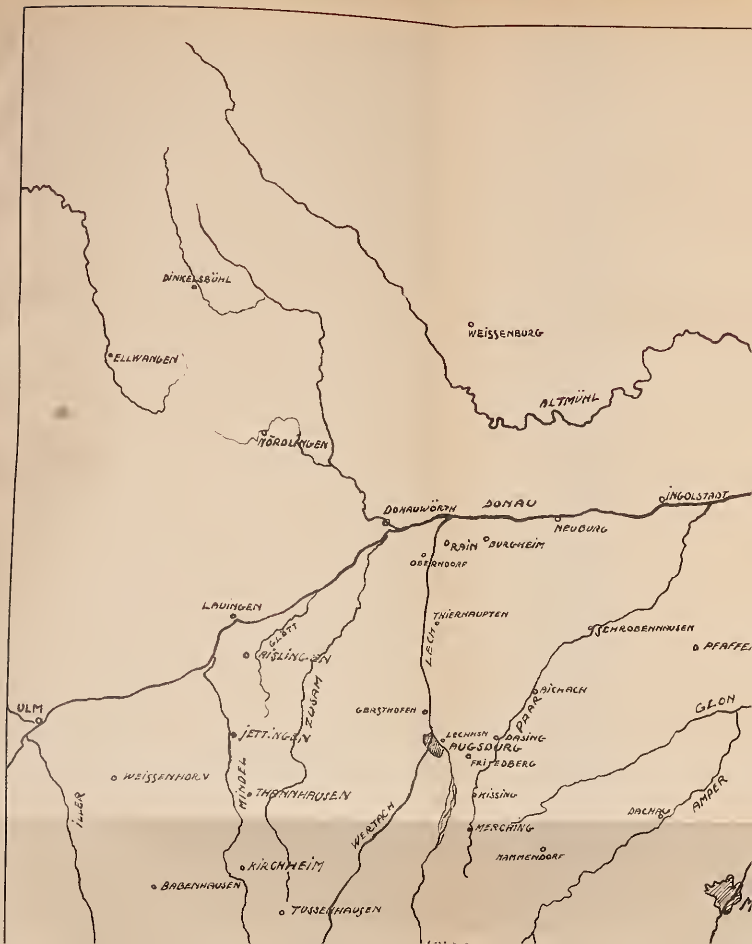
VILBEL

GEL

PRAUNHEIM

BISCHOFSHEIM

DINKELSBÜHL
ELLWANGEN
WEISSENBURG
ALTMÜHL
NÖRDLINGEN
DONAUWÖRTH
DONAU
INGOLSTADT
NEUBURG
RAIN
BURGHEIM
OBERNDORF
LAUINGEN
THIERHAUPTEN
SCHROBENHAUSEN
GLÖTT
LECH
ZUSAM
AICHACH
PAAR
GLON
ULM
GERSTHOFEN
JETTINGEN
DASING
AUGSBURG
FRIEDBERG
WEISSENHORN
MINDEL
THANNHAUSEN
ILLER
KISSING
AMPER
DACHAU
WERTACH
MERCHING
KIRCHHEIM
BABENHAUSEN
TUSSENHAUSEN

LIBRARY OF CONGRESS
0 009 476 052 5
